

पूणिमा

इतिहास - प्रधान त्रैमासिक पत्रिका

पूढ

पू

र्णा

ङ्क

संशोधन-मण्डल

तदिह न गुणदोषौ योजनीयावलीकौ

कथमपि महता यत् संस्कृतोऽयं श्रमेण ।

—बापूदेव शास्त्री

[धेरं मिहिनेत गरी यो तयार गरिएको छ । यस कारण यहाँ झूटो गुण अथवा दोष नलगाइदिनुहोला ।]

पूरणिमा

१५ वर्ष

२ अङ्क

(इतिहास-प्रधान त्रैमासिक पत्रिका)

सम्पादक-

महेशराज पन्त

दिनेशराज पन्त

प्रकाशक-

देवीप्रसाद भण्डारी

(संशोधन-मण्डलद्वारा)

यस अङ्कको मूल्य रु. १७।-

विषयसूची

१. के श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश संशोधन-
मण्डलको विद्वत्ताको अनुपयुक्त नमूना हो त ? पृष्ठ १-२९
- महेशराज पन्त
२. श्री ५ रणबहादुर शाहका नौवटा अप्रकाशित
लालमोहर ३०-४४
- दिनेशराज पन्त
३. बूढाकाजी अमरसिंह थापा परलोक भएको कुरा
परेका, पाँचवटा तात्कालिक अप्रकाशित पत्र ४५-६१
- महेशराज पन्त
पशुपतिको मित्रो उत्तरद्वारको तोरणको रजताभिलेख ५६-५८
भक्तवीर थापाले काजी रणध्वज थापालाई वि. सं. १८७२ भदौ २ गते लेखेको चिठी ५८-६०
ज. श्रीमसेन थापा र काजी रणध्वज थापाले कर्नेल भक्तवीर थापालाई
वि. सं. १८७३ वंशाख ४ गते लेखेको अप्रकाशित चिठी ६१-६३
४. श्री ५ गीर्वाणको स्वर्गवास भएको कुरा परेको
तात्कालिक अप्रकाशित पत्र ६२-६३
- महेशराज पन्त

शुद्धिपत्र

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध	पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२	२४	नेपालीका	नेपालीमा	३९	१३	°बहादुरमसेरजङ्°	°बहादुरसम्सेर्जङ्°
४	२८	२०३९	२०३८	४०	१	ढिलाउन	पनि ढिलाउन
२४	१८	°परिको	°पारिको	४०	१७	तिमी°	तिमि°
२८	१७	नीलसरस्वती	नीलसरश्वती	४२	१	आव	आवस्
३१	१३	भारदार°	भारादार°	४२	१०	बकस्या	बक्स्या
३१	१८	देश°	देश°	४२	२१	सुषिमले	सुषिम्ले
३२	१२	कमायको	कमायाको	४३	११	मदत	मदत्
३२	१७	तिम्बु	लिम्बु	४३	२२	भ्युं कवरं	भ्यु कं वरं
३२	२१	फनि	भनि	४४	१३	मदत	मदत्
३४	७	ठेगान	ठेगान्	४४	२०	गएर	गघेर
३४	१४/१५	गरि	गरी	४४	२१	हामिलाई	हामिलाइ
३४	१५	मन्डन्	मन्डन्	४६	२७	न पाइएका	न पाइयेका
३५	९	पठाञ्चुं	पठाञ्चु	४९	१०	बडियै	बडियै
३५	२०	°संग	°सग	५१	७	तिन्हेरु	तिन्हेरु
३५	२२	सरूपको	सरूपको	५२	७	तांहीसम्म	ताहीं सम्म
३५	२५	तिमीहरूको	तिमिहरूको	५२	१०	वांही	वाहीं
३७	१७	वैरि	वैरि हट्या.	५३	६	उंही	उहीं
३७	१८	°लाई	°लाई	५३	१२	जेठैषी	जेठैषी
३८	१३	राषा	राष	५४	१९	उंहीं	उंही
३८	२७	तरफ°	तरफ°				

के श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश संशोधन—मण्डलको विद्वत्ताको अनुपयुक्त नमूना हो त ?

कमलप्रकाश मल्लजी,

नमस्कार ।

नेपाल र एशियाली अनुसन्धानकेन्द्रबाट प्रकाशित हुने कन्ट्रिब्युशन्ज् टु नेपालीज् स्टड्ज् (नेपालविषयक विद्यासम्बन्धी लेख) भन्ने पत्रिकाको वि. सं. २०४० पौषमा छापिएको अङ्कमा अर्थात् एघाह्रौं वर्षको पहिलो अङ्कमा परेको आफ्नो लेख तपाईंले मकहाँ यही माघ २२ गते पठाइदिनुभएको रहेछ । सम्झना राखनुभएकोमा कृतज्ञ छु ।

त्यस लेखमा तपाईंले श्रीमेरी शेफर्ड स्लसरको नेपाल् मण्डल भन्ने पुस्तकको गुणदोषको विवेचना गर्न खोज्नुभएको रहेछ । लेख निकै चाख मानी पढेँ । पढ्दा मनमा कुरा खेल्ने नै भए । तपाईंले लेख्नुभएको एउटा कुराको त जवाफ पनि दिइहाल्नुपर्ने ठहराएँ ।

हुनत कन्ट्रिब्युशन्ज् टु नेपालीज् स्टड्ज्मा छापिएको तपाईंको त्यस लेखको विषयमा लेखिएको मेरो यो टिप्पणी त्यहीँ नै छपाउन दिनुपर्ने हो तापनि मैले त्यसो गर्न सकिनँ । त्यसो गर्न नसक्नाका दुइटा कारण छन् । त्यो पनि तपाईंलाई बताइहालूँ । पहिलो त त्यस पत्रिकामा कतिको भीडभाड छ, त्यो मलाई थाहा छैन । मेरो लेख छापिन जुग ब्रिताउनुपर्ने हो कि भन्ने शङ्का पनि लाग्यो । अर्को कारणचाहिँ के हो भने जुनसुकै पत्रिकाका पनि आफ्ना यस्ता नीति हुन्छन्, तिनमा धक्का पर्ने लेख आफ्नो पत्रिकामा नछपाउने अधिकार सम्पादकको हुन्छ । दृष्टिभेदअनुसार एउटै कुरा पनि कसैलाई राम्रो, कसैलाई नराम्रो लाग्न सक्ने हुनाले मेरो लेख त्यस पत्रिकाका प्रधान सम्पादक हुनुभएका तपाईंलाई राम्रै लाग्छ भन्न पनि म सकिदैन । यसैले यस लेखलाई छिटै छपाउनु मेरो अभीष्ट भएकोले आफ्नै पत्रिका पूर्णिमामा छपाउने विचार गरी त्यसै गर्दछु ।

तपाईंको त्यस लेखको त्रिरोधमा लेख्न सकिने विषय एक होइन, अनेक छन् । यसो भए तापनि म अहिले लेख्नै पर्ने, नलेखी नहुने खालि एक विषयलाई मात्र ओगट्दछु । फुर्सत भए, इच्छा भए पछि अरु विषयमा पनि लेखूँला ।

पिताजी नयराज पन्त, गुरु देवीप्रसाद भण्डारी, सहपाठी गौतमवज्र वज्राचार्य र भाइ दिनेशराज पन्तले मिलेर तयार गरेको 'श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशलाई तपाईंले त्यस लेखमा निकृष्ट ग्रन्थ ठहर्‍याउनुभएको रहेछ । सबभन्दा पहिले त्यस विषयमा तपाईंको भनाइ यहाँ उतार्छु—

१. त्यहाँ परेका पृथ्वीनारायण शाहसम्बन्धी चिठीपत्रको सम्पादनचाहिँ गुरु धनवज्र वज्राचार्यले गर्नुभएको हो ।

... द विब्लिअग्रफि इज् एकसटेन्सिभ्, पर्टिक्युलरलि इन् लिस्टइङ्क द पब्लिकेशन्ज् अफ् द संशोधन मण्डल । हीर्, फर् द फस्ट् टाइम्, इज् ए बुक् इन् हिच् ए वेस्टर्न् स्कल्अर् ग्रेट्फुल्लि याकनल्इजिज् द कन्ट्रि-ब्युशन्ज् मेड् बाइ नेपालीज् स्कल्अर्ज् । इन् द पास्ट्, बुक्स् अन् नेपालीज् हिस्टरि यान्ड् कल्चर् रिटन् बाइ अथर्-इटिज् अन् नेपाल्—वेस्टर्न् याज् वेल् याज् नेपालिज्—यूज्ड् टु बी सम्अरिज् अफ् द राइटिङ्क अफ् ब्रिटिश्-इन्डि-अन् सिङ्गल्/मेडिङ्कल्/मिलिइटरि काडर् । इट् इज् ग्याट्इफाइङ्क टु सी द्याट् दिस् इज् नो लङ्कअर् पसइब्ल् । दि याकनल्इज्मेन्टस् टु नेपालिज् सोर्स इज् आर् याम्प्ल्, यान्ड् इन् ए पय् केसइज्, फल्सम् । टु गिम् जस्ट् वन् एग्-जाम्प्ल्, स्लसर् सिङ्गल्ज् आउट् श्री पाँच प्रिथिनारायण शाहाको उपदेश (पाटन् : जगदम्बा प्रेस्, १९६८) एड्इट्-इङ्क बाइ नय राज् पन्त् यान्ड् अर्ज् याज् “यान् आउट्स्ट्यान्डिङ्क कन्ट्रिब्युशन् अन् द हिस्टरि अफ् नेपाल् आफ्-टर् ए. डी. १७६९” (पी. ७८, फुटनोट् १६८) । इट् इज् यान् एडिशन अफ् ए लेट् म्यान्युस्क्रिप्ट् अफ् १० पेज्इज् इन् लेह्य् । दि एडिशन इज् इन् फाइभ् पार्ट्स्, रनइङ्क टु ए टोटल् अर् १३५० पेज्इज्,— द म्याग्न्म् ओपेर् अफ् द ग्रूप्, अकर्ड्इङ्क टु इट्स् प्रिन्सिपल् एड्इटर (प्रेफइस्, पी. ४) । द फस्ट् पार्ट्, अड्लि इनफ्, बिगिन्ज् विथ् यान् अनोमिक् भर्सिफाइङ् इन्टर्प्रिटेशन् अफ् प्रिथिनारायन् शाह् बाइ नय राज् पन्त्, डिस्प्लेइङ्क द ल्याट्-अर्ज् कम्पिटन्स् इन् स्यान्स्क्रिप्ट् प्रसअडि । देन् कम्ज् द प्रोज् भर्शन्, नट् अफ् द टेक्स्ट्, बट् अफ् द पोइम् । दि याक्चुअल् टेक्स्ट् अफ् उपदेश द बुक पर्पर्ट्स् टु इड्इट् इज् इन् यान् अपेन्डिक्स् विट्बीन् पेज्इज् ४१३-४३१! दि एडिशन इन्क्लूड्ज् ए १०९-पेज् इरेटा यान्ड् अडेनडा । ए ग्रेट्अर् पार्ट् अफ् द १३५० पेज्इज् इज् प्याड्इङ्क विथ् एकसट्चाक्ट्स् फ्रम् दि १८७८ भाषा वम्शावली । कम्पेर् दिस् यान् टिडिल्यूभिअन् “टेक्स्ट्चुअल्/क्रिटिङ्कअल् एडिशन” विथ् फादर् ल्युड्बिग् स्टिलर’ज् प्रिथि नारायण शाह इन् द लाइट् अफ् हिज् दिव्य उपदेश (राँची : १९६८) । ए स्लिम् भल्युम् अफ् बेर् ७८ पेज्इज्, इट् कन्टेन्ज् नट् ओन्लि यान् एम्इन्ट्लि रीड्एब्ल् इङ्कलिश् ट्रान्स्लेशन् अफ् दि उपदेश टेक्स्ट्, बट् अल्सो वन् अफ् द बेस्ट् अमेल्एब्ल् इन्टर्प्रिटेशन्ज् अफ् इट्, क्लोरलि यान्ड् कन्साइस्लि ब्रिङ्कइङ्क आउट् द लाइफ् यान्ड् टाइम्ज् अफ् द ग्रेट् सोल्जर-स्टेट्स्म्यान । स्लसर्’ज् याड्युलेशन् अफ् संशोधन मण्डल इज् अन्डर्स्ट्यान्ड्एब्ल्, बट् ह्याइ शी चीज् सव् याज् इनेट् स्पेसइमिन् अर् वेर् स्कल्अर्सिप् टु डू सो इज् इन्कम्प्रिहेन्सिब्ल् ।^२

पूर्णिमाका पाठक सबैले अङ्ग्रेजी बुझ्छन् नै भन्ने नियम नभएकोले तपाईंको विचार तिनोहरूछेउ पुन्याउन नेपालीका माथिका वाक्यको उल्ट्या पनि गर्छु—

[नेपाल् मण्डलको] सन्दर्भग्रन्थसूची विस्तोर्ण छ, खास गरी संशोधन-मण्डलका कृतिहरूको फिरिस्त दिँदा । यो यस्तो किताब हो, जहाँ नेपाली विद्वानहरूले गरेका अवदानलाई पहिलो पटक पश्चिमा विद्वानले कृतज्ञ

भई स्वीकार गरेको छ । अधिअधि नेपालविषयका पश्चिमा र तीबाहेकका नेपाली प्रमाणपुर्वहहरूले लेखेका नेपाली इतिहास र संस्कृतिका पुस्तक ब्रिटिश भारतमा निजामती, डाक्टर र जङ्गी काम गर्नेहरूका लेखका सारांश हुन्थे । यो अब सम्भव छैन भन्ने देखदा खुशी लाग्छ । [यहाँ] नेपाली लेखहरूलाई मनग्यसँग स्वीकार गरिएको छ, कहीं कहीं त अति भई यसले विरक्तै गराउँछ । उदाहरणको लागि नयराज पन्त र अरूहरूले सम्पादन गरेको, पाटन-बाट जगदम्बा छापाखानाद्वारा^३ वि. सं. २०२५ मा प्रकाशित भएको श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशलाई वि. सं. १८२६ पछिको नेपालको इतिहासमा विशिष्ट महत्त्व भएको अवदान (७८ पृष्ठ, १६८ टिप्पणी) भनी स्लसरले छान्नुभएको छ । यो, १० पृष्ठ भएको, पछिको लेखोट पुस्तकको संस्करण हो । यो संस्करण पाँच भागमा छ, जम्मा-जम्मी गर्दा यो संस्करण १३५० पृष्ठसम्म पुगेको छ ।^४ यसका मुख्य सम्पादकअनुसार यो, सो जमातको ठूलो कृति हो (वक्तव्यको ४ पृष्ठ) । यसको पहिलो भाग अनौठो लाग्ने गरी नयराज पन्तको संस्कृतको छन्दःशास्त्रमा अधिकार भएको देखाउँदै पृथ्वीनारायण शाहको उहाँले गर्नुभएको रगतै नभएको (ओज नभएको) पद्यबद्ध व्याख्याबाट शुरु हुन्छ । त्यसपछि गद्यमा गरिएको रूपान्तर आउँछ, उपदेशको मूलपाठको होइन, त्यही काव्यको । भए त उपदेशको मूल पाठको सम्पादन गरिएको हो भनी भनिएको छ, खुद उपदेशको मूल पाठ भने परिशिष्टको रूपमा त्यस पुस्तकमा ४१३ र ४३१ पृष्ठको बीचमा पो^५ आउँछ ! त्यस संस्करणमा १०९ पृष्ठको^६ शुद्धिपत्र र थपुवा कुरा गाभिएको छ । १३५० पृष्ठको धेरै जसो भाग वि. सं. १९३५ को भाषावंशावलीबाट छिकिएका उद्धरणले भरि किताब मोटो पारिएको छ । यो पुरानो खालको “मूलपाठविषयक/परीक्षणात्मक संस्करण” लाई राँचीबाट वि. सं. २०२६ मा छापिएको, पादरी ल्युडविग स्टिलरको प्रिथ्वी नारायण शाह इन् द लाइट अफ हिज् दिव्य उपदेश^७ (आपमो दिव्य उपदेश-बाट हेर्दा पृथ्वीनारायण शाह) भन्ने पुस्तकसँग दाँजेर हेर्नुहोस् । खालि ७८ पृष्ठ^८ मात्र भएको यो सानो पुस्तकमा उपदेशको मूल पाठको ज्यादै चाख लाग्ने पाराले गरिएको अङ्ग्रेजी उल्था मात्र नभई ती ठूला सैनिक-राजनीतिज्ञको चरित्र र जमानामा स्पष्टसँग र छोटकरीमा प्रकाश पनि पार्ने, उपदेशका पाइएसम्मका अत्युत्तम व्याख्यामध्ये एक पनि परेको छ । संशोधन-मण्डलको स्लसरले गरेको चापलूसी त बुझ्न सकिन्छ, त्यसो गर्न उहाँले तिनीहरूको विद्वत्ताको यस्तो अनुपयुक्त नमूना किन छान्नुभयो भन्ने कुरा भने बुझ्न सकिएन ।

३. श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको प्रकाशक जगदम्बा छापाखाना होइन, जगदम्बा-प्रकाशन हो । छापिएको पनि जगदम्बा छापाखानामा होइन, नेपाल प्रेसमा हो ।

४. श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको जम्माजम्मी पृष्ठसङ्ख्या १३५१ + १३८ + ११ = १५०० छ ।

५. उपदेशको मूल पाठ ४१३ र ४३१ पृष्ठको बीचमा होइन कि ३१४ र ३३१ पृष्ठको बीचमा दिइएको छ ।

६. वक्तव्य, विषयसूची, शुद्धिपत्र तथा टिप्पणी परेको भागको ३९ पृष्ठदेखि अन्तिम पृष्ठ अर्थात् १४६ पृष्ठसम्म शुद्धिपत्र र टिप्पणी परेका छन् । तर त्यहाँ ६४ पृष्ठपछि ६५ हनुपनेमा भूलले ७३ हुन गई एवं रीतले त्यसपछिको पृष्ठसङ्ख्या बिग्रिएकोले जम्मा पृष्ठसङ्ख्यामा ८ पृष्ठ बढ्न गएको छ । फेरि क देखि ट पृष्ठसम्म शुद्धिपत्र र टिप्पणी परेको छ । यसरी शुद्धिपत्र र टिप्पणीको जम्माजम्मी पृष्ठसङ्ख्या १११ हुन गएको छ ।

७. श्रीस्टिलरको पुस्तकको शुद्ध नाउँ पृथ्वीनारायण शाह इन् द लाइट अफ दिव्य उपदेश हो, तपाईंले भने जस्तो प्रिथ्वी नारायण शाह इन् द लाइट अफ हिज् दिव्य उपदेश होइन ।

८. श्रीस्टिलरको सो पुस्तक तपाईंले भने जस्तो ७८ पृष्ठको होइन । मूल ग्रन्थ ७४ पृष्ठको र माथिको पृष्ठसङ्ख्या ८ भएकोले त्यसको जम्माजम्मी पृष्ठसङ्ख्या ८२ छ ।

संशोधन-मण्डलले तयार गरेको श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश रात्रो पुस्तक होइन भन्ने तपाईंको विचार रहेछ भन्ने कुरा यताबाट बुझिएको छ । यति मोटो पुस्तक केलाई तपाईंले परीक्षा गर्न खोज्नुभएकोमा तपाईंलाई सबभन्दा पहिले धन्यवाद दिन्छु । त्यस ग्रन्थको विषयमा तपाईंलाई केही बताउनु मैले आफ्नो कर्तव्य ठानेकोले अब त्यसै गर्छु ।

हुनत तपाईंले सारा नेपालीहरूको त होइन, नेवारहरूको विद्यापरम्पराको गौरव गाउनु भए तापनि^९ नेपालमा विद्याको परम्परा त्यति छैन भन्ने धारणा नै हाम्रो छ । हुनत तपाईंले पनि एक ठाउँमा नेपालमा बुद्धिको दारिद्र्य छ भनी नलेख्नुभएको पनि होइन ।^{१०} हाम्रो यस धारणा कुनै पूर्वग्रहमा अडेको तभई इतिहासको मननमा अडेको छ । त्यसै गरी अरू अरू विषयमा पनि नेपालले गर्व गर्ने कुरा छैन भन्ने हाम्रो धारणा छ । यसो भए तापनि पृथ्वीनारायण शाहको उदयले नेपालमा जुन जागृति आयो, त्यो जागृति भरतखण्डकै इतिहासमा नौलो थियो । सारा भारतवर्षलाई एकएक गरी बशवर्ती पाउँ गएका अङ्ग्रेजहरूलाई नेपाल खान बाधक केही थियो भन्ने त्यो, पृथ्वीनारायण शाहकै नीति थियो । आफूसँग मिल्न आएको खण्डमा राजासम्म बनाइदिने लोभ दिँदा पनि गोरखाली भारादारहरूलाई आफूले फसाउन नसकेको देखेर खुद अङ्ग्रेज नै जित्लिएका थिए । आफ्ना छिमेकी मल्लराज्य र सेन आदि राज्यका धनी धनी भारादारहरूलाई उनीहरूको धनको सुरक्षा गरिदिने लोभ देखाई तिनीहरूलाई आफूपट्टि मिलाउन सकेका पृथ्वीनारायण शाहलाई क्या चुनी सिपाई भया क्या भ्रंभारादार भया इतलाई दबलथू कामाउन नदिनु, आदमी हेरी हुसंतु मात्रै राषीदिनु, क्यान भनीला दबलथू भयाकाले तरवारमा पसि मर्न मारन सकैनन् र हरिपको चपक् हुन्छ, ^{११} भनी बोल्न बाध्य हुनुपरेको थियो । जसरी मैले मेरा शत्रुराज्यका धनी धनी भाइभारादारहरूलाई धनको सुरक्षा गरिदिने लोभ देखाई फसाउन सके, मेरा भाइभारादार धनी भए भने धन जोगाउने र बढी धन कमाउने इच्छाले तिनीहरू त्यसै गरी शत्रुको प्रलोभनमा फस्न सक्छन् भन्ने उनको विचार भएकोले नै भाइभारादारहरूलाई धन कमाउन उनले दिएनन् । त्यसैले गर्दा थोरै साधनले र थोरै खर्चले जिन्दगी चलाउन बानी परी असोमित होइन कि सोमित इच्छा भएका गोरखाली भारादारहरूले तरवारमा पसी मर्न मारन सके र हिमवत्खण्डका सानातिना धेरै राज्यलाई जोडेर राट्टीको रूप दिन सके ।

पृथ्वीनारायण शाहको त्यही नीतिको विषयमा प्रामाणिक ढङ्गले बुझाउन नै श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश भन्ने त्यो मोटो पुस्तकको सृष्टि भएको हो भन्ने मलाई लाग्छ ।

यस विषयमा त्यस ग्रन्थका मुख्य रचयिताको विचार पनि लामै भए पनि यस प्रसङ्गमा उद्धरण गर्नु मनासीब नै ठहर्ला—

३०, ३२ वर्ष जति अगाडिको कुरो हो । एक दिन काठमाडौं हनुमानढोका देगुतलेको अगाडिको प्रताप-

९. वि. सं. २०३९ मा काठमाडौंबाट एड्युकेशनल इन्टरप्राइज प्राइभेट लिमिटेडद्वारा प्रकाशित तपाईंको कल्यासङ्कल नेवारी लिट्रचर : ए स्केच् (प्राचीन नेवारीवाङ्मयको खाका) भन्ने पुस्तकको दि इन्ट्रिक्चु-अल् ट्रेडिशनल् अफ द नेवार्ज (नेवारहरूको विद्यापरम्परा) भन्ने अध्याय, सो ग्रन्थका १८-२७ पृष्ठ ।

१०. वि. सं. २०३० मा काठमाडौंबाट आर्थिक विकास तथा प्रशासनकेंद्रद्वारा प्रकाशित नेपाल इन् प्रस्पेक्-टिभको २६३ पृष्ठ ।

११. श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको ३२५ पृष्ठ ।

मल्लको स्तम्भको अभिलेखलाई म एकलै सार्न लागि रहेको थिएँ । त्यस बेला श्रीबखतमानसिंह बस्न्यात मकहाँ आई मेरो कुरामा सोधपूछ गर्न लाग्नुभयो । मैले उहाँलाई उस बेलाभन्दा १२ वर्ष जति अगाडि खेस्ता पाठशालामा पढ्दा सहपाठको रूपमा चिनेको थिएँ । त्यसपछि उहाँको र मेरो सङ्गत भएको थिएन । शिलापत्रहरू सार्दा नानाथरीका मान्छेहरू आई यताउताका कुरा गरी काममा अलमल पारिदिने गरेकाले त्यस बेला सकभर बस्न्यातजीबाट परे बस्न मैले उद्योग गरेँ । तर बस्न्यातजीले यस्ता शिलापत्रहरू तपाईँलाई चाहिने भए म धेरै ठाउँमा देखाइदिन्छु, मसँग पुराना कागतपत्रहरू पनि छन् भनी भन्नुभएको र मैले प्रतापमल्लको सो अभिलेख सार्न लागेको २, ३ घण्टाको समयसम्म पनि डेग नचली मकहाँ नै उहाँ बसिरहनुभएकोले उहाँको साथ लागी नारायणहिटीको नारायण मन्दिरमा रहेको धौकलसिंह बस्न्यातको अभिलेख हेर्न म गएँ । सो अभिलेख पढेर मैले सारेँ । 'यसको अर्थ मलाई लेखिदिनु-होस्' भनी बस्न्यातजीले भन्नुभएकोले धौकलसिंहको सो अभिलेखको अर्थ नेपालीमा लेखी मैले उहाँलाई दिएँ । यसपछि बिस्तारै उहाँबाट मैले केही कागतपत्र पाएँ । तिनको उल्लेख ती ती कागजपत्र प्रकाश गराउँदा ती ती ठाउँमा परेका छन् । उहाँलाई पनि मैले थाहा पाएसम्मका उहाँका वंशसम्बन्धी वर्णन लेखी दिएको छु । यसै प्रसङ्गमा नेपाली काँचो कागतमा लेखिएको पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश मैले बखतमानसिंहबाट पाएँ । त्यसलाई सारी मैले लिएँ । मैले सारी लिएको प्रति मसँग छँदैछ ।

पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशलाई म वारंवार पढन लागेँ । भाषाको विभिन्नताले गर्दा जन्मैको ठीक अर्थ मलाई लागेन ।

सूर्यविक्रम ज्ञवालीको पृथ्वीनारायण शाह नामक ग्रन्थमा ख. बाबुरामबाट पाएको भनी सो उपदेशको चर्चा परेको छ । सो उपदेशको अलिकता भागको त्यहाँ व्याख्या पनि गरिएको छ । त्यत्तिबाट पृथ्वीनारायण शाहको सो उपदेशको अर्थ गर्न सम्भव भएन ।

बिस्तारैसँग सो उपदेशको गाँठो फुकाउन भनी सकेसम्म उद्योग गर्न म लागेँ । वि. सं. १९९६ मा पृथ्वीनारायणको सो उपदेशको विषयलाई मुख्य गरी लिई एउटा काव्य नेपालीमा लेखी प्रकाश गर्न म लागेँ । तर ने. भा. प्र. समितिको बन्धनले यो प्रकाश गराउन मैले सकिनँ । श्री ३ पद्मको अलि उदार दृष्टि भएकोले श्री प्रा. तोत्रराजसँग मिली नेपालको संक्षिप्त इतिहास प्रकाश गराउन वि. सं. २००४ मा म सफल भएँ । त्यहाँ पृथ्वीनारायणको उपदेशको बुझिएको अलिकता अर्थ प्रकाश गरिएको छ ।

प्रजातन्त्र आयो । पृथ्वीनारायणको उपदेशको चर्चा यताउता सुनिन लाग्यो । ऐतिहासिकशिरोमणि बाबुराम आचार्य र योगी नरहरिनाथले मिली पृथ्वीनारायणको सो उपदेशको आफ्नो बुद्धिअनुसारको व्याख्या वि. सं. २०१० मा प्रकाश गराउनुभयो । म पनि त्यस बेला सो उपदेशलाई संस्कृतमा पद्यानुवाद गरी संस्कृत-सन्देशमा प्रकाश गराउन लागेको थिएँ । स्वधरा छन्दका जन्मा १३४ श्लोकमा मैले सो उपदेशको सम्पूर्ण भागलाई अनुवाद गरी वि. सं. २०१०-११ को संस्कृत-सन्देशमा त्यसलाई प्रकाशित गराएको छु । त्यहाँ मैले आफ्नो बुद्धिअनुसारको व्याख्या गरेको छु । त्यति भएर पनि पृथ्वीनारायण शाहको हृदयलाई मैले ठीकसँग बुझ्न सकेजस्तो मलाई लागेन ।

चलाक भनी कहलाएका मानिसहरूमा भन्ने एक थोक र गर्ने अर्को थोक प्रायः देखिन्छ । पृथ्वीनारायणको उपदेशसँग उनले गरेका कामलाई तुलना गर्न उनले लेखेका चिट्ठीपत्रहरूलाई पाएसम्म परिश्रम गरी खोजी सकेसम्म मढेर मैले पढेको छु । यसो गर्दा पृथ्वीनारायणको उपदेश उनको हृदयको सच्चा प्रतिबिम्ब हो भन्ने कुरा मैले संके ।

नेपाललाई स्वतन्त्र राष्ट्रको रूपमा खडा गराई उत्तर दक्षिण दुवैको दवाबबाट बचाइराख्न विचार गरिएको जुक्ति यो उपदेशको सार हो भन्ने कुरा मैले सम्झेको छु ।^{१२}

पृथ्वीनारायण शाहको यस उपदेशलाई पढे गुनेका नेपालीले मनन गर्नु बढिया छ

पृथ्वीनारायण शाहले २० वर्ष मिहिनेत गरी मकवानपुरलाई आफ्नो राज्यमा मिलाए । नेपालको उन्नति हुनु भारतमा बसेका साम्राज्यवादीहरूलाई मन पर्ने कुरो थिएन र त्यहाँका साम्राज्यवादी मुसलमान र अंग्रेजहरूले पृथ्वीनारायणलाई निमोठ्न खोजे । पृथ्वीनारायणले लडा तिनीलाई धपाउनुपरेको । यति गरेपछि उनले नेपाल-खाल्डोलाई जिते । त्यसपछि पूर्वका दुइ सेन राज्यलाई जित्ती पृथ्वीनारायणले पूर्वमा सुखिमसँग नेपालको सीमाना जोडे । यति गरी पश्चिमतिरका राज्यमा आँखा लगाई पृथ्वीनारायण नुवाकोट गएका थिए अकस्मात् उनलाई त्यही ठूलो रोग लाग्यो । त्यस वेला उनको उमेर ५२ वर्षको मात्र थियो । त्यस उमेरमा गइहाल्छु भन्ने कुरा चिताउन विशेष संभव नभएकोले आफूपछिको बन्दोबस्त त्यस उमेरमा मानिसले गरिसकेको प्रायः हुँदैन । यस कारण पृथ्वीनारायणको मनमा रहेका अनेक योजनाहरू त्यसै अलपत्र पर्न संभव भयो । योग्य बाबुको योग्य छोरा हुन्छ भन्ने कुराको नियम छैन । यस कारण अब नेपाल राज्यको अवस्था के हुन्छ भन्ने कुराको चिन्ता अंग्रेज जस्ता शत्रु भएको नेपालको शासकले विचार गर्नु अपरिहार्य थियो । यस अवस्थामा पृथ्वीनारायणले आफ्नो अनुभव र योजना सुनाई आफ्ना भारदारहरूलाई उपदेश दिई तिनबाट आफ्ना सन्तानलाई उपदेश दिलाउन भनी जुन कुरा बोले सोही कुरा यो उपदेश हो ।

दुर्भाग्यले गर्दा हाम्रो देशमा उचित शिक्षाको प्रबन्ध थिएन तथा छैन । यस कारण एउटाले अनुभव गरेको कुरा अर्कोले जान्न पाउँदैन र हामीहरूको ज्ञान विशृङ्खल भई हाम्रो विद्यापरम्परा चलन सकेको छैन । यस अवस्थामा यो उपदेशले नेपाली राजनीतिको भूमिका बसाउनुसिबाय केही गर्न सकेन । तैपनि कथा सुनीकन विद्वान् बन्ने चलन भएको हाम्रो देशमा गोरखाली राजवंशका भारदारहरूलाई एक पुस्तासम्म यस उपदेशले प्रेरणा दिई रह्यो र उनीहरूले शत्रुसँग भिडिँदै देश विजय गर्दै गए । पृथ्वीनारायणको साक्षात् संसर्ग नपाएका भोमसेन थापाको हातमा अधिकार आएपछि यो उपदेश काम नलाग्ने भयो र नेपालले हराएका अंग्रेजले नेपाल जितियो ।

यति कुराको सार यस उपदेशभित्र गोरखाली विजययात्राको र नेपालको एकीकरणको रहस्य लुकेको छ भन्ने कुरा देखिन आउँछ । यस कारण हामीले अब कि त दुइ शय वर्षभन्दा बढ्ता पुरानो अवस्थामा गई साना साना राज्यमा बाँडिँदै बस्नुपर्छ अथवा विदेशी साम्राज्यमा मिला नेपाल राष्ट्रको अस्तित्वलाई मिटाइदिनुपर्छ अथवा नेपालको एकीकरण कुन सिद्धान्तमा भएको थियो र हाम्रो कस्तो अवस्था थियो तथा छ भन्ने कुरामा विचार गर्नुपर्छ । पहिलेका दुइटा कुरा गर्न मन नपराउने नेपालीहरूले यस राजनीतिको दर्शनको विषयमा मनन गर्नु आवश्यक छ । नत्र हामीले मन नपराएका कुराले हामीलाई मन पराउनेछन् ।^{१३}

१२. श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको वक्तव्य, विषयसूची, शुद्धिपत्र तथा टिप्पणी परेको छन्दको ४-६ पृष्ठ ।

१३. उसंका ८-९ पृष्ठ ।

पृथ्वीनारायण शाहले लेखेका र उनलाई अरूले लेखेका जम्मै पत्रहरू, उनका विषयमा तात्कालिक र अलि-पछिका मानिसहरूले लेखेका जम्मै लेखलाई सङ्ग्रह गरी प्रकाश गर्ने लोभमा पर्दा यस पुस्तकको आकार बढ्दै गयो । यति नगरी पृथ्वीनारायणको विचार बुझ्न सकिँदैन र उनको उपदेशको भाव राञ्जरी बुझ्न भन्ने मेरो भाव छ । त्यसैअनुसार मैले उनको उपदेशको पद्यात्मक व्याख्या गरेको हुँ ।^{१४}

हाम्रा छैनन् विश्वविख्यात विद्वान्,
हाम्रा छैनन् दूरदर्शी कलावान् ।
हाम्रो आफ्नो छैन केही पदार्थ,
जेलै पारौं विश्वमा उच्च माथ ॥१॥

हाम्रो यस्तो दीनता क्यै हटाई
हामीलाई हौसला क्यै दिलाई ।
पार्ने हाम्रो चित्तमा सधिवेक
जन्मेका छन् राजनीतिज्ञ एक ॥२॥

भित्रो आस्था ली तिनैका पदार्थ
गुन्दै जाने जत्ति गर्दै यथार्थ ।
धेरै धेरै वर्ष मैले बिताएँ
जस्ता हुन् यी पद्यलाई उभ्याएँ ॥३॥

जल्ले हेर्छन् भित्र राम्रो गढेर
जल्ले गुन्छन् पक्षलाई त्यजेर ।
त्यस्तालाई ग्रन्थ यो हात जोर्छ
तो जाँचून् यो ठीक बेठीक जे छ ॥४॥^{१५}

श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश भन्ने मोटो ग्रन्थको रचना पृथ्वीनारायण शाहको दर्शन सकेसम्म स्पष्ट पार्न गरिएको हो भन्ने कुरा तपाईंलाई स्पष्ट होओस् भनेर यहाँ मैले पिताजीको लेखबाट यति लामो उद्धरण गरेको हुँ ।

श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको पहिलो भाग अनौठो लाग्ने गरी नयराज पन्तको संस्कृत-को छन्दःशास्त्रमा अधिकार भएको देखाउँदै पृथ्वीनारायण शाहको उहाँले गर्नुभएको अनौमिक (ओज

१४. उसैका १२-१३ पृष्ठ ।

१५. उसैको १५ पृष्ठ ।

नभएको) पद्यबद्ध व्याख्याबाट शुरू हुन्छ भनी तपाईंले लेखनुभएको रहेछ । यसैले यस विषयमा केही लेखिहाल्नु-परेको छ ।

कुनै पनि दर्शनलाई जनसाधारणमा भिजाउन त्यस दर्शनलाई विभिन्न शैलीमा प्रस्तुत गर्ने चलन पहिले पनि नभएको होइन, अहिले पनि नचलेको होइन । यस्तो चलन नभएको भए विभिन्न दर्शनका मूल ग्रन्थबाहेक अरु ग्रन्थ बन्नै बन्ने थिएनन् । यसैले पृथ्वीनारायण शाहको दर्शनलाई जनसाधारणमा भिजाउने विचारले पद्य सुन्दा कानलाई आनन्द लाग्ने र गद्यबद्ध पद्य याद गर्न सजिलो पनि हुने हुनाले पिताजीले उपदेशलाई पद्यबद्ध गर्नुभएको हो जस्तो मलाई लाग्छ । यस कारण श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको पहिलो भाग अनौठो लाग्ने गरी नयराज पन्तले गर्नुभएको पद्यबद्ध व्याख्याबाट शुरू हुन्छ भनी लेखनुभएको कुरामा मैले केही तथ्य देखिन ।

फेरि नयराज पन्तको संस्कृतको छन्दःशास्त्रमा अधिकार भएको प्रदर्शन यस पद्यबद्ध व्याख्याबाट भएको छ भनी तपाईंले उडाएर लेखनुभएको रहेछ । छन्दःशास्त्रमा अधिकार भएको देखाउन ती पद्य लेखिएका होइनन् । ती न सय एकहत्तर पद्यमध्ये धेरैजसो पद्य नेपाली जनसाधारणमा भिजेको शार्दूलविक्रीडितमा छन्, खालि छन्द नमिलाउन सक्दा मात्र अरु अरु छन्दको सहारा लिइएको छ ।

तपाईंको दृष्टिमा ती पद्य अनौमिक ठहरिएछन् । के कति कारणले ती पद्य अनौमिक ठहरिए, त्यो कुरा त तपाईंले खुलाउनुभएको छैन । हो, ती पद्य कल्पनामा उड्केका छैनन्, तथ्यमा उड्केका छन् । तथ्यमा अडेर लेखिएका पद्य अनौमिक ठहरिन्छन् भने कमलप्रकाशजी, मलाई केही भन्नु छैन ।

यस प्रसङ्गमा मलाई २५ वर्ष पुरानो कुराको सम्झना आयो । त्यो पनि तपाईंलाई सुनाइहाल् । त्यस बेला आइ. ए. मा नेपालीका पाठ्यपुस्तकमध्ये नेपाली भाषा प्रकाशनी समितिबाट प्रकाशित भएको नेपाली पद्य-संग्रहको दोस्रो भाग पनि थियो । त्यस पुस्तकको टीका गरी श्रीहरिहर शास्त्री (अब स्वर्गवासी) ले वि. सं. २०१६ मा सो टीका प्रकाश गराउनुभएको थियो । नेपाली पद्य-संग्रहको दोस्रो भागमा परेको पिताजीको बहादुर शाहको आखिरी तरङ्ग भन्ने काव्यलाई श्रीहरिहर शास्त्रीले टीका गर्न बस्दा भरौटे प्रयास भनी विनाप्रमाण लाञ्छना लगाउनुभएको थियो । श्रीहरिहर शास्त्रीले यस्तो लाञ्छना लाउनमा त कारण परेको थियो, त्यो पनि म तपाईंलाई बताइहाल्छु । उहाँले पिताजीबाट आफ्नो लेखमा सहयोग खोज्नुभएको थियो । केही सहयोग पाए पनि चिताए जति सहयोग नपाएकोले श्रीहरिहर शास्त्री पिताजीसँग अप्रसन्न हुनुभयो । अनि सारा विद्यार्थीहरूमा पिताजीको काव्यउपर अश्रद्धा फैलाउन बहादुर शाहको आखिर तरङ्ग भन्ने पिताजीको काव्यलाई विनाप्रमाण भरौटे प्रयास भनी उहाँले साटो फर्नुभएथ्यो ।^{१६} तपाईंले त पिताजीबाट त्यस्तो आशा गर्नुभएको जस्तो मलाई लाग्दैन । यसैले के कति कारणले तपाईंले पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको पिताजीले गर्नुभएको पद्यबद्ध व्याख्यालाई अनौमिक भन्नुभएको हो, प्रमाण दिई खुलाइदिनु भए कृतार्थ हुन्थे ।

अनि तपाईंले त्यसपछि गद्यमा गरिएको रूपांतर आउँछ, उपदेशको मूल पाठको होइन, त्यही काव्यको भनी लेखनुभएको रहेछ ।

ताक परे तेवारो, नत्र गोतामे नीति लिई दुनियाँको दृष्टिमा सफल देखिएकाहरू जुन बेला जे बोल्दा फाइदा हुन्छ, त्यही बोल्छन् । त्यस्तै उनीहरूका लेख पनि रङ्गोबिरङ्गीका देखिन्छन् । त्यस्ता मानिसहरूको लागि लेख त तत्काल माथि उठ्ने साधनमध्ये एक हुने हुनाले उनीहरूलाई आफना लेखको खास मोह पनि हुँदैन । कहिलेकहाँ त उनीहरूलाई आफना पुराना लेखले पोलेको पनि देखिएको छ । सारा जिन्दगी नै बिद्याको साधनामा होमैका मानिसहरूका लेख निकै परिश्रमले निस्कने हुनाले त्यस्ता मानिसहरूको भने आफनो लेखमा ज्यादै मोह हुन्छ । यसैले कति ग्रन्थकारहरूले आफूले ज्यादै परिश्रम गरी तयार गरेको ग्रन्थको पछिकाले दश थरी अर्थ ननिकालून् भने आशयले आफनो ग्रन्थको आफै व्याख्या पनि गरेर गएका छन् । यस कारण पद्यमा पिताजीले जे बोल्नुभयो, त्यसको ठीक अर्थ आओस् भनेर नै ती पद्यका भावार्थ दिनुपरेको हो जस्तो मलाई लाग्छ ।

उपदेशको मूल पाठको गद्यमा अर्थ नदिई आफ्नै पद्यको गद्यमा अर्थ दियो भनी तपाईंले दोष लाउन खोज्नु भएको रहेछ । उपदेशको मूल पाठको गद्यमा अर्थ भनेर तपाईंले के भन्न खोज्नुभएको हो, मैले बुझिँनँ । पृथ्वीनारायण शाहको मूल उपदेश पद्यमा होइन, गद्यमै छ भन्ने कुरा त तपाईंलाई जरूर याद हुनुपर्ने हो । तपाईंले त्यस बेलाको नेपाली भाषालाई आजभोलिको नेपालीमा गरिने रूपान्तर भन्न खोज्नुभएको हो भने त्यस्तो रूपान्तर त माथि नै भइसकेको छ भन्ने कुरा म तपाईंलाई सम्झाउँछु । किनभने कुनै पनि प्रकरणका पद्य दिनुभन्दा अगाडि उपदेशको त्यस प्रकरणको मूलपाठ र त्यस मूलपाठको प्रचलित नेपाली भाषाअनुसारको रूप दिएको कुरा तपाईंले बिर्सनुभयो कि क्या हो ?

त्यसपछि तपाईंले लेख्नुभएको रहेछ—भन्न त उपदेशको मूल पाठको सम्पादन गरिएको हो भनेर भनिएको छ, खुद उपदेशको मूल पाठ भने परिशिष्टको रूपमा त्यस पुस्तकमा ४१३ र ४३१ पृष्ठको बीचमा पो आउँछ । यो वाक्य टुङ्गिदा तपाईंले त्यहाँ बिस्मयबोधक चिह्न पनि टड्याउनुभएको रहेछ । पिताजीहरूले श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश भन्ने जुन ग्रन्थ तयार गर्नुभयो, सो ग्रन्थ उपदेशको मूल पाठको मात्र सम्पादन गर्न भनेर निस्किएको जस्तो मलाई लाग्दैन । सो ग्रन्थको रचना मैले बुक्रेसम्म पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशलाई जनसाधारणमा भिजाउने र उनले बोलेको र गरेको कुरालाई दाँजेर हेर्ने विचारले गरिएको हो । त्यसैले त्यहाँ पृथ्वीनारायण शाहसँग सम्बद्ध सबै सामग्री हालिएका हुन् ।

त्यसपछि श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको दोष देखाउने प्रसङ्गमा त्यहाँ १०९ पृष्ठको शुद्धिपत्र र थपुवा कुरा गाभिएको छ भनी तपाईंले लेख्नुभएको रहेछ । शुद्धिपत्र र थपुवा कुरा हुनु कुनै पनि ग्रन्थको गुण होइन, अवगुण हो । यसमा दुइ मत हुन सक्दैन । तर शास्त्रीय ग्रन्थ छपाउने परम्परा नबसिसकेको हाम्रो देशमा प्रूफका गलती अपवाद होइनन्, नियम नै हुन् भन्दा बढ्ता बोलेको ठहरिनेछैन । त्यस्तै भन्नुपर्ने जति कुरा र दिनुपर्ने जति प्रमाण मूल ग्रन्थमै दिनुपर्ने हो । तर खोज्दै जाँदा पढ्दै जाँदा मूल ग्रन्थमा पनि थपथाव गर्नुपर्ने अवस्था आइपुग्छ । यो, ग्रन्थको दोष हो तापनि ग्रन्थकारको अद्यवसायको परिणाम पनि हो । अफसेटबाट पुस्तक छपाउँदा यो दोषको संशोधन मूल पुस्तकमै गर्न मिल्छ र साधनसम्पन्न मानिसहरू यसै गरी आजभोलि यस्ता दोषको निवारण गर्दन् । जो साधनसम्पन्न भने छैनन्, तर आफनो ग्रन्थ बढीसेबढी शुद्ध र पूर्ण होस् भन्ने इच्छा गर्छन्, त्यस्ताको लागि यसको विकल्प छैन जस्तो मलाई लाग्छ ।

श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशका मुख्य रचयिताले आफनो ग्रन्थमा भएको यस कमजोरीको विषयमा भनेको कुरा पनि यस प्रसङ्गमा उतार्नु अप्रासङ्गिक ठहरोइन—

हामी ग्रन्थ छपाउँदैं जान्छौं । आफना ग्रन्थमा अलि अलि अशुद्धि पनि देख्यौं । ती अशुद्धिको संशोधन गर्न शुद्धिपत्र दिइएको छ । छापाखानासम्बन्धी अशुद्धिको पनि शुद्धिपत्र दिन यहाँ प्रयत्न गरिएको छ । यस ग्रन्थमा देखिन आएका दोषलाई सप्रमाण देखाई प्रकाश गरी वा अप्रकाशित रूपमा हामीकहाँ सूचना पठाइदिने कृपा सज्जनहरूले गरिदिनुभएमा आगामी भागमा सधन्यवाद उहाँहरूको नामसाथ हामी आफनो दोष सच्याउनेछौं ।

यस ग्रन्थलाई प्रकाश गर्दा हामीले आफनो भएभरको योग्यताबाट काम लिएका छौं तथा पाइएसम्मका सामानलाई छोडेका छौं । यसै कारणले एक संख्याको पनि क, ख आदि गर्नुपरेको छ ।^{१७}

यसपछि तपाईंले १३५० पृष्ठको धेरैजसो भाग वि. सं. १९३५ को भाषावंशावलीबाट झिकिएका उद्धरणले भरि किताब मोटो पारिएको छ भनी लेख्नुभएको रहेछ । पक्कै पनि ५४४ पृष्ठदेखि ९२६ पृष्ठसम्म वंशावलीखण्ड परेकोले १३५१ पृष्ठमा ३८३ पृष्ठ वंशावलीले ओगटेको छ । तर तपाईंले भने जस्तो, वंशावलीका उद्धरणले भरि किताब मोटो पारिएको भने जरूर होइन ।

वंशावली पछिल्ला कालमा लेखिएका भए पनि पुरानो परम्पराको आधारमा ती लेखिएका हुनाले तिनमा पुराना प्रमाण अनुश्रुति धेरैथोर सुरक्षित नरहेका छन् । फेरि हाम्रो देशमा वंशावली र इतिहास पर्यायको रूपमा धेरै अगाडिदेखि रहिआएका छन् । पछि गएर इतिहासको लागि नभई नहुने तात्कालिक सामग्रीको सुरक्षा गरेर राख्ने सङ्ग्रहित परम्परा अझै नबसिसकेको हाम्रो देशमा वंशावलीलाई वास्ता नगर्ने हो भने इतिहासका कति कडी छुट्ने र नबुझिने हुन पुग्छन् । तात्कालिक प्रमाणबाट सिद्ध गर्न नसकिएका निकै घटनाको बयान वंशावलीमा सुरक्षित रहेको र अहिले खोजी गर्दै जाँदा ती घटनाका तात्कालिक प्रमाण पाइँदैं गइरहेकाले वंशावली पूरापूर बालुवामा खडा भएको महल हो भन्ने धारणा खण्डित हुँदैं गइरहेको छ । यस कारण वंशावली छोडेको खण्डमा पृथ्वीनारायण शाहको चरित्रका निकै अंश अस्पष्ट मात्र होइनन्, लुप्त पनि भएर रहन्छन् । यसैले पिताजीहरूले तयार गर्नुभएको श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशमा गोरखा राज्यका संस्थापक द्रव्य शाहदेखि पृथ्वीनारायण शाहसम्मको वंशावलीको खण्ड हालिएको हो जस्तो मलाई लाग्छ ।

यहाँनिर एउटा अर्को कुरा पनि तपाईंलाई भन्नु छ । हुनत नेपालका वंशावली प्रकाशित गर्न थालेको सय वर्ष पनि नाघिसक्यो तापनि वंशावलीमा लेखिएका कुरालाई तात्कालिक प्रमाणसँग दाँजेर हेर्ने काम सोही श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशमा मात्र भएको छ । यसै ताका यसतर्फ अलिकता दृष्टि श्रीनयनाथ पौडेल र श्रीदेवीप्रसाद लम्सालले सम्पादन गरी नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालयबाट प्रकाशित गरेको भाषावंशावलीमा दिइएको छ । होइन भने वंशावलीका अरू अरू सम्पादकहरूले यसतर्फ दृष्टि दिएको देखिएको छैन । यस कारण श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशमा हालिएको वंशावलीखण्डले वंशावलीको सम्पादन कसरी गर्नुपर्छ भन्ने विषयमा बाटो देखाउने काम पनि गरेको छ जस्तो मलाई लाग्छ ।

पिताजीहरूले तयार गर्नुभएको श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशमा तपाईंले भने जस्तो, खालि उपदेशको

१७. श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको वक्तव्य, विषयसूची, शुद्धिपत्र तथा टिप्पणी परेको खण्डको १४ पृष्ठ ।

मूल पाठ, उपदेशको पद्यात्मक व्याख्या, पद्यका भावार्थ, वंशावलीखण्ड, शुद्धिपत्र र थपुवा कुरा मात्र परेका छैनन् । मूल उपदेशमा परेका सबै शब्दहरू अकारादि क्रममा राखी ती शब्दको प्रामाणिक अर्थ भएको कोष ३३२ पृष्ठदेखि ३८७ पृष्ठसम्म दिइएको छ । त्यसै गरेर पृथ्वीनारायण शाहको जिन, उनका दरबारिया कविहरूले उनको विषयमा लेखेका काव्य, अरू तात्कालिक वा केही पछिकाले उनको विषयमा लेखेका कुराका मूल नेपाली उल्थासहित ३८८ पृष्ठदेखि ५४३ पृष्ठसम्म दिइएका छन् । त्यसपछि मात्र आउँछ, तपाईंले हियाउनुभएको वंशावलीखण्ड । वंशावलीखण्ड सिद्धिएपछि ९२७ पृष्ठदेखि १२०६ पृष्ठसम्म श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहविषयका पत्रहरू भन्ने खण्ड आउँछ । त्यस खण्डमा वि. सं. १७९६ देखि वि. सं. १८३१ सम्मका गोरखाली राजकाजसँग सम्बन्ध भएका, पाइएसम्मका सबै चिठीपत्र व्याख्यासहित छापिएका छन् । त्यसपछि शुरु हुन्छ, उपदेशको मूल भागको ऐतिहासिक व्याख्या । त्यो खण्ड साँच्चै भन्ने हो भने सो ग्रन्थका रचयिताहरूको शास्त्रीय पाण्डित्यको कसो हो । दुर्भाग्यले गर्दा सो खण्ड पूरा छापिएन । श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशका रचयिताहरूको इच्छा पृथ्वीनारायण शाहका दौतरी विदेशीहरूले उनलाई कुन दृष्टिले हेर्थे भन्ने विषयमा विचार गर्ने पनि थियो ।^{१८} यस प्रसङ्गमा पृथ्वीनारायण शाहको समयका विदेशीहरूका लेख सङ्ग्रह गरी तिनको नेपालीमा उल्था गर्ने काम पनि केही चलिसकेको थियो । त्यो खण्ड भने कति पनि प्रकाशमा आउन सकेन । त्यस्तै विस्तृत उपोद्घात पनि केही लेखिसकिएको थियो । त्यसको माथिल्लो अलिकता अंश मात्र वक्तव्यको रूपमा छापिएको छ । अरू खण्ड पूरा भएपछि त्यो उपोद्घात प्रकाशित गर्ने विचार पिताजीको थियो ।^{१९} मैले देखेको त्यस ग्रन्थको सबभन्दा ठूलो दोष त्यो अपूरो हुनु हो, तपाईंले देखेको जस्तो त्यो मोटो हुनु होइन ।

तपाईंले कोष, चिठीपत्रहरूको चर्चा किन गर्नुभएन, मलाई आश्चर्य लाग्यो । कता कता पिताजीहरूले तयार गर्नुभएको श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको महत्त्व घटाउनु तपाईंको अभीष्ट हो कि भन्ने चीसो पनि मेरो मनमा पर्यो ।

महाभारतको बयानमा यदिहास्ति तदन्वयत्र यन्नेहास्ति न तत्त्वचित्^{२०} (यहाँ जे छ, त्यो अन्त छ; यहाँ जे छैन, त्यो कहो छैन) भनेर भने जस्तै पृथ्वीनारायण शाहको विषयमा आकरग्रन्थ तयार गरी उनको कथनी र करनी दाँजिर हेर्ने प्रबल इच्छाले पिताजीहरूले त्यो ग्रन्थ तयार गर्नुभएको हो । कारणवश चिताए जति रूपमा सो पुस्तकलाई पूरा पार्न सकिएन, त्यो अर्कै कुरा हो । तर त्यो ग्रन्थ तपाईंले भन्नुभए जस्तो, संशोधन-मण्डलको विद्वत्ताको अनुपयुक्त नमूना भने जरूर होइन ।

पिताजीहरूको यस उपदेशलाई तपाईंले श्रीत्युड्विग स्टिलरको पृथ्वीनारायण शाह, इन् द लाइट अफ् दिव्य उपदेशसँग दाँज्न पुगी श्रीस्टिलरको ग्रन्थलाई पिताजीहरूको पुस्तकभन्दा निकै गतिलो ठहर्‍याउनुभएको रहेछ । ती दुइ पुस्तकमा कुन उत्कृष्ट, कुन निकृष्ट भन्ने पचेडामा पर्ने मलाई अहिले इच्छा पनि छैन, फुर्सत पनि छैन । यसो

१८. श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको ८१९ पृष्ठ ।

१९. उसैको वक्तव्य, विषयसूची, शुद्धिपत्र तथा टिप्पणी परेको खण्डको १३ पृष्ठ ।

२०. वि. सं. १९९० मा पुनाबाट भाण्डारकरप्राच्यविद्या-संशोधन-मन्दिरद्वारा प्रकाशित, विष्णु मुक्थङ्कर-द्वारा सम्पादित महाभारत आदिपर्वको परीक्षणत्मक संस्करणको ५६ अध्यायको ३३ श्लोक ।

भए तापनि एउटा सानो कुरा भने यस प्रसङ्गमा नभनी रहन सकिदैन । त्यो के हो भने पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको श्रीस्टिलरले गरेको उल्याको तपाईंले निकै तारीफ गर्नुभएको रहेछ । तर त्यो उल्या ठीक छैन, त्यहाँ प्रशस्त ठाउँमा गलती छन् भने कुरा मलाई अहिले होइन, त्यो पुस्तक निस्केकै बेलामा लागेको थियो । श्रीस्टिलरले गर्नुभएको उपदेशको उल्यामा परेका गलतीहरूको संशोधन गर्ने हो भने एउटा रात्रि लेख तयार हुन्छ ।

विद्वान्हरूले वर्षौं लगाई लेखेका कुरामा सरसरी हेरेको भरमा यो किताब रात्रि, यो किताब नरात्रि भनेर निर्णय दिई न्यायाधीशको आसनमा बस्ने रहर तपाईंलाई भए तापनि न्यायाधीश हुने ल्याकत तपाईंमा कति पनि छैन भने कुरा देखाउन पनि श्रीस्टिलरले गर्नुभएको उल्याबाट एक अंश यहाँ उतारी नदेखाई भएको छैन ।

भात पकाउँदा भान्सेले भात पाक्यो कि पाकेन भनी हेर्न चुल्लामै राखिएको कसौं डीबाट एक दुइ सिता फिकेर ओंलाले यतौ थिचेर हेर्ने चलन छ । यसरी थिचेर हेर्दा ती सिता पाकेका भए पूरा कसौं डीभरिको भात पाक्यो भनी भान्सेले चुल्लाबाट कसौं डी ओह्लात्छ, होइन भने फेरि केही बेर कसौं डी आगोमै राख्छ । कुनै कुराको एक अंशको परीक्षा गरी मत निर्णय गर्ने पद्धतिलाई यही सिता जाँच्ने नियमको आधारमा स्थालीपुलाकन्याय अर्थात् कसौं डीको सिताको नियम भने चलन छ । हामी पनि अब लमछटमा नलागी यही स्थालीपुलाकन्यायले श्रीस्टिलरको उल्याको परीक्षा गरौं ।

चीन र भारतसँग नेपालको कस्तो नीति हुनुपर्छ भन्ने विषयमा र किल्लाको व्यवस्थाको विषयमा पनि पृथ्वीनारायण शाहले आफ्नो उपदेशमा बोलेका छन् । हामी हात्रो स्थालीपुलाकन्यायको आधार त्यस प्रकरणका केही वाक्यलाई बनाऔं ।

पृथ्वीनारायण शाह भन्छन्—

उप्रान्त ॥ यो राजे दुई ढुंगाको तरुल जस्तो रहेछ, चीनबादसाहसित ठुलो घाहा राष्नु, दषिनको समुन्द्रका बादसाहसित घाहा ता राष्नु, तर त्यो महाचतुर छ, हिन्दुस्थाना दबाईराषेछ, सरजिमीमा परिरहेछ, हिन्दुस्थाना जाभ्यो भन्या कठिन् पर्ला भनि किल्ला षोजन आउन्याछ, सन्धोसपन् हेरि गडि तुल्याई राष्नु र रस्ता रस्तामा भाजा हालि राष्नु र एक दिन त्यो बल आउन्याछ, जाइ कटक् नगर्नु, फिकी कटक् गर्नु र चुरेघाटिमा षुपे काटिन्याछ, पाच सात पुस्तालाई षजना पनि मिलनेछ, श्रीगङ्गाजिको साध पनि लाग्नेछ, लडाईमा पुकेन भन्या लोलोपोतो अनेक कल छल गरिकन पनि यो नेपालको तषत किल्ला हो, यो किल्ला पायो भन्या चारै बादसाहलाई वह्णाला लाउनेछ, इस्वरले रचना गन्याको किल्ला रहेछ, स्वधनुपर्ने रहेनछ, ... २१

यसको उल्या श्रीस्टिलरले यसरी गर्नुभएको छ—

दिस् कन्ट्रि इज लाइक् ए गोर्ड् बिट्बीन् टू रक्स । मेन्टेन् ए ट्रीटि अफ् फ्रेन्डशिप् विथ् दि एम्पर्अर् अफ् चाइन । कीप् अल्सो ए ट्रीटि अफ् फ्रेन्डशिप् विथ् दि एम्पर्अर् अफ् द सदअर्न् सी (द कम्पनि) । ही ह्याज् टेकन् द प्लेन्ज् । ही विल् रिअलाइज् द्याट् इफ् हिन्दुस्तान् यूनाइटेड्स्, इट् विल् बी डिफ्इकल्ट्, यान्ड् सो ही विल् कम् सीकइड् प्लेस्इज् फर् फोर्ट्स् । प्रेप्अर् फोर्ट्स्, बिद्आउट् बर्ड्न्इड् द पीप्ल् । सेट् ट्चाप्स् इन् द ट्रेल्ज् । वन्

डे छाट् फोस् विल् कम् । डू नट् गो डाउन् टु द प्लेन्ज् टु फाइट् । विथ् डू टु द हिल्ज् टु फाइट् । चुरे पास विल् बी मच् यूज् । स्टोर् आम्ज् यान्ड् याम्पुनिशन् देर् फर् फाइम् टु सेभ्न् जेनरेशन्ज् । द गड्गा इज् अल्सो ए क्कान् अफ् डिफेन्स् । इफ् दिस् डज् नट् सफाइस् इन् द वर्, रिगार्ड्लेस् अफ् ट्रिक्अरि अर् स्कोम्ज्, द स्ट्रेड्ज् अफ् नेपाल् लाइज् इन् हर् फोर्ट्स् । इफ् ही टेक्ज् दीज्, द फोर् एम्पर्अर्ज् विल् कम् । गड् ह्याज् गिभ्न् अम् द प्लेन्सइज् फर् दीज् फोर्ट्स् । देर् इज् नो नीड् टु आस्क ह्वेर् ।... २२

पृथ्वीनारायण शाहले चीनबादसाहसित ठुलो घाहा राषुनु भनी बोलेकोमा श्रीस्टिलरले मेन्टेन् ए ट्रीटि अफ् फ्रेन्डशिप् विथ् दि एम्पर्अर् अफ् चाइन (चीनका बादशाहसित मित्रता गरी सन्धि गरिराख) भनी गर्नुभएकोले ठुलो शब्दको अर्थ उहाँले उल्ट्या गर्दा छुटाउनुभएको देखिन्छ ।

दशिनको समुन्द्रका बादसाहासित घाहा ता राषुनु, तर त्यो महाचतुर छ, हिन्दुस्थाना बबाईराषेछ, सरजिमीमा परिरहेछ भनी पृथ्वीनारायण शाहले बोलेको कुराको कीप् अल्सो ए ट्रीटि अफ् फ्रेन्डशिप् विथ् दि एम्पर्अर् अफ् द सट्अर्न् सी (द कम्पनि) । ही ह्याज् टेक्न् द प्लेन्ज् (दखिनको समुद्रका बादशाह (कम्पनी) सित पनि मित्रता गरी सन्धि कायम राख । उसले मैदान लिएको छ) भनेर मात्र श्रीस्टिलरले उल्ट्या गर्नुभएकोले त्यो महाचतुर छ भन्ने र सरजिमीमा परिरहेछ भन्ने अङ्ग्रेजको प्रसङ्गमा पृथ्वीनारायण शाहले बोलेका दुइ वाक्यको उल्ट्या उहाँले नगर्नुभएको स्पष्ट देखिएको छ ।

सन्धिसर्पन् हेरि गडि तुल्याई राषुनु भन्ने पृथ्वीनारायण शाहको वाक्यलाई श्रीस्टिलर प्रेपर् फोर्ट्स्, विद्-आउट् बर्डन्इड् द पोप्ल् (दुनियाँलाई अल्को नलाईकन गढी तुल्याइराख) भनी अर्थ गर्नुहुन्छ । सन्धिसर्पन् हेरि अर्थ विद्आउट् बर्डन्इड् द पोप्ल् (दुनियाँलाई अल्को नलाईकन) भन्ने कसरी हुन्छ भन्ने कुरा श्रीस्टिलर र उहाँको सल्लाहाका प्रशंसक तपाईँलाई नै थाहा होला । यहाँ आएको सन्धिसर्पन् भन्ने शब्द गौँडो भन्ने अर्थमा छ । यस अर्थमा सन्धिसर्पन् आजभोलि पनि चलेकै छ । त्यति सामान्य शब्दको अर्थ गर्न नसकी त्यसको यस्तो उटपटाङ्ग अर्थ श्रीस्टिलरले निकाल्नुभएको यताबाट स्पष्ट हुन्छ ।

चुरेघाटिमा षुणै काटिन्याछ, पाच सात पुस्तालाई षजना पनि मिल्नेछ भन्ने पृथ्वीनारायण शाहको वाक्यलाई चुरे पास विल् बी मच् यूज् । स्टोर् आम्ज् यान्ड् याम्पुनिशन् देर् फर् फाइम् टु सेभ्न् जेनरेशन्ज् (चुरेघाटी खूपै काममा आउनेछ । त्यहाँ पाँच सात पुस्ताको लागि हातहतियार र खरखजाना जम्मा गरी राख) भनी श्रीस्टिलरले उल्ट्या गर्नुभएको छ ।

दक्षिणको मैदानबाट बढ्दै बढ्दै आएको अङ्ग्रेजी सैन्यलाई पहाडमा मात्र लड्ने बानी परेका आफ्ना सैनिकहरूले तराईमा रोकन नसक्लान् भन्ने ठानी पृथ्वीनारायण शाहले चुरे काटी पहाडखण्डमा पस्न नदिने र त्यहीँ गिरिदुर्गको आड लिएर अङ्ग्रेजी सैन्यको संहार गर्नुपर्छ भन्ने नीति लिएका थिए भन्ने कुरा नबुझिने होइन ।

सिंधुलीको लडाइँमा अङ्ग्रेजी सैन्यलाई हराई अङ्ग्रेजी हातहतियार खोसी लिन सकेकाले^{२३} अङ्ग्रेजी हातहतियारमा आँखा गडेका पृथ्वीनारायण शाहले नेपाल हात ठूलो फौज लिएर आउने अङ्ग्रेजी सैन्यलाई चुरेघाटीमा छुट्ट्याई उनीहरूको प्रशस्त हातहतियार लुटेर लिने नीति लिएका थिए भन्ने यताबाट बुझिन्छ । फेरि त्यहाँ पाँच सात पुस्तालाई घजना पनि मिल्नेछ भनी भविष्यकालको राज्य प्रयोग भएको छ, श्रीस्टिलरले अर्थ गरे जस्तो विध्यर्थक क्रियाको प्रयोग पनि भएको छैन । यताबाट चुरेघाटीमा पाँच सात पुस्ताको लागि हातहतियार र खर-खजाना जम्मा गरी राख भनी श्रीस्टिलरले गरेको अर्थ सोह्र आना गलत देखिएको छ ।

पृथ्वीनारायण शाहको श्रोगंगजिको साध पनि लाग्नेछ भन्ने वाक्यको उल्ट्या श्रीस्टिलरले द गङ्गा इज् अलसो ए लाइन् अफ् डिफेन्स् (गङ्गा पनि आड किल्ला हो) भनी गर्नुभएको छ । यो वाक्य उल्ट्या गर्न बस्दा श्रीस्टिलरलाई गोरखालीहरूको विजिगीषाको सीमा यस वाक्यमा कलिकएको पत्ती भएन । चुरेघाटीमा अङ्ग्रेजी सैन्यको संहार गरेर उनीहरूलाई लखेट्दै लखेट्दै गई बिहारका केही इलाका पनि अँठ्याई नेपालको वर्तमान तराईभन्दा पनि पर गोरखाली राज्य पुन्याएर गङ्गाजी साँध लाउने उनको धोको थियो भन्ने यताबाट नबुझिने होइन ।

पृथ्वीनारायण शाहका कान्छा छोरा बहादुर शाहको पालामा वि. सं. १८४९ मा नेपालको राज्यविस्तार गङ्गाजीको सहायक नदी अलकन्दासम्म भएको थियो । यसै कुरामा गर्व गरी बहादुर शाहले

गङ्गा सीमा समासीत्तदवसरसमायातचीनाधिपोषि
नेपालध्वंसनोद्यन्मतिरतिबहलान्ध्वंसितान्स्वान्विलोक्य ॥
अङ्के तं स्थापयित्वा शिशुमवनिर्पाति श्रीबहादुरसाहे
भैरव्युद्धामधामप्रकटितसुमतौ शासति प्रद्रुतोस्मिन् ॥६॥

[भैरवीको ठूलो भक्तिभावले असल बुद्धि प्रकट भएका यी बहादुर शाहले ती बालक राजा (रणबहादुर शाह) लाई काखमा राखी शासन चलाएको बेलामा गङ्गा साँध लागेको थियो । त्यसै वेला नेपाललाई छ्वस्त पार्ने विचारले आएका चीन-बादशाह आफ्नो धेरै फौज नाश भएको देखेर भागे ॥६॥]^{२४}

भनी गङ्गाजी साँध लागेको कुरा आफूले राखेको नुवाकोट भैरवीको वि. सं. १८४९ को सुवर्णपत्रमा लेखाएको

२३. तिन चार पल्टन् लिएर सिङ्गुलि गढिमा हाँडीसाहेब चढ्यो र वा वाही पनि काटि पयर्काला च्याति ल्याजा र.

(श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको ३३० पृष्ठबाट)

२४. वि. सं. २०३२ मा कीर्तिपुरबाट नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थानद्वारा प्रकाशित धनबज्र बज्राचार्य र टेकबहादुर श्रेष्ठको नुवाकोटको ऐतिहासिक रूपरेखा ऐतिहासिक सामग्रीखण्डका ३८-३९ पृष्ठ ।

पनि यस प्रसङ्गमा स्मरणीय छ । यो असिल् हिन्दुस्थाना हो^{२५} भनी आफ्नो मुलुकको हिन्दूत्वमा गर्व गर्ने पृथ्वीनारायण शाहलाई हिन्दूहरूको पवित्रतम नदी गङ्गाजीसम्म आफ्नो राज्यविस्तार गर्ने धोको हुनु अस्वाभाविक होइन ।

यो नेपालको तषत किल्ला हो भन्ने पृथ्वीनारायण शाहको वाक्यलाई श्रीस्टिलरले द स्ट्रेङ्थ अफ नेपाल लाइज् इन् हर् फोर्टस् (नेपालको बल उसका किल्लामा रहेको छ) भनी उल्था गर्नुभएको छ । तषत भनेको सिंहासन हो । यो फारसी तखतबाट आएको हो । यताबाट यो नेपालको तषत किल्ला हो भन्ने वाक्यको अर्थ यो नेपालको सिंहासन किल्ला हो भन्ने बुकिन्छ । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने चारैतिर पहाडैपहाडले घेरिएको नेपालखाल्डोलाई गिरिदुर्गको रूपमा पृथ्वीनारायण शाहले बयान गरेका छन् । यो कुरा इस्वरले रचना गन्याको किल्ला रहेछ, स्वधनुपर्ने रहेनछ भन्ने उनका वाक्यबाट छुन् स्पष्ट हुन्छ । श्रीस्टिलरले भने यो नबुझी नेपालको बल उसका किल्लामा रहेको छ भन्ने अनौठो अर्थ निकाल्नुभएको छ ।

त्यसपछि यो किल्ला पायो भन्या चारै बादशाहलाई बहलाला लाउनेछ भन्ने वाक्यको अर्थ गर्न बस्दा पनि श्रीस्टिलरले बिराउनुभएको छ भन्ने कुरा इफ् हो टेक्स् दीज्, द फोर् एम्पर्अर्ज् बिल् कम् (उसले यी लियो भने चारै बादशाह आउनेछन्) भनी लेख्नुभएकोबाट बुकिन्छ । बहलाला अर्थात् ओहलालो लाउनु भनेको खेदनु भन्ने हुन्छ । यस कारण यस वाक्यको भाव यो किल्ला पाएको खण्डमा चारै बादशाहलाई हराउन सकिन्छ भन्ने हो । यसैले बहलाला लाउनेछको अर्थ आउनेछन् भनी श्रीस्टिलरले गर्नुभएको कति पनि ठीक छैन ।

इस्वरले रचना गन्याको किल्ला रहेछ, स्वधनुपर्ने रहेनछ भन्ने पृथ्वीनारायण शाहको वाक्यको उल्था श्रीस्टिलरले गड् ह्याज् गिभन् अस् द प्लेसिज् फर् दीज् फोर्टस् । देर् इज् नो नोड् टु आस्क् ह्वेर् (ईश्वरले हामीलाई यो किल्लाको लागि ठाउँ दिएका छन् । कहाँ भनेर सोधने पर्दैन) भनेर हाँसउठ्ठो ढङ्गले गर्नुभएको छ । पृथ्वीनारायण शाहको स्वधनुलाई आजभोलिको सोधनु भनी श्रीस्टिलरले ठान्नुभएकोले यो अनर्थ भएको हो । संस्कृतको शुध् धातु-बाट शोधयति बन्छ । शोधयतिको अर्थ सफा गर्छ भन्ने हुन्छ । यही शुध् धातुबाट शुद्ध, शुद्धि, शोध, शोधन आदि रूप पनि बन्छन् । यो कुरा थाहा नभएकोले होला, श्रीस्टिलरले स्वधनुपर्ने रहेनछको अर्थ सफा गर्नुपर्ने अर्थात् मरमरम्मत गर्नुपर्ने रहेनछ भन्ने कुरा बुझ्ने सक्नुभएन । यस वाक्यको मतलब नेपालखाल्डोको रक्षाको लागि ईश्वरले नै किल्ला बनाइदिएका छन्, त्यसको विशेष मरमरम्मत गर्नुपर्ने जरूरत छैन भन्ने हो ।

तपाईंले राख्नु ठान्नुभएको श्रीस्टिलरको उल्था कति गलतीले भरिएको रहेछ भन्ने कुरा अब त तपाईं-लाई पनि स्पष्ट भयो होला ।

पिताजीहरूले आफ्नो श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशलाई उपदेशको मूल पाठको परीक्षात्मक संस्करण भन्ने दावा कतै गर्नुभएको छैन । तर तपाईंले दिस् यान्टिडिल्यूभिअन् “टेवस्दच्चुअल्/क्रिट्इक्अल्

एडिशन” (यो पुरानो खालको “मूलपाठविषयक/परीक्षाणात्मक संस्करण” भन्ने उपाधि पिताजीहरूको श्री ५ पृथ्वी-नारायण शाहको उपदेशलाई दिनुभएको रहेछ । “टेक्सटचुअल/क्रिटिक्अल एडिशन” (मूलपाठविषयक/परीक्षाणात्मक संस्करण) भन्ने शब्दलाई उद्धरणचिह्नमित्र तपाईंले राख्नुभएकोले सो ग्रन्थका रचयिताहरूले हाम्रो ग्रन्थ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको मूल पाठको परीक्षाणात्मक संस्करण हो भनी दावा गरेको जस्तो देखाउन तपाईंले खोज्नुभएको हो कि जस्तो मलाई लाग्यो ।

प्राचीन यूनानी र ल्याटिन पुस्तकका मूल पाठको निर्णय गर्ने जुन सिद्धान्त पश्चिममा विकसित भयो, त्यसले पछि गएर भिन्न विद्याको रूप लियो भनेर भने पनि हुन्छ । पाश्चात्य ग्रन्थको मूल पाठको निधो गर्ने सिद्धान्तबाट भारतीय ग्रन्थ सम्पादन गर्न बस्दा आइपर्ने सबै अण्डाचारको हल हुन सक्दैन भन्ने विचार गरी पाश्चात्य ग्रन्थको मूल पाठको निधो गर्ने सिद्धान्तमा थपघट गरी विद्वान्हरूले भारतीय ग्रन्थको सम्पादन गर्ने सिद्धान्त बनाए ।^{२६} नेपाली विद्वान्हरूले प्राचीन ग्रन्थ सम्पादन गर्न थालेको धेरै नभए तापनि ४६ वर्ष भइसक्यो तापनि ग्रन्थको मूल पाठको निर्णय गर्दा पूरापूर त्यस सिद्धान्तअनुसार प्राचीन ग्रन्थको सम्पादन कसैले गरेको जस्तो मलाई लाग्दैन । फेरि त्यो सिद्धान्त पनि सर्वमान्य छैन भन्ने कुरा विश्वविख्यात संस्कृतज्ञहरूले सतचालीस वर्ष लगाई सम्पादन गरेको महाभारतको परीक्षाणात्मक संस्करण सुद्धा पनि एक थरो विद्वान्हरूको दृष्टिमा परीक्षाणात्मक हुन नसकेको कुरा यहाँनिर हामोले सम्झनुपरेको छ ।^{२७} महाभारतको उदीच्य र दाक्षिणात्य पाठहरू जस्तै, परीक्षाणात्मक भनी कहलिएको सो पाठ पनि परीक्षाणात्मक नभई पूनापाठ मात्र हो भनी केही विद्वान्हरूले महाभारतको सो परीक्षाणात्मक संस्करणको खिल्ली उडाएको पनि नसुनिएको होइन । भारतीय ग्रन्थहरूको मूल पाठको परीक्षण गर्नको लागि पर्याप्त र सर्वमान्य सिद्धान्त अझै बनिसकेको छैन भनेर विद्वान्हरूले नभनेको पनि होइन ।^{२८} यस अवस्थामा

२६. उदाहरणार्थ—वि. सं. १९९० मा पूनाबाट भाण्डारकरप्राच्यविद्या-संशोधन-मन्दिरद्वारा प्रकाशित, विष्णु सुक्थङ्करद्वारा सम्पादित महाभारतको आदिपर्वको परीक्षाणात्मक संस्करणमा परेको विष्णु सुक्थङ्करको प्रोलेगमडन (प्रस्तावना) ।

वि. सं. २०११ मा पूनाबाट डेक्कन कलेज पोस्टग्याजुएट यान्ड रिसर्च इन्स्टिटयुटद्वारा प्रकाशित, सुमित्र मङ्गेश कत्रेको इन्ट्रडक्शन् टु इन्डिअन् टेक्सटयुअल क्रिटिक्सिज्म् (भारतीय ग्रन्थहरूको मूल पाठको परीक्षणको परिचय) को दोस्रो संस्करण ।

२७. वि. सं. २०३७ मा दाङबाट संस्कृत अध्ययन संस्थान र काठमाडौंबाट नेपाल रिसर्च सेन्टरद्वारा प्रकाशित प्रसीडिङ्ग् अफ् द फस्ट् सिम्पोजिअम् अफ् नेपाली यान्ड् जर्मन् स्यान्स्क्रिटिस्टस् १९७८ (वि. सं. २०३५ मा भएको नेपाली र जर्मन संस्कृतज्ञहरूको पहिलो भेलाका कार्बाइ) मा छापिएको ओस्कर फन हिन्डबर्को रिमार्कस् अन् द प्रब्लेम्ज् अफ् टेक्सटचुअल क्रिटिक्सिज्म् इन् एडिटिङ्ग् अनन्डिअम् स्यान्स्क्रिट् लिट्अर्इचर् (अज्ञातकर्तृक संस्कृतवाङ्मयको सम्पादन गर्दा आउने ग्रन्थको मूल पाठको परीक्षणसम्बन्धी प्रश्नमा चर्चा) भन्ने निबन्ध, सो ग्रन्थको ३३ पृष्ठ ।

२८. अप् टु नाउ नो याडइक्विट् यान्ड् यूनिभर्सलि अडप्टिङ्ग् थोओरि अफ् इन्डिअन् टेक्सटचुअल क्रिटिक्सिज्म् ह्याज् बीन् डिभेल्अण्ड् ।

(सोही लेख, २९ पृष्ठबाट)

पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको मूल पाठको पिताजीहरूको सम्पादनपद्धतिलाई के कति कारणले तपाईंले मन नपराउनुभएको हो, मैले केही बुझ्न सकिनेँ ।

यहाँसम्मका कुराबाट पिताजीहरूले तयार गर्नुभएको श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको उपादेयताको विषयमा तपाईंलाई भ्रम परेको भए त्यो भ्रम अवश्य हट्नेछ । तर तपाईंको लेखाइको हिसाबबाट तपाईंलाई भ्रम-मन्दा बढी तपाईंको स्वार्थ परेकोले तपाईंले श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको विषयमा ती वाक्य लेख्नु-भएको हो भन्ने मलाई लागेको छ । यसैले अब त्यस विषयमा केही लेख्नुपरेको छ ।

हाम्रो यतातिर चलेको शिक्षापद्धतिबाट विषयको गहिरो ज्ञान भएका प्रौढ पण्डितभन्दा टप्पट्ट्याँ नै बढी निस्केर गएको अनुभव गरेर पिताजीले आफ्नो ज्यादै नजीकको सम्पर्कमा आएका केही विद्यार्थीहरूलाई प्रचलित परीक्षाप्रणालीमा नलगाई आफैँले तयार गरेको पाठ्यक्रमअनुसार वि. सं. १९९७ देखि पढाउन लाग्नुभयो । पिताजीले चलाउनुभएको त्यस पढाइमा संस्कृतभाषाको माथिल्लो ज्ञानमा निकै नै जोड दिइएकोले त्यो पढाइ पढ्ने विद्यार्थीहरूको संस्कृतमा निकै नै राम्रो अधिकार भयो । यसले गर्दा संस्कृतवाङ्मयमा तिनीहरूको अनायास प्रवेश भयो । उतातिर पिताजीले वि. सं. १९९२ देखि नै नेपालको इतिहासको नियमित रूपले परिशीलन गर्न थालिसक्नु-भएको थियो । यसैले पछि पिताजीले आफ्ना ती विद्यार्थीहरूलाई पनि नेपालको इतिहासको पढाइमा प्रवृत्त गराउनु-भयो । संस्कृतभाषामा राम्रो अधिकार भएका ती विद्यार्थीहरूलाई उहाँले नेपालमा चलेका थरीथरीका पुराना लिपि पनि बिस्तारै सिकाउँदै जानुभएकोले तिनीहरू नेपालमा पाइएका जतिसुकै पुराना अभिलेख पनि पढ्न सक्ने भए । ती विद्यार्थीहरूमध्ये केही सरकारी पाठशालामा पिताजीसँग ज्योतिष पढेर आएका पनि थिए । ज्योतिष पढिसकेका ती विद्यार्थीहरूलाई अभिलेखका तिथिमितिको गणना गर्ने पद्धति उहाँले सिकाउनुभयो । केही विद्यार्थी नेवार भएकाले नेवारी भाषामा लेखिएका अभिलेखहरूको अर्थ गर्ने काम पनि बिस्तारै चल्दै गयो । परीक्षाप्रणालीबाट प्रौढ विद्वान् निस्कन गाह्रो छ भन्ने धारणाले अनुप्राणित भई परीक्षाप्रणालीबाट पराङ्मुख भई विद्या हासिल गरेका ती विद्यार्थी-हरूबाट नेपालको इतिहासको शोध गराउने विचार गरी पिताजीले वि. सं. २००९ देखि तिनीहरूलाई इतिहास-संशोधन निकाल्ने काममा लाउनुभयो । विद्वान् कहलाएका मानिसहरूले नेपालको इतिहासको विषयमा गरेका गलतीको सप्रमाण निराकरण ती इतिहास-संशोधनहरूमा गरिएकाले त्यस बेला त्यो काम निकै चर्चाको विषय बन्न पुगेको थियो । नेपालको इतिहास लेखनको लागि चाहिने योग्यता भन्ने नभएका, इतिहास लेखी कटपट घनमान कामाउने अभिप्रायले यतातिर लागेका मानिसहरूलाई बिफोस् भनी कहाँ कहाँ ती इतिहास-संशोधनहरूमा कडा शब्दको पनि प्रयोग गरिएको थियो । इतिहास-संशोधनको यस कामले नेपालको इतिहासका कंयन् विषयमा प्रकाश पर्न गई नेपालको शुद्ध र सम्पूर्ण इतिहास तयार पार्ने काममा ठूलो सघाउ पुग्न गयो । यस कामको सबभन्दा ठूलो अवदान त हामीले उचित ढङ्गले शिक्षा पाई इतिहासको खोजी गर्दै गयौँ भन्ने आफ्नो देशको प्रामाणिक इतिहास तयार पार्न हामी आफैँ सक्छौँ, विदेशीहरूले धेरैअगाडि लेखेका पुस्तकको सारांश खिँचेर इतिहास लेख्ने जमाना अब बितिसक्यो भन्ने भावना यस विषयसँग सम्बद्ध नेपालीहरूमा जगाइदिनु नै हो । अर्कोतिर, विद्वान् कहलाई हिँडेका मानिसहरूको मानमर्दन यस कामबाट भएकोले तिनीहरू यस संशोधनमार्गको भयङ्कर विरोधी भई निस्के । त्यस्ता मानिस ठूला ठूला पदमा बसेकाले तिनीहरूले यसलाई फस्टाउन नदिने जाल गर्न थाले । यसो हुँदा धेरैजसाले आजित भई यो काम छोडे तापनि केहीले नेपालको इतिहासको यो शोधकार्य चलाई नै रहे ।

बाँकी रहेका हामीहरूले वि. सं. २०१५ देखि हरेक शनिवार कहिले कतै, कहिले कतै गई अभिलेख पढ्ने, सार्ने र तिनको छापा लिने काम गर्न थालेकाले हामीसँग निकै अप्रकाशित अभिलेख जम्मा हुन गए। ती खोजीका केही परिणाम इतिहास-संशोधनका विभिन्न सङ्ख्यामा देखा परे तापनि ती अभिलेखको प्रकाशन नियमित ढङ्गले गर्ने विचार गरी वि. सं. २०१८ देखि हामीले अभिलेख-संग्रह नाउँले त्रैमासिक पत्रिका चलाउन थाल्यौं। त्यही बेलादेखि संशोधन-मण्डलको नाउँले सङ्गठित भई हामीले काम गर्न पनि थाल्यौं। अभिलेख-संग्रहमा पहिले प्रकाशित नभएका मूल अभिलेख मात्र छापे, इतिहास-संशोधनमा चाहिँ अशुद्धिका संशोधन गर्दै र नयाँ नयाँ विषयमा प्रकाश पाउँ तीन वर्ष हामीले बितायौं। अब यस कामलाई अझ राम्रो रूप दिने विचारले वि. सं. २०२१ देखि पूर्णिमा नाउँ राखी हामीले इतिहास-प्रधान त्रैमासिक पत्रिका चलाउन थाल्यौं।

यसै बीचमा तपाईं पनि अङ्ग्रेजी शिक्षा हासिल गरी विद्वान् बन्नू भयो र लेख लेखने छपाउने कामतिर पनि लाग्नुभयो। यसै प्रसङ्गमा वि. सं. २०३० मा तपाईंको निकै नै परिश्रम परेको नेपाल इन्टरस्पेक्टिभ् भन्ने पुस्तक आर्थिक विकास तथा प्रशासन केन्द्रद्वारा प्रकाशित भयो। आफ्नो देशको भुवनकोश, नृतत्व, इतिहास, संस्कृति र धर्म, कला र वास्तुकला, भाषा, वाङ्मय आदिको विषयमा तत्त्वविषयका विशेषज्ञहरूको के विचार छ भन्ने कुरा संसारलाई देखाउन विभिन्न विषयका विशेषज्ञहरूद्वारा तयार गरिएको भनी दावा गरिएको त्यस पुस्तकमा मैले इतिहाससम्बन्धी धेरै नै अशुद्धि देखे। त्यस पुस्तकका दुइ जना सम्पादक-मध्ये एक तपाईं हुनुहुन्थ्यो। त्यहाँ तपाईंका आफू एकलैका दुइटा लेख र अर्का सम्पादकसँग मिलेर लेखेको एउटा लेख पनि परेका थिए। संसारलाई नेपालको परिचय दिन कमर कसेका विशेषज्ञ भनाउँदा-हरूको ज्ञान कुन तहको छ भन्ने कुरा लोकलाई देखाउन ती अशुद्धिको सप्रमाण खण्डन गर्नु मैले जरूरी ठहर्‍याएँ। त्यसैअनुसार वि. सं. २०३१ माघमा छापिएको पूर्णिमा ३२ अङ्कका २५० पृष्ठदेखि २६५ पृष्ठसम्म मैले त्यस पुस्तकको आलोचना गरी छपाएँ। नमूनाको लागि मैले त्यस लेखमा तपाईंहरू दुइ जना सम्पादकले मिलेर लेखेको लेखको मात्र आलोचना गरेको थिएँ। मेरो त्यस लेखबाट तपाईंहरू कति थोरै ज्ञानको भरमा विश्वलाई नेपालको परिचय दिन हतारिनुभएको रहेछ भन्ने कुरा पूर्णिमाका पाठकहरूले राम्ररी नै बुके। यो, तपाईंलाई राम्रो लाग्ने कुरा जरूर थिएन।

विक्रमसंवत्को राष्ट्रिय मान्यता खारेज गरी त्यसको सट्टा नेपालसंवत्लाई राष्ट्रिय मान्यता दिनुपर्छ भन्ने माग केही वर्ष यतादेखि एक थरीले गर्दै आइरहेका छन्। जब यस्ता माग पूरा हुँदै जान्छन्, तब यस्ता अरू अरू माग बढ्दै जान्छन् र हाम्रा पुर्खाहरूले निकै कष्टले आजको हाम्रो देशको एकतामा खलल पार्न जान्छ भन्ने देखी एक जना ऐतिहासिकको नाताले यस विषयमा बोल्नु मैले जरूरी ठहर्‍याएँ। यसै प्रसङ्गमा मानस साप्ताहिक पत्रिकाका प्रतिनिधिले मलाई यस विषयमा केही प्रश्न सोध्नुभयो र मैले एकजना विशुद्ध ऐतिहासिकको नाताले यस विषयमा आफ्नो विचार वि. सं. २०३८ मा नेपालसंवत् फेरिएताका सो पत्रिकामा प्रकाश गराएँ। लहरो तान्दा पहरो गर्जन्छ भन्ने उखानलाई चरितार्थ गर्दै नेपालसंवत्को राष्ट्रिय मान्यताका पक्षपातीहरूले मेरो वक्तव्यको आलोचना गरे। त्यस्तै मैले पनि जवाफ दिँदै गएँ। एवं रीतले वादविवाद चर्किँदै गयो।

नेपालसंवत्को राष्ट्रिय मान्यताको अनौचित्यको विषयमा पत्रपत्रिकामा छापिएका मेरा लेखको सङ्ग्रह नेपालसंवत्को राष्ट्रिय मान्यताको अनौचित्य भन्ने नाउँले वि. सं. २०३९ को वैशाख लाग्ने सङ्क्रान्तिको दिन संशोधन-मण्डलद्वारा प्रकाशित भयो।

त्यसपछि वि. सं. २०३९ मा नेपालसंवत् फेरिने दिन तपाईंको द रेल्डमन्स् अफ नेपाल संवत् (नेपालसंवत्को औचित्य) भन्ने लेख प्रकाश भयो । त्यस लेखमा तपाईंले मेरो नाउँ नलिईकन मेरा लेखमा परेका कुराको ओठे जवाफ दिने कोशिश गर्नुभएको रहेछ । त्यसको लागि तपाईं ठूटो कुराको पनि सहारा लिन पुग्नुभएको रहेछ । उदाहरणको लागि नेपालसंवत्को चलनचलती रोकी विक्रमसंवत्को चलनचलती सरकारी तहमा चन्द्रशमशेरको पालामा वि. सं. १९६० देखि शुरू भयो भनी तपाईंले त्यहाँ लेखनुभएको रहेछ।^{२९} तपाईंको यस लेखबाट नेपालसंवत्को चलनचलती हटाई विक्रमसंवत्को चलनचलती गरिन थालेको ८० वर्ष मात्र भयो भन्ने बुकिन्छ ।

लेख यसै लामो भइसक्यो । यसैले म कुरा दोहो-याउन्नं । नेपालसंवत्को राष्ट्रिय मान्यताको अनौचित्य भन्ने मेरो पुस्तकमा यस विषयमा भन्नपुर्ने जति कुरा मैले भनिसकेको छु । नेपालसंवत् पहिले पनि नेवारराज्यभित्र मात्र चलेको थियो, पछि नेपाल राज्य एक हुँदै गएपछि यस संवत्को चलनचलती ढुन् ढुन् घट्दै गयो भनेर मैले त्यहीँ प्रमाण दिएर लेखिसकेको छु । फेरि त्यसमाथि, विक्रमसंवत्को चलन नेपाल एक हुनुभन्दा अगाडिका एक होइन, अनेकन राज्यमा सयौँ वर्ष अगाडिदेखि थियो, नेवारराजाहरूका राज्यमा पनि विक्रमसंवत् नौलो थिएन भन्ने कुरा पनि प्रमाण दिई त्यहाँ मैले लेखिसकेको छु ।

तपाईं कहाँसम्म फटाहा कुरा लेखन पुग्नुभएको छ भने राणाहरूले खालि आफ्नो वंशगौरव बढाई चढाई आफूलाई सूर्यवंशी रजपूत सिद्ध गर्न नेपालमा विक्रमसंवत् चलाएका हुन् भनी तपाईंले त्यहाँ लेखनुभएको रहेछ ।^{३०} तर राणाहरूको रजाई हुनुभन्दा निकै निकै अगाडिदेखि नेपालमा विक्रमसंवत्को चलनचलती भएर आएको कुरालाई तपाईंले परालले आगो छोपे जस्तो गरी छोप्न खोज्नुभएको छ ।

कर्नालीप्रदेशका खस राजा पृथ्वी मल्ललाई आफ्नो अभिलेखमा विक्रमसंवत् हालन चन्द्रशमशेरका कुनचाहिँ पुर्खा दाप्न पुगेका थिए, त्यसको केही प्रमाण तपाईंले पाउनुभएको छ कि ? नेपालखाल्डो र वरपरका इलाकामा राज्य गर्ने स्थितिराज मल्लका र उनका छोरा धर्म मल्लका पालाका अभिलेखमा विक्रमसंवत् हालन जोर गर्न चन्द्रशमशेरका अर्का कुनचाहिँ पुर्खा पुगेका थिए ? त्यस्तै बाइसी चौबीसीका विभिन्न राज्यका राजाहरूलाई र भक्तपुरका

२९. दि अफिशल् बइकट् अफ नेपाल संवत्, यान्ड् अडपशन् अफ द विक्रम ईर्अ बिगयान् इन् ए. डी. १९०३, डच्चूरड् द फेट्फुल् रेन् अफ चन्द्र शुमशेर राणा (१९०१-१९२९) ।

[वि. सं. २०३९ मा काठमाडौँबाट गंगा क्लबद्वारा प्रकाशित नेपालसंवत् १९०३ न्हू दया भित्तुना (नयाँ वर्ष नेपालसंवत् १९०३ को शुभकामना) को ४ पृष्ठ ।]

[नेपालसंवत्को सरकारी बहिष्कार र विक्रमसंवत्को अङ्गीकार वि. सं. १९६० मा चन्द्रशमशेर (वि. सं. १९५८-१९८६) को भाग्यनिर्णायक शासनकालमा शुरू भयो ।]

३०. ... इन् नेपाल, द राणाज् अडप्ट्इड् विक्रम ईर्अ मोर्लि टु फल्याट् अर् देर् फ्यामइलि प्राइड् यान्ड् प्रूभ देर् "रजपूत" अर् सोलर् अर्इजिन्स् ।

(त्यसैको ४ पृष्ठ ।)

[नेपालमा राणाहरूले खालि आफ्नो वंशगौरवको वृथा अभिमानलाई संतुष्ट पार्न र आफू "रजपूत" वा सूर्यवंशी भनी सिद्ध गर्न विक्रमसंवत् लिए ।]

नेवार राजाहरूलाई विक्रमसंवत् चलाउनैपर्छ भनेर चन्द्रशमशेरका अर्का कुनचाहिँ च्यापजूले जोड गरेका थिए ? गोरखाका राजा पृथ्वीनारायण शाह र काठमाडौँका राजा जयप्रकाश मल्लले सन्धि गर्दा राणाहरूको राज्य चलन ऋण्डे नब्बे वर्ष बाँकी थियो । तर तिनीहरूको सन्धिपत्रमा विक्रमसंवत् हालन चन्द्रशमशेरका कुप्रा बराजु रामकृष्ण कुँवरले पृथ्वीनारायण शाह र जयप्रकाश मल्ललाई करेपेका थिए भन्ने प्रमाण तपाईँले भेट्नुभएको छ कि ? रणबहादुर शाहले वि. सं. १८६२ मा दुनियाँको बिर्ता हरेका थिए । त्यो बिर्ताहरण बासढीहरणको नाउँले जनजिधोमा चलेको छ । बासढीहरण भनेर त्यस घटनाको सम्झना गराउन चन्द्रशमशेरका बाजे बालनरसिंहले गरेको दाउको प्रमाण तपाईँले भेट्नुभएको छ कि ? होइन भने चन्द्रशमशेरले विक्रमसंवत् चलाए भन्ने कुराको के प्रमाण छ ?

नेपाल राज्य एक हुनुभन्दा अगाडि र पछाडिका दुवै समयमा विक्रमसंवत्को प्रचार यहाँ हुँदा हुँदै पनि चन्द्रशमशेरले विक्रमसंवत् चलाए भनी तपाईँ किन लेख्नुहुन्छ ? पुरानो कुरा छोडिदेऊ, पृथ्वीनारायण शाहदेखिका शाह राजाहरूकै कुरा लिऔँ । चन्द्रशमशेर श्री ३ महाराज हुँदा पृथ्वीवीरविक्रम शाह श्री ५ महाराजाधिराज थिए । पृथ्वीनारायण शाहदेखि पृथ्वीवीरविक्रम शाहसम्मका राजाहरूका रासका रास लालमोहरहरूमध्ये कतिवटाका विक्रमसंवत्बाहेक अरु संवत् तपाईँले भेट्नुभएको छ ?

पश्चिमका खस राजाहरूका अभिलेखमा नेपालसंवत्को गन्ध पनि पाउँदैन । त्यस्तै बाइसी चौबीसी राज्यमा पनि त्यसको कति पनि प्रसङ्ग आउँदैन । खालि नेपालखाल्डोमा राजधानी भएका नेवार राजाहरूको र नेपाल-खाल्डोबाट बाहिरफेर गएर बसेका नेवारहरूका अभिलेखमा मात्र नेपालसंवत्को प्रसङ्ग आउँछ । विक्रमसंवत्लाई भारतीय उत्पत्तिको भन्ने लाञ्छना लगाई हटाएर नेपालसंवत् चलाउन कसर कस्तुभएका तपाईँहरूको यो चाल देवनागरी लिपिमा लेखिएको नेपाली भाषालाई राष्ट्रभाषा मान्नाले देवनागरी लिपि भारतीय मूलको भएको र भारतको राष्ट्रभाषा पनि देवनागरी लिपिमा लेखिने हुनाले र नेपाली भाषा भारतका हिन्दी बङ्गाली आदि भाषाको नजीकको हुनाले र भारतको एक राज्यको राज्यभाषा पनि भइसकेकोले देवनागरी लिपिमा लेखिने नेपाली भाषालाई राष्ट्रभाषाबाट हटाई अन्त कतै नचलेको, नेवारी लिपिमा लेखिने नामै नेपालभाषा भएको नेवारी भाषालाई राष्ट्रभाषा मान्नुपर्छ भन्ने मागको पूर्वरूप हो भन्ने कुरा प्रबुद्ध नेपालीहरूले नबुझेका छैनन् ।

तपाईँको सो लेख निस्कँदा म यहाँ थिइँ, जर्मनीमा थिएँ । त्यसैले त्यस बेला तपाईँको लेखको जवाफ दिन मैले सकिनँ । अहिले तपाईँको लेख पुरानो भइसक्यो । त्यसैले त्यसमा परेका अरु अरु कुराको विषयमा अहिले लेख्दा त्यति मजा पनि आउँदैन । खालि प्रसङ्ग परेकोले मात्र यति लेखेको हुँ ।

हुनत गाईजात्रामा लेखेको कुरा उठायो भन्नुहोला । तपाईँका भाइले चलाउनुभएको इनाप भन्ने नेवारी साप्ताहिक पत्रिकाको यस पालिको गाईजात्रे अङ्कमा श्री ५ को सरकार सूचनाविभागबाट चार हजार रूपैयाँ खाई मैले नेपालसंवत्को राष्ट्रिय मान्यताको विरोध गरेको हो भनी लेखिएको रहेछ ।^{३१} त्यो पनि जर्मनीबाट फर्केर

३१. नेपाल सम्बतयात सरकारी मान्यता

ये ।

श्री ५ या सरकारं जनताया सः कदरयाना नेपाल सम्बतयात राष्ट्रिय मान्यता व्यूगु दु ।

मंका खलकं सरकारया पलाःया लसकुस यासँ श्व स्वयां न्ह्यः हे नेपाल सम्बतयात (सरकारं छाय् मान्यता

आएपछि मात्र मैले चाल पाएँ ।

साँच्चि भन्ने हो भने नेपालसंवत्को राष्ट्रिय मान्यताको मागको जुन विरोध मैले गरेँ, त्यो मैले आफ्नो अन्तःकरणको भावनालाई दबाउन नसकी गरेको थिएँ । कसंबाट निर्दिष्ट भई त्यो काम मैले गरेको थिइँन । मैले त्यो काम गर्दा न कसैले मलाई पैसा दिएको थियो, न मैले कसंबाट पैसा पाउने आशा नै राखेको थिएँ । पैसा नखाई

मध्यगु खः धकाः न्यंगु न्हासःया लिसलय् छम्ह अधिकारीं थथे धया दिल- सम्बतया विषयं खँ वय् वं थ्व सम्बत राष्ट्रिय खः वा मखु धकाः इतिहासकाराँपि भाजु टपरी व भाजु बोटायाके न्यना स्वः बले आपालं विरोध जुगुलि थौं तक लिक्नुना च्वंगु खः । हानं उगु हे इलय थःत इतिहासकार धकाः धकु त्वःतीहा भाजु मदेश दाश पन्तं नेपाल सम्बतया विरोधय् आजु दे हाः हाला च्वंगुलि सरकारयात छुं याये मछ्चूंगु खः ।

थुथाय् लाक भाजु मदेश दाश पन्त छगू वक्तव्यय् नेपाल सम्बतया विरोध थः यस्सें यानागु मखसें नक्साः लिक्सं च्वंगु पुखूया लुंग्यांचात त्वारा त्वारा हाला ध्वारा ध्वारा हाःगुलि फताह खँ च्वयागु खः धकाः आत्म आलोचना याः गु दु ।

नापं भाजु पन्तं धया दिल- छुयाय् ? जातं ब्यूगु वानि दक्षिणा फय्गु धाल धायवं जनैया इजारं चीमइसां सहयाय् माः । नेपाल सम्बतया विरुद्धय् च्वसा च्वयाः जित घण्टाघर लिक्सं च्वंगु रचना विभागं प्यद्वः दां ब्यूगु खँ सत्य खः ।

(वि. सं. २०४० भदौ ८ गते बुधवारको दिन छापिएको इनापको १ वर्षको ३३ अङ्कबाट)

[नेपालसंवत्लाई सरकारी मान्यता

काठमाडौं ।

श्री ५ को सरकारले जनताको आवाजलाई कदर गरेर नेपालसंवत्लाई राष्ट्रिय मान्यता दिएको छ ।

मंकाः खलकले सरकारको कदमको स्वागत गर्दै यसभन्दा अगाडि नै नेपालसंवत्लाई सरकारले किन मान्यता नदिएको हो भनी सोधिएको प्रश्नको उत्तरमा एक जना अधिकारीले यस्तो भन्नुभयो- संवत्को विषयमा कुरा आउँदा यो संवत् राष्ट्रिय हो कि होइन भनी इतिहासकार श्रोतपरी र श्रीबोहतासित सोधेर हेर्दा निकै विरोध भएकोले आजसम्म त्यसै रहिरहेको हो । फेरि त्यही समयमा, आफूलाई इतिहासकार भनी धक्कु छोड्ने श्रीमदेशदास पन्तले नेपालसंवत्को विरोधमा आजु दे हाः भनी कराइरहेकोले सरकारलाई केही गर्न अठ्ठचारी भएको हो ।

यस बेला श्रीमदेशदास पन्तले एउटा वक्तव्यमा नेपालसंवत्को विरोध आफ्नै इच्छाले गरेको नहुँदा नक्सालसँगै रहेको पोखरीका सुनका भ्यागुता द्वारं द्वारं गर्दै ध्वारं ध्वारं कराएकाले फटाहा कुरा लेखेको हो भनी आत्मालोचना गरेका थिए ।

साथै श्रीपन्तले भन्नुभयो- के गर्नु ? जातले दिएको बानी । दक्षिणा थाप्ने भन्नेबित्तिकै जनैको इँजारले बाँध्नु-परे पनि सहनुपर्छ । नेपालसंवत्को विरुद्धमा लेख लेखेर मलाई घण्टाघरसँगै रहेको रचनाविभागले चार हजार रुपैयाँ दिएको कुरा साँचो हो ।]

डेग नचल्ने परिस्थितिमा हुर्केकाहरूको दिमागले यो कुरा विचार गर्ने सकेन र दिनाप्रमाण मेरो चरित्रमा दाग लाउने कुचेष्टा गर्न तिनीहरू पुगे । प्रमाण र तर्कले भरिएका मेरा लेख काट्ने हति नभएकाहरूले मेरो लेखमा अप्रामाणिकता ल्याउन यस्तो चाल खेल्नुपर्थ्यो । अरू अङ्कमा छाप्यो भने कानूनी बाधा आउला भन्ने डरले जातिगत भ्रम फैलाउनेहरूले गाईजात्रे अङ्कमा मेरो चरित्रमा लाञ्छना लाउन पुगे, किन कि गाईजात्रे पत्रिकालाई जे पनि लेखन छूट छ । नेपालसंवत्को राष्ट्रिय मान्यताका पक्षपातीहरूमा सत्यमा आस्था भएको भए लुकीछिपी दोष लाउन जरूरतै पर्दैनथ्यो ।

मौका विचार गरी कलम चलाउनेहरूको लागि लेख त तत्काल माथि उठ्ने साधनमध्ये एक हुने हुनाले उनीहरूका लेख पनि रङ्गीबिरङ्गीका हुन्छन् भनी मैले माथि एक ठाउँमा लेखिसकेको छु । अथ म त्यसको उदाहरण तपाईंमै घटाउँछु । बिन्ती छ, नरिसाउनुहोला ।

जुन बेला तपाईं शासनमा घुसिसक्नुभएको थिएन, शासनको छतरीमुनि बस्ने तयारी गर्दै हुनुहुन्थ्यो, त्यस बेला तपाईंको पनि सम्पादनमा आर्थिक विकास तथा प्रशासनकेन्द्रबाट नेपाल इन् परस्पेक्टिभ निस्कियो । त्यहाँ तपाईंले यस्तो लेखनुभयो—

इन् द काठमान्डु भ्याल्ड नेपाली ह्याड अल्सो बीन् इन् फ्रीक्वन्ट यूस् इन् द लेट् अर् मल्ल पीरिड्, मेन्लि याज् ए भर्न्याक्युलर् । ३२

[काठमाडौं खाल्डोमा पछिल्लो मल्लकालमा नेपालीको पनि खास गरी जनभाषाको रूपमा प्रशस्त चलन-चलती भइसकेको थियो ।]

पछि तपाईं शासनमा घुसी केही वर्ष तपाईंले रमकम पनि गर्नुभयो । अनि शासनबाट कुञ्जि किन हो, तपाईं हटाइनुभयो । त्यसपछि तपाईंको प्राचीन नेवारी वाङमयको खाका भन्ने पुस्तक प्रकाशित भयो । त्यहाँ तपाईं यस्तो लेखन पुग्नुभयो—

द नेपाल भ्याल्ड वज् ए मेल्ड् इङ्क पट्, एथ्निक्कल्लि याज् वेल् याज् लिङ्ग्विस्ट् इक्कल्लि, ड्यूरुङ्क. द मेल्ड् इङ्कल्लि पीरिड् इङ्क । इन् द पार्ल्ट, सम् स्कल्ल अर्ज् ह्याभ् इन् हेस्ति कन्क्लक्नज् अवाउट् द लिङ्ग्विस्ट् इङ्क सिट्चु एशन् अन् द बेसिस् अफ् आइसोलेट् इङ्क इन्स्टन्सिङ्क । आचार्य (रिपर्ट् इङ्क इन् क्लार्क, १९५७) मेङ् ए फ्यानसिफुल्ल क्लेम् ह्वेन् ही सेङ्

ह्वेन् प्रताप् मल्ल कन्स्ट्रक्ट् इङ्क द रानि पोखरी तीर्थ, ही सेट् अप् यान् इन्स्क्रिप्शन इन् स्टोन् सो ह्याड् द न्यूज् अफ् द तीर्थ शुड् स्प्रेड् अल् ओभर् द कन्ट्रि, टु द ईस्ट् यान्ड् द वेस्ट्; यान्ड् बिकज् नेवारी, द त्याङ्ग्विज् अफ्

द क्याप्टल्, वज् नट् करअन्ट् इन् द ईस्ट् यान्ड् द वेस्ट्, ही मेड् यूस् अफ् खस् भाषा इन् दिस् इन्स्क्रिप्शन्, देर्बाइ याकनलेज् इड् इट् टु बी द न्याशअनल् ल्याङ्गिज् ।

क्लार्क (१९५७) - रिलाइइड् परह्याप्स् अन् हिज् इन्फर्मान्ट्स्- क्लेफ्ट् छाट् ए लार्ज् पोर्शन् अफ् द पोप्ल् अफ् द भ्याल्ड् स्पोक् खस् कुरा इन् द १७थ् सेनचुरइ यान्ड् छाट् “देर् वेर् मेन्ड् नेपाली-स्पीक्अर्ज् परमनन्ट्लि रेजिडेन्ट् देर् याट् दिस् टाइम्, यान्ड् छाट् द टू ल्याङ्गिज् इज् (नेपाली यान्ड् नेवारी—केपीएम्) वेर् इन् यूस् कन्कर्एन्ट्लि, बोथ् इन् द कोर्ट् यान्ड् इन् द सिट्इ” । (क्लार्क, १९५७ : १८५) । वी डू नट् नो ह्वेदार् क्लार्क स प्रताप मल्लज् हनुमान् धोका इन्स्क्रिप्शन् ह्वेर् ईभ्न् फ्रेन्च् वर्ड्ज् वेर् यूज्ज् याज् अर्लि याज् ए. डी. १६५४ अर् ह्वेदार् द लेट् बाबुराम् आचार्य ह्याइ यान् अपर्टचूनइटि टु गो थ्रू द मल्ल ड्रामज् इन् मैथिली अर् द प्लेज् इन् बेङ्गली रिटन् इन् द मल्ल कोर्ट्स् । दि एग्जिस्टेन्स् अफ् दिज् डक्युमन्ट्स् नो मोर् प्रूज् छाट् देर् वेर् मेन्ड् फ्रेन्च्, मैथिली अर् बेङ्गली स्पीक्अर्ज् “परमनन्ट्लि रेजिडेन्ट्” इन् द नेपाल् भ्याल्ड् । देर् सर्टिन्जि वेर् सम्, हिल् ब्राह्मिन्ज् परट्क्युलर्लि इन् फ्रान्ट् अर् आउट्स्कर्ट्स् अफ् द भ्याल्ड् यान्ड् ए फ्यू इन् द सिट्इ ह् कुड् कम्पोज् इन्स्क्रिप्शन्ज् इन् नेपाली जस्ट् याज् देर् वेर् स्क्राइब्ज् ह् कुड् इन्स्क्राइब् इन् फ्रेन्च् यान्ड् ल्याट्इन् टु सेट् अप् मल्टिलिङ्गवल् इन्स्क्रिप्शन्ज् अर् कम्पोज् मल्टिलिङ्गवल् प्लेज् इन् द कोर्ट् ।

ह्याट् इज् अफन् मिसअन्डरस्टूड् अबाउट् द लिङ्गिस्टिक् सिट्चुएशन् इन् द लेट् मेड्इईभल् नेपाल् इज् द क्याक्ट् छाट् द रइअल्टि अडप्टइड् ए भेरइ लिबअर् अल् याट्इट्चुड् टु ल्याङ्गिज् जस्ट् याज् दे डिड् टु रिलिज्न् यान्ड् कल्चर् । ३३ ...

[नेपालखाल्डो मध्यकालमा विभिन्न जातिको र विभिन्न भाषाहरूको मिलनस्थल थियो । उहिले केही विद्वान्-हरूले भाषासम्बन्धी स्थितिको विषयमा फाटफुट उदाहरणका भरमा हतारिएर निष्कर्ष निकालेका छन् । बाबुराम आचार्यले (वि. सं. २०१४ मा क्लार्कले लेखेअनुसार) देहायका कुरा भन्दा यस्तो कल्पनामय दावा गरे—

प्रताप मल्लले रानीपोखरी तीर्थ बनाउँदा तीर्थको खबर मुलुकभर पूर्वपश्चिममा फैलियोस् भनी शिलालेख राखेका थिए । राजधानीको भाषा अर्थात् नेवारी पूर्वपश्चिममा नचल्ने हुनाले उनले खस भाषालाई राष्ट्रिय भाषा स्वोकार गरेर त्यस भाषामा शिलालेख राखे ।

बाफूलाई खबर दिनेहरूको भर परेर होला, क्लार्कले वि. सं. २०१४ मा नेपालखाल्डोका निकै नै मान्छेहरूले विक्रमको अठारौँ शताब्दीमा खस कुरा बोल्थे र “ त्यहाँ नेपालीभाषाभाषी धेरै मानिसहरू स्थायी बासिन्दा थिए र

दुवै भाषा अर्थात् नेपाली र नेवारीको दुवै ठाउँमा अर्थात् दरबारमा र शहरमा साथसाथै चलती थियो” भन्ने दावा गरे । (वि. सं. २०१४ मा छापिएको क्लार्कको लेख, १८५ पृष्ठ) । वि. सं. १७१० मा फ्रेन्चको सुद्धा शब्द परेको, प्रताप मल्लको हनुमान्ढोकाको अभिलेख क्लार्कले देखे कि देखेनन् भन्ने कुरा हामीलाई थाहा छैन । त्यस्तै स्वर्गवासी बाबुराम आचार्यलाई मल्लकालका मैथिली नाटक वा मल्लदरबारमा लेखिएका बङ्गाली नाटक पढ्ने मौका मिल्यो कि मिलेन भन्ने कुरा पनि हामीलाई थाहा छैन । यी लिखत हुँदा फ्रेन्च, बङ्गाली र मैथिलीभाषाभाषी धेरै मानिस यहाँ काठमाडौँखाल्डोमा “स्थायी बासिन्दा” थिए भन्ने कुरा सिद्ध हुँदैन । पक्कै पनि केही पर्वते बाहुन खास गरी काँठमा थिए । धेरै भाषा भएका अभिलेख राख्न फ्रेन्च र ल्याटिनमा लेख्न सक्ने वा धेरै भाषा भएका नाटक बनाउन सक्ने मानिस दरबारमा भए जस्तै शहरमा बस्ने ज्यादै थोरैले नेपालीमा अभिलेख लेख्न सक्थे ।

पछिल्लो मध्यकालको नेपालमा भाषासम्बन्धी स्थितिको विषयमा अक्सर गलत ढङ्गले अर्थ्याइएको तथ्य के हो भने राजाहरूले धर्म र संस्कृतिमा जस्तै भाषामा पनि ज्यादै उदार प्रवृत्ति लिएका थिए ।]

नेपालखाल्डोमा पछिल्लो मल्लकालमा नेपालीको पनि खास गरी जनभाषाको रूपमा प्रशस्त चलनचलती भइसकेको थियो भनी वि. सं. २०३० मा लेख्ने तपाईँ वि. सं. २०३८ मा गएर नेपालखाल्डोमा मल्लकालमा नेपाली भाषाको केही प्रभाव थिएन; प्रताप मल्लले आफ्ना अभिलेखमा फ्रेन्च र ल्याटिनका शब्द हाले जस्तै नेपालीमा अभिलेख राखेका हुन्; फ्रेन्च र ल्याटिन लेख्न सक्ने, मैथिली र बङ्गालीमा नाटक लेख्न सक्ने मानिस नेपालखाल्डोमा भए जस्तै केही थोरै मानिसले नेपालीमा अभिलेखको पाठ तयार गर्न सक्थे भनी लेख्न पुग्नुभयो ।

नेपाली भाषा मल्लकालमा नेपालखाल्डोमा जनभाषा थियो भनी आठ वर्षअघि शासनको छत्रच्छायामा रहेको संस्थाबाट छापिएको पुस्तकमा तपाईँले लेख्नुभएको थियो भने शासनबाट तपाईँ फालिएपछि तपाईँले लेख्नुभएको पुस्तकमा नेपाली भाषा त्यही नेपालखाल्डोमा र त्यही मल्लकालमा सात समुद्रपरिको फ्रेन्च र ल्याटिन जस्तो बिरानी भाषासरह थियो भनी छापियो ।

नेपाली भाषा मल्लकालमा नेपालखाल्डोमा जनभाषा थियो भनी आठ वर्षअघि भन्ने तपाईँको दृष्टिमा आठ वर्षपछि त्यही नेपाली भाषा मल्लकालमा नेपालखाल्डोमा फ्रेन्च र ल्याटिन जस्तो विदेशी भाषासरहको जनसाधारणमा चलती नभएको भाषा हुन कसरी पुग्यो ?

काठमाडौँखाल्डोमा राजधानी भएका मल्लराज्यमा नेपाली भाषा र नेपालीभाषाभाषीको स्थितिको विषयमा हामीहरूले वि. सं. २०११ देखि लेख्दै आइरहेका छौँ । श्रीबालचन्द्र शर्मा (अब स्वर्गवासी) को नेपालको ऐतिहासिक रूपरेखामा मल्लकालमा नेपाली भाषाले नेपालखाल्डोमा जनभाषाको रूपमा प्रवेश पाएको थिएन, पृथ्वीनारायण शाहको विजयको साथै यस भाषाको विस्तार हुन लाग्यो भन्ने लेखिएको कुराको सप्रमाण खण्डन श्रीलक्ष्मण सत्याल र श्रीअक्रूर कुइँकेल (अब स्वर्गवासी) को वि. सं. २०११ मा छापिएको चौथो इतिहास-संशोधनमा परेको छ । त्यस्तै श्रीभैरवबहादुर प्रधान (अब स्वर्गवासी) को मध्यकालीन नेपालमा मल्लकालमा नेपालमा ब्राह्मणहरूमा देवभाजू, भट्ट, तेह्रौँते र अरु नेवारीभाषाभाषी मानिस मात्र थिए भन्ने लेखिएको कुराको सप्रमाण खण्डन श्रीरामजी तेवारी (अब स्वर्गवासी), श्री देवीप्रसाद भण्डारी र श्रीशङ्करमान राजवंशीको वि. सं.

२०१२ मा छापिएको दोस्रो इतिहास-संशोधनमा परेको छ । पछि हामीहरूले (श्रीधनवज्र वज्राचार्य, श्रीरामजी तिवारी, श्रीदेवीप्रसाद भण्डारी, श्रीभोलानाथ पौडेल, श्रीशङ्करमान राजवंशी, श्रीगौतमवज्र वज्राचार्य, महेशराज पन्त र श्रीनयनाथ पौडेलले) वि. सं. २०१९ मा छापिएको इतिहास-संशोधनको प्रमाण-प्रमेयमा बढी सामान्य दिई नेवारराज्यमा नेपाली भाषा र नेपालीभाषामाषीको स्थितिको विषयलाई बढी स्पष्ट पारेका छौं । अरु नयाँ पाइएका सामग्री पनि केलाई नेवारराज्यमा नेपाली भाषा र पर्वतेहरूको स्थिति भन्ने विषयमा म चार बर्ष यतादेखि लेख लेखदैछु । त्यस लेखले सानोतिनो पुस्तककै रूप लिइसकेको छ तापनि एउटै काम खटिएर गर्ने मेरो स्थिति र बानी पनि नभएकोले त्यो लेख पूरा भएको छैन । यसो भए तापनि एक दुइ वर्षभित्र त्यो लेख पूरा होला जस्तो मलाई लाग्छ । यस कारण यस विषयमा यहाँ म बढी लेखितनं । माथि मैले जो लेखेँ, त्यो त तपाईंको चमेरो-नीति देखाउनको लागि मात्र लेखनुपरेको हो ।

असत्य कुरा प्रचार गरी आफ्नो दुनो सोझ्याउनेहरूलाई संशोधन-मण्डलको कामबाट केही असजिलो पार्न गएर तपाईंलाई पनि हाम्रो कामबाट केही अफठारो जरुर परेको छ । यो मैले नबुझेको पनि होइन । यस कारण संशोधन-मण्डलको अवदानलाई सकेसम्म घटाउने कुचक्र त्यस्तो अफठारा परेकाहरूले अहिले मात्र होइन, पहिल्यै-देखि गर्दै आइरहेका छन् । यसैले कसैले संशोधन-मण्डलको प्रशंसा गरिहाल्यो भने त्यस्तालाई मन नपर्नु मानिसको स्वभावको विपरीत पनि होइन । यसै कारणले, श्रीमेरी स्लसरले संशोधन-मण्डलको अवदानको प्रशंसा गरेको तपाईंलाई मन नपरेको जस्तो मलाई लाग्यो । यसैले संशोधन-मण्डलका पुस्तकमध्ये सबभन्दा मोटो र संशोधन मण्डलका प्रवर्तकको निकै नै परिश्रम परेको श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशलाई नराम्रो किताब भनी हल्ला पिटाउन छिन्ने मूले नैव शाखा न पत्रम् (जरै काटिदिए न हाँगा न पात) भनेर छँ गरी तपाईंले श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशलाई फस्टन पुग्नुभएको हो कि जस्तो पनि लाग्यो ।

तपाईंले पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशलाई ए लेट् म्यान्युस्क्रिप्ट् (पछिको लेखोट पुस्तक) भन्ने विशेषण लगाई निकै चाल खेल्नुभएको छ । सबभन्दा पहिले पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको जुन लेखोट पुस्तक छ, त्यसको कालनिर्णय हुन बाँकी नै छ । फेरि त्यो लेखोट पुस्तक पछिकै ठहरिए पनि मूल ग्रन्थ पुरानो हुनामा के कति आपत्ति छ, त्यो तपाईंले खुलाउनुपर्ने अवस्था आएको छ । होइन भने पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशमा ए लेट् म्यान्युस्क्रिप्ट् भन्ने विशेषण लगाई तपाईंले के बुझाउन खोज्नुभएको हो, त्यो स्पष्ट पार्नुपर्ने अवस्था आएको छ ।

तपाईंले श्रीमेरी स्लसरको नेपाल मण्डलको महत्त्व घटाउन निकै कोशिश गर्नुभएको छ भन्ने कुरा तपाईंको त्यस लेखबाट नबुझिने होइन । तर सो पुस्तकको सबभन्दा ठूलो दोषमा तपाईंले आँखा चिम्लनुभएको देखेर मलाई आश्चर्य त लागेन, तर तपाईंउपरको मेरो जुन धारणा छ, त्यो फन् बलियो भयो । त्यो पनि तपाईंलाई सुनाइहालौं ।

नेपाल भन्नु नै नेपालखाल्डो हो भन्ने धारणाको विरुद्ध सबभन्दा पहिले वि. सं. २००४ मा छापिएको आफ्नो नेपालको संक्षिप्त इतिहासमा श्रीतोत्रराज पाण्डेय र पिताजी नयराज पन्तले प्राचीन कालमा नेपाल ठूलो थियो भनेर सप्रमाण सिद्ध गर्नुभएको हो । वि. सं. २०११ मा छापिएको नेपाली गद्य-संग्रहको तेस्रो भागमा पिताजीको नेपाल शब्दको अर्थ भन्ने सुन्दर निबन्ध छापियो । वि. सं. २०१९ मा छापिएको हाम्रो इतिहास-संशोधनको प्रमाण-प्रमेयमा हामी संशोधन-मण्डलका सदस्यहरूले नेपाल ठूलो थियो भन्ने सिद्धान्तलाई पुष्ट पार्ने बढी प्रमाण जुटायो ।

पछि वि. सं. २०२१ मा पूर्णिमा २ अङ्कमा छापिएको, नेवारी भाषाको तामाङ भाषा तथा लिम्बू भाषासँगको सादृश्य भन्ने आफ्नो निबन्धमा श्रीगौतमवज्र वज्राचार्यले लिच्छविकालपछिको एउटा लिखतको भरमा यस सिद्धान्तलाई अर्क पुष्ट पार्नुभयो । वि. सं. २०२६ मा छापिएको आफ्नो लिच्छवि-संस्कृतिमा श्री जगदीशचन्द्र रेग्मीले यस विषयमा अरु प्रमाण जुटाउनुभयो । वि. सं. २०३० मा श्रीधनवज्र वज्राचार्यले अरु लिच्छविअभिलेखहरूको आधारमा यस सिद्धान्तलाई आफ्नो लिच्छविकालका अभिलेखमा ऋन् पुष्ट पार्नुभयो । पछि वि. सं. २०३२ मा छापिएको श्रीधनवज्र वज्राचार्यको र श्रीटेकबहादुर श्रेष्ठको नुवाकोटको ऐतिहासिक रूपरेखामा र वि. सं. २०३४ मा छापिएको मेरो र श्रीऐश्वर्यधर शर्माको द टू अर्लिस्ट कर्प-प्लेट इन्स्क्रिप्शन्ज् फ्रम् नेपाल (नेपालका दुइटा सबभन्दा पुराना ताम्रपत्र) मा पनि नेपाल ठूलो थियो भन्ने सिद्धान्तलाई पुष्ट गर्ने थप काम भयो । हाल श्रीज्ञानमणि नेपालले आफ्नो नेपालनिरुक्तमा यस विषयका बढी प्रमाण सङ्ग्रह गर्नुभएको छ ।

यहाँनिर एउटा कुरा भनिहाल्नुपरेको छ । त्यो के हो भन्ने नेपालको राष्ट्रिय गौरव बढाउने विचारले प्रमाणाभासको आधारमा प्राचीन कालमा नेपाल ठूलो थियो भनी सिद्ध गर्ने यो काम भएको होइन । ऐतिहासिक सामग्रीहरूको गहिरो अनुशीलनबाट यो निर्णय गरिएको हो । यस कारण प्रमाणाभासको आधारमा नेपाल भन्नु नै नेपालखाल्डो हो, नेपालभाषा भन्नु नै नेवारी भाषा हो भनी प्रचार गरेर हिँड्नेहरूलाई मर्का पर्न गयो र यस्ता मानिसहरू संशोधन-मण्डलको स्वभावतः विरोधी हुँदै गए ।

यसरी, पुराना प्रमाणहरूमा चर्चा गरिएको “नेपाल” वर्तमान नेपाल राष्ट्रसँग कुनै तरहेले पनि दाँजिन सक्ने ठूलो स्थायी राज्य थियो भन्ने विचारको सम्बन्ध तथ्यको अनुसरणसँग भन्दा सम्भवतः राष्ट्रिय उत्साहसँग जोडिनुपर्छ^{३४} भनी नेपाल मण्डलमा लेखिएको कुरा नेपालखाल्डो नै नेपाल हो भनी प्रचार गरेर हिँड्नेहरूलाई मन पर्ने नै भयो । त्यसैले तपाईंले श्रीमेरी स्लसरको पुस्तकको कडा आलोचना अरु अरु विषयमा गरे पनि यस विषयमा भन्ने केही बोल्नुभएन । तपाईं प्राचीन कालमा नेपाल ठूलो थियो भनेर त अवश्य लेखनुहुँदैन भन्ने मलाई थाहा थियो । कमसेकम श्रीमेरी स्लसरको पुस्तकको आलोचना गर्ने प्रसङ्गमा अर्को पक्षको विचारको चर्चासम्म त गर्न सक्नुहुन्थ्यो । तपाईंले त्यतिसम्म पनि गर्नुभएन । यसको कारण के हो, तपाईंलाई नै थाहा होला ।

तपाईंले श्रीमेरी स्लसरले संस्कृत, नेपाली र नेवारी शब्द लेख्दा र तिनको अर्थ दिँदा बिगारेका निकै दृष्टान्त बडो परिश्रम गरी जुटाउनुभएको रहेछ । तर तपाईं पनि त्यस्ता गलती गर्दै हुनुहुन्छ भन्ने कुरा तपाईंका लेखका पत्रपत्रले हामीलाई बताइरहेछन् । नकारान्त वर्मन् शब्दबाट प्रथमाको एकवचनमा वर्मा रूप बन्छ । तर त्यही वर्मन् शब्द तपाईंको लेखाइमा कहिले वर्म बन्छ त कहिले वर्मा । धेरैजसो भन्ने नकारान्त वर्मन् शब्दले चोला फेरी तपाईंको लेखाइमा त्यो शब्द अकारान्त वर्मन् बन्न गएको छ । त्यस्तै वृजि वृजि बन्न पुगेको छ ।^{३५} प्रसिद्ध

३४. दस्, टु भ्यू द “नेपाल” मेन्शन्ड इन् अर्लि सोर्स् इज् याज् ए लार्ज्, पर्भनन्ट् स्टेट् कम्पेरेब्ल् इन् एन्ड् वे विथ् द प्रेजन्ट् नेशन् शुड् भेर्र् लाइक्लि बी याट्रिब्युट् इड् टु न्याश्र् अनल् इन्थूजियाज्म् रादर्र् द्यान् टु अड्हीर्-एन्स्टु पयाक्ट् ।

(नेपाल मण्डलको ७ पृष्ठबाट)

३५. द लिच्छवि इन्स्क्रिप्शन्ज् वेर् अफिश्अल् यान्ड् रिलिज्अस् डक्युमन्ट्स् इस्युड् बाइ द रुल्ड् एलीट्स् - द लिच्छवि किङ्ज्, द थ्कुरि वर्मण्ज् यान्ड् आभिर गुप्तज् याज् देर् भ्यास्अल्स् ।

[वि. सं. २०३८ मा काठमाडौंबाट रत्नपुस्तकभण्डारद्वारा प्रकाशित कैलाश पत्रिकाको ८ वर्षका १-२ अङ्कका ६-२३ पृष्ठमा छापिएको लिङ्गविस्टइक् आर्कोअल्अजि अफ् द नेपाल भ्याल्ड ए प्रेलिम्इनरि रिपर्ट् (नेपालखाल्डोको भाषासम्बन्धी पुरातत्त्व- उठानको विवरण) भन्ने तपाईंको निबन्ध, सो अङ्कको ६ पृष्ठबाट]

[लिच्छविअभिलेखहरू शासन गर्ने माथिल्ला वर्ग अर्थात् लिच्छवि राजाहरूले र तिनीहरूका सामन्तको हेसियतले ठकुरी वर्मणहरूले र आभीर गुप्तहरूले जारी गरेका शासनसम्बन्धी र धर्मसम्बन्धी लिखत थिए ।]

सी. एक्ससेप्ट फर् फाइभ् अर् सिक्स् नन्-स्यान्स्क्रिट् परसनल् नेम्ज्, अल् द परसनल् नेम्ज् ट्रेस्ट् इन् दि इपिग्रफि आर् इन्डिक यान्ड् स्यान्स्क्रिट् । सम् टिप्टइकल् सरनेम्ज् आर्: - गुप्त, - पाल, - जीव, - सेन, - दुत्त, - मित्र, - वर्म, - वर्मा, - वर्धन, - वर्मण, यान्ड् - गोमि ।

(उही ७ पृष्ठबाट)

[ग. मानिसहरूका संस्कृतेतर पाँच छवटा नाउँबाहेक अभिलेखमा पाइने मानिसहरूका सबै नाउँ भारतीय संस्कृतका छन् । केही ठेठ थर यस प्रकारका छन्- गुप्त, पाल, जीव, सेन, दुत्त, मित्र, वर्म, वर्मा, वर्धन, वर्मण र गोमि]

...द पीप्ल् सप्ल्पाइड् द प्लेस्-नेम्ज्, अन्लाइक् द वन्ज् सप्ल्पाइड् द परसनल् नेम्ज्, मस्ट् ह्याभ् बीन् लिभ्इड् इन् द भ्याल्ड्...

बी. इन् लार्ज् नम्बरस्, याट् लीस्ट् इन् ग्रेट्अर् नम्बरज् छान् द लिच्छविज्, द आभिर गुप्तज् यान्ड् द थकुरि वर्मणज्,...

(उही ७ पृष्ठबाट)

[मान्छेका नाउँ जुटाउने मानिसहरूभन्दा फरक, ठाउँका नाउँ जुटाउने मानिसहरूले नेपालखाल्डोमा धेरै सङ्ख्यामा, कमसेकम लिच्छवि, आभीर गुप्त र ठकुरी वर्मणहरूभन्दा धेरै सङ्ख्यामा बसोबास गरिरहेको हुनुपर्छ ।]

अल्रेड्इ बाइ द एन्ड् अफ् द फर्स्ट् मिलेन्ड्अम् ए. डी., दि एन्शन्ट् क्ल्यान्ज् अफ् द पासटोरल् नेपालज् (हर्ड्ज्मेन्), द किरातज्, द वृज्जिज्, द शाक्यज्, द कोलिज्, द मल्लज्, द क्ल्इड् पयाम्इलिज् अफ् द लिच्छविज्, द आभिर गुप्तज्, यान्ड् द थकुरि वर्मणज्— अल् वेर् लस्ट् अमड् दि याब्अर्इज्इन्अल्ज् अफ् द भ्याल्ड् इन द मेक्इड् अफ् द नेवार्ज् ।

(उही १८ पृष्ठबाट)

[विक्रमको एघाहौं शताब्दीसम्ममा, गोठाला नेपाल (गोठाला), किरात, वृज्जि, शाक्य, कोलि, मल्लका प्राचीन वंश र लिच्छवि, आभीर गुप्त र ठकुरी वर्मणका शासकवंश यी सबै नेपालखाल्डोका आदिवासीहरूमा नेवार भन्दा हराए ।]

अपार्ट् फ्रम् दीज् श्री, वेर् आर् एपिग्र्याफ्इक् इभ्इड्इन्सइज् अफ् दि अद्वर् इग्इग्यान्ट् क्ल्यान्ज् अफ् इन्डिअन् अर्इज्जिन् सच् याज् द वृज्जिज्, द मल्लज्, द शाक्यज्, द कोलीज् ।

(उही, ६ पृष्ठबाट)

करणग्रन्थ ग्रहलाघव तपाईंको हातमा पुगेर गृहलाघव मात्र होइन, ग्रिहलाघव बन्छ ।^{३६} त्यति मात्र होइन, अलङ्कारशास्त्रको प्रसिद्ध ग्रन्थ दण्डीको काव्यादर्श तपाईंको दृष्टिमा नाटक ठहर्छ ।^{३७}

[यो तीन थरीभन्दा बेग्लै, वृज्जि, मल्ल, शाक्य, कोली जस्ता भारतीय मूलका बसाइँ सरेर आएका अरु वंशका अभिलेखका प्रमाण छन् ।]

३६. ज्योतिष ...

५. ग्रिहलाघव एन्एस ८७६ (एडी १७५६)

(कल्यासङ्कल नेवारी लिट्अरइचर् ए स्केच्का ४६-४७ पृष्ठबाट)

[ज्योतिष

५. ग्रिहलाघव ने. सं. ८७६ (वि. सं. १८१३)]

३७.

कल्यासङ्कल नेवारी ड्राम

द ट्रेडिश्अन्

द मिड्-सेभेन्थ सेन्चुरिज् चाइनिज् रेफ्रन्सिज् इन् द ताङ् यान्अल्ज् इन्डिकेट् छाट् द नेवार्ज् वेर् "भेर्इ फन्ड् अफ् सीन्डिक् प्लेज्" । दिस् इज् अल्सो कन्फर्मिङ् बाइ द नेपालिज् सोर्सिज्, फर् एग्जाम्प्ल्, ए रेफ्रन्स इन् गोपाल वंसावली (फोलिओ २१ बी:- लाइन् ३) मेन्शन्ज् द पर्फर्म्यान्स् अफ् ए फोर्-यावट् रामायण नृत्य सम्टाइस् बिट्वीन् शिव देव यान्द नरेन्द्र देव इन् द मिड्-सेभेन्थ सेन्चुरिज् । द ल्याट्अर् कनइक्लज् अल्मोस्ट इन्भेर्इअब्लि याट्रिब्युट् ग्रेट् यान्टिक्विटि टु द डान्स्-ड्राम अफ् हरिसिद्धि । सिन्स् इट्स् सेन्ट्रल् फिग्अर् इज् उग्र तारा नीलसरस्वती, इन् इट्स् प्रेज्न्ट् फर्म इट्स् रिभाइभ्अल् कुड् नट् बी अर्लिअर् छान् द १७थ् सेन्चुरिज् । इन् द मेड्ईइभल् टाइम्ज्, कल्टिभेशन् अफ् लिट्अर्अरि इन्टरइस्ट् इज् एभ्इडन्ट् फ्रम् द नेचर् अफ् द म्यान्युस्क्रिप्ट्स् कपड् इन् द नेपाल् भ्याल्ड् । म्यान्युस्क्रिप्ट्स् सच् याज् दण्डिन्ज् काव्यादर्शी (कपड् इन् एन्एस २३१/एडी ११११), हर्षज् नगानन्द नाटक) (कपड् इन् एन्एस ३४४/एडी १२२४, फर् कुमर् अनन्त मल्ल), क्लोर्लि शो छाट् द कोर्ट् यान्द दि एलीट्स् टुक इन्टरइस्ट् इन् ड्राम ।

(उसैको ६५ पृष्ठबाट)

[

पुरानो नेवारी नाटक

परम्परा

ताडवृत्तान्तमा परेका आठौं शताब्दीका चिनिया सन्दर्भले नेवारहरू "नाटक खेलेको हेर्न खूप मन पराउँथे" भन्ने कुरा देखाउँछन् । यसको पुष्टि नेपाली प्रमाणबाट पनि हुन्छ । उदाहरणको लागि, गोपालवंशावली (२१ ख पत्रको ३ पङ्क्ति) को एउटा सन्दर्भमा विक्रमको आठौं शताब्दीमा शिवदेव र नरेन्द्रदेवको बीचको कुनै समयमा चार अङ्कको रामायणनृत्य खेलेको कुराको चर्चा आएको छ । पछिल्ला वंशावलीहरूले हरिसिद्धिको नाच ऋषि-

यी त उदाहरण हुन्, कमलप्रकाशजी, खोजी पसे तपाईंका यस्ता गलती निकै नै देखाउन सकिन्छन् । यस्ता विषयको अन्वेषण गर्नको लागि चाहिने योग्यता नभई यस्ता विषयमा हात हाल्दा यस्ता गलती भई नै रहन्छन् । यसमा आश्चर्य पनि म मान्दिनँ ।

पब्लिश् अर् पेरड्श (कि छ्याप् कि मर्) भन्ने आजको जमानामा अन्वेषण पनि पेशा भनू कि फेशन बन्न पुगेको छ । त्यसै कारण चाहिने योग्यता नहुँदा नहुँदै पनि विवश भई तपाईंहरू त्यतातिर लाग्नुभएको छ ।

एउटा कुरामा त म तपाईंको तारोफ नगरी बस्न सकिदैन । जुन देशका प्रसिद्ध ऐतिहासिक एउटै मान्छे बुइ बाजि मरेको, एउटै मान्छे एउटै मान्छेको छोरा पनि नाति पनि भएको जस्ता कुरा लेख्छन् र मुलुकले विद्वान्लाई गर्ने सबभन्दा ठूलो सम्मानका पात्र बन्छन्; जुन देशमा मन्त्री भइसकेका ऐतिहासिक अरुहरूले निकै परिश्रम गरी खोजेर लेखेका कुरालाई सुटुक्क उलथा गरी आफ्नो नाउँमा छपाउन कति पनि गाह्रो मान्दैनन्; त्यस्तो देशमा भिन्न विषय पढाई फुर्सदको समय प्राचीन विद्यामा दिई तपाईंले जो कुछ गर्नुभएको छ, देश काल परिस्थिति हेर्दा त्यसको महत्त्व त्यति कम पनि छैन ।

विद्यारक्षाको लागि कटु भए पनि सत्य बोलेको हुँ । चित्त नदुखाउनुहोला ।

भाजलाई यति नै । सम्झना नछुटोस् ।

तपाईंको-

सहेशराज पन्त

वि. सं. २०४० चैत ३ गते शुक्रवार

फागुपूर्णिमा

काठमाडौं

एकनाससँग ज्यादै पहिलेदेखि चलेर आएको कुरा भन्छन् । यसको मुख्य पात्र उग्रतारा नीलसरस्वती भएकोले अहिलेको रूपमा यो खेलिन थालेको विक्रमको अठारहौँ शताब्दीपहिलेको हुन सक्दैन । मध्यकालमा, साहित्यिक अभिरुचिको अभिवृद्धि नेपालखाल्डोमा सारिएका पुस्तकहरूको लक्षणबाट स्पष्ट हुन्छ । दण्डीको काव्यादर्श (ने. सं. २३१/वि. सं. ११६८ मा सारिएको), हर्षको नागानन्द नाटक (ने. सं. ३४४/वि. सं. १२८१ मा कुमार अनन्त मल्लको लागि सारिएको) जस्ता पुस्तकहरूले दरबारले र माथिल्ला वर्गका मान्छेहरूले नाटकमा चाख लिएको कुरालाई स्पष्टसँग देखाउँछन् ।]

श्री ५ रणबहादुर शाहका नौवटा अप्रकाशित लालमोहर

— दिनेशराज पन्त

(१ सङ्ख्या)

श्रीदुर्गा सहाय १

श्रीदुर्गा

भवानि

१. स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविधिविरुदावलोविराज-
२. मानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीश्रीश्रीमहाराजेरणबहादुरसाहबहादुर-
३. संस्सेर्जङ्गदेवानाम् सदा समरविजयिनाम् _____
४. स्वस्ति श्रीराजभारासामर्थ श्रीयोगनारायण मल्लके आसिधपूर्वकपत्रमिदं. इहा
५. कुसल. तांहां कुसल चाहिये. पत्र आयो. अर्थ मालुम भयो. आगे इहाको समा-
६. चार भलो छ. उप्रांत लासाबाट आयाका मानिसले सान्हो गरि सेपिराष्याछ-
७. न्. मोहरमहां लेषियाको सांध दिउ भन्या सर्कारको ढेरै बिरिन्याछ.
८. एक थोक सांध गरी काज छिन्या बढिया हुदो हो भनि बिति गरी पठया-
९. छौं. त्यो मोहरको सहि भन्या हवैन. इहा पनि वारिका सुब्बाको मार्फत्-
१०. ले साक्या लामा गुड्च्याराचन तुतुय बांग्यालहरूको चिठि आयाको
११. थियो. लासामा हिजोको धर्मपत्रमहा लेषियाको धर्मपत्र लिक्न ला-
१२. सामा भला मानिस् पठांउछौं. ताहाबाट जउन् सांधसिमानाको ठेगा-
१३. न होइ आवला. तसैमाफिक साधसिमानाको ठोक गरौला भनि ए-
१४. स्ता तरहसित लेषि पठाञ्जु. तांहां पनि तस्तै तरहसित जबाफ देउ.

१५. कउन्सांध गन्यादेवि हाम्रो सप्रंछ. सो आफनु बुऊयाको बिंति गरी पठा-
१६. व. बांकि मुलुकमहा भन्या पेसा बेबाक् भयो. अऊ सिपाहि पाल-
१७. नु छ मैन्हा छ. विना जागि-न्याको पनि नभइ भयेन भनि बिंति गरी प-
१८. ठायाछौ. एस कुराका ठेगान गरी ति चार जामादारहरूलाइ पछि-
१९. बाट लेषि पठाउला. बांकि पश्चिमतिरका समाचारका अर्थकन तनहु-
२०. को देस मादिवार फत्य भयाको अधिका चिठिमहा लेष्याको हो. तनहुको
२१. ज्याम्रूकका ठानामा बली बानिजा बाभन्नानि रामकृष्ण कंवर एति थिया.
२२. वैरिले आइकन घेरा दिद्यछ. तनहुबाट बं साह रणांसि साह पारथ भं डा-
२३. रिहरु गुहार गयाछन्. ठानाका र इनहरु सामेल भं वैरिका आड हान्न गया-
२४. छन्. हाम्राले आड फोर्न सकेनछन्. हाम्रा बलि बानिजासमेत् जना १८
२५. ठहर षस्याछन्. जना ४०।५० घायल भयाछन्. वैरिका जना ३५ ठहर पन्या-
२६. छन्. जना ८०।१०० घायल भयाछन्. हाम्राले आड फोर्न नसकदा फकि-
२७. कन ज्याम्रूक आई पस्याछन्. गोर्षाका भारदारहरूले रागिनासति-
२८. रको पट्टि अंबल नगरी तनहु षांदा पाको पनि भयेन. पछिबाट आफनु
२९. चांजो सपारोकन काज गरौंला. आज र त्यो फौज उकासन्या हो भनि
३०. सल्लाह ठहरायाछन् र तनहु तन्याको हाम्रो फौज पनि उका(स्या)छन्. रा-
३१. गिनासका फेराका ठानाका फौज पनि उकास्याछन् र पुराना हाम्रा
३२. देशमहा आयाछन्. उप्रांत इहा किरांतका ठाना कुहंन्या आठ थुम-
३३. लाइ ताहाबाट उकास्या गयछ. इहा ठाना षालि भैरहेछ. एस्तो भ-
३४. या कसो गरी मुलुकको संभार होला भनि बिंति गरी पठायाछौ. पश्चि-
३५. मतिरको काज हुदा उमराहरु गयाका थिया र तस्तो भयाको
३६. हो. अब र ठिक गरीकन पठांउंछौ. संवत् १८३५ साल वैशाखव-
३७. दि ४ रोज २ मुकाम काठमाडौं शुभम् =

(२ सङ्ख्या)

श्रीदुर्गा सहायः

श्रीदुर्गा

भवानि

१. स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्याविविधविरुदावलीविराज-
२. मानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीश्रीश्रीमहाराजेरणबहादुरसहिबहादुर-
३. रसमशेरजङ्गदेवानां सदा समरविजयिनाम् = = = = =
४. स्वस्ति श्रीगगनगिरिराजेत्यादिराजभारासामर्थ श्रीजोगनारायण मल्ल श्री-
५. व्रजवासि पांडेके सलाम आशिषपूर्वकपत्रमिदं. इहा कुसल. तांहा कुसल
६. चाहिये. आगे इहांको समाचार भलो छ. पत्र आयो. अर्थ मालूम भयो. उप्रान्त
७. सुषिमको अधिको पुरानु काजि र नया काजिको लडाइ भइरहेछ. नया का-
८. जिको छोरो १ लडाइमा पन्यो. पुराना काजिले धर्माकंन कमायको रहेछ.
९. र धर्माको फौज उठाइ सुषिममाथि चढाइ राषेछ. तस्तो देषता भोटचा-
१०. ले लिम्बुकन बहुते दुष् दिन लागेछ र तमोरवार गोर्षाको सेमाना गर्छु. भो-
११. ट्या हान्छु. काज परिआया गुहार पनि दिया भनि लिम्बुहरु भन्न आया र भो-
१२. ट्या लिम्बु पाट्याको ता हाम्रो सबे हो भन्या जस्तो लाग्यो र हान भनि वचन
१३. दिजौ भनि लेष्याछौ. सुन्यौ. तिम्बु र भोट्या फोर्नु हाम्रो सब्यै हो. हान भन्याछौ ब-
१४. नायाछौ. निस्तुक् सुद्ध भैकन तमोरवार साध दिन्या भया गुहार पनि दिनु.
१५. उप्रान्त वीरभद्र राइलाइ पठाइदियाको छ. भलो मानिस् हो. तेसलाई ढा-
१६. ल तरवार सिरोपाउ जागिर निकं गरि राषिबकस्या अरु सुब्बा किरांति षस्
१७. मगर क्किन्याछन् फनि बन्ति गरि पठायाछौ. भलो. जागिर ढाल तरबा-
१८. र सिरोपाउ दि छुसिसग राषौला. ताहाका अरु किरांति षस् मगर जो
१९. जो छन्. मिठो मसिनो गरि क्किन्या गर. जान्या आउन्या मिहनत् ग-
२०. न्या मानिसलाई तिम्रा बाटबाट केहि सिरोपाव बक्सौला बढाउला.

२१. उप्रान्त धर्माका मुलुकमहा हजार १०/८ नागा फिरंगिको मुलूक् लुटि
२२. ताहा आइ दबिइ रह्याछन्. ताहादेषि बढता वर्गिका मुलूक्महा अरु
२३. नागा भेला भैरह्याछन्. ति नागाहरु पनि धर्मका देस आइ सामिल हु-
२४. न्छन् भनि सन्यासिहरुले फेदाप आइकन नयनसि बानिजाछेउ कह्या-
२५. छन् र तेहि समाचार बानिजाले बिबि गन्या. त्यो कसो हो. ति नागा धर्माले
२६. फिकाइकन आयाको हुन् कि फिरंगिका डरले आफै दबिन आयाका हु-
२७. न्. परन्तु धर्माले फिकाइकन आयाका भया त हाम्रो अलिक असव्य छ.
२८. तसर्थ पूर्व दषिनतिर मानिस घालदं बुकुदं जाहा बिन्ति गरि पठाउदं
२९. गर. बहुते षबर्दारि सचेतसंग रहु. इति सम्बत् १८३५ साल वैसा (ष) वदि ४ रो ५ मु-
३०. काम काठमाडौ शुभम् = = = = = = =

(३ सङ्ख्या)

श्रीदुर्गा सहायः १

श्रीदुर्गा

भवानि

१. स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविधिविरुदावली-
२. विराजमानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीश्रीश्रीमहाराजेरणब-
३. हादूरसाहबहादूरसंमर्सेर्जङ्गदेवानाम् सदा समरविजयिनाम् _____
४. स्वस्ति श्रीसर्वोपमायोग्येत्यादि श्रीयोगनारायण मल्लके आशिषपू-
५. र्कपत्रमिदं. इहा कुशल. ताहा कुशल चाहिय. पत्र आयो. अर्थ मालु-
६. म भयो. आगे इहाको समाचार भलो छ. उप्रान्त लासाबाट आयाका
७. भोटचालाइ कसो गर्न्या हो भनि बिबि गरि पठायाछौ. एस्को उत्तरा अ-
८. स्ति लेषि पठायाथ्यु. तसैमाफिक् गरि मुलुकमहा पैसा सकिया
९. कम्पनि कस्ता तरहशित थाम्न्या हो भनि चार जामादारकन पठाइ-
१०. दियाछौ. जामादारहरु आइपुग्याका छैनन्. आयापछि सोधपुछ

११. गरि ठेगाना पठाउला. बाँकि आफ्ना दाज्युभाइ काटियाको समाचार
 १२. सुन्दा सरूप पुरनियां गे रहेछ. इछमन्साहेबले त सल्ला दि राषेछ. हा-
 १३. मिले पनि उकिल सर्वत्र पठाज्यु भनि बिंति गरि पठायाछौ. मानिस् प-
 १४. ठायाछौ. बनायाछौ. सरूपको पनि इहा एस्तो भयापछि तहीका मानि-
 १५. स् मात्र उठावन्या डबल छ कि अन्त जाइकन मानिस् उठावन्या डबल
 १६. छ. त्यो सरूपछेउ पुग्न्या मानिस् पठाइकन निस्तुक बुझी बिंति गरि पठा-
 १७. व. बाँकि विरभद्र राइकन ढेरै मानिस् फिक्नाको ठेगान गरि पठाया-
 १८. को हो. विरभद्र राइको चिठि र बिजनिस्पत्र आइपुग्यो. एति कुरो गन्या आ-
 १९. उंछ. एति कुरो नगन्या आउदै न भनि लेख्याको छैन. त्यो कुरो विरभद्र रा-
 २०. इसंग बसिकन ठिक गरि बिंति गरि पठाव. जिउ अप्तालीको कुरोदे-
 २१. षि डराइरह्याका छन् गरे. जिय अप्तालो त हांमि गन्याछौन. माफ गरिबक-
 २२. सौंला. जो आउनान्. तनको धन जिय माफ गरिदिन्यैछौ. बलअनसा-
 २३. रको जागिर पनि बकसन्थैछौं. उप्रांत पोषरिका ठानाका उकस्याको
 २४. आठ थुममध्ये मन्डन् र विरभद्र राइ इहा बस्याको छ भनि बिंति ग-
 २५. रि पठायाछौ. मन्डन् र विरभद्र राइकन तहि थाम. इति सम्बत् १८३५
 २६. साल वैशाखवदि ७ रोज ५ मोकाम कान्तिपुर शुभम् =

(४ सङ्ख्या)

श्रीदुर्गा सहायः १

श्रीदुर्गा

भवानि

१. स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविधिविरुदाव-
 २. लीविराजमानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीश्रीश्रीमहाराजेर-
 ३. णबहादूरसाहबहादूरसम्सेरजङ्गदेवानाम् सदा समरविजयिनाम्
 ४. स्वस्ति श्रीसर्वोपमायोग्य श्रीयोगनारायण मल्लके आसिषपूर्वकपत्र-

५. मिदं. जाहा कुशल. तांहा कुशल चाहिये. पत्र ३ आयो. अर्थ मालुम भयो.
६. आगे इहाको समाचार भलो छ. उप्रान्त ताहाको बन्दोबस्त सब २/४ दि-
७. नमहा ठिक गरि पठाउला. बाकि पश्चिमतिरका समाचारका अर्थकन
८. सबे राजा राजाको साभा नुवाकोट लाग्याको थियो. हिजो आज सबे घर-
९. घर गया. पर्वतका गनेस् मल र लम्जुग्या राजाका भाइ इहा कान्ति-
१०. पुर आउछन् भनि हात्रा जेठाबुढा सर्वानन्द पाडे विस्वेस्वर पाध्याहरूले
११. बिनति गरि पठायाछन्. घायको बन्दोबस्त बढियं छ. उप्रान्त तनहुको
१२. फौज हात्रो वश्रि आउदा तनहुकोटद्याले स्वमेस्वरसमेत लियोथ्यो. पछि
१३. हात्र भनि पठाउयुं र वंशाषका दिन १२ जादो स्वमेस्वर हात्र बुढा दल-
१४. मर्दन साह बन्दु राना पारथ भडारि अम्बरसि राना जयकृष्ण कांवर इति
१५. गयाछन्. ब्याहानदिषि बन्दुक कांड हुंगाको जुफ भयछ. ब्यालुकिषेर
१६. भर माग्याछन्. सिव देसवाको भाइ १ दुवरि चौधरिको भाइ १ बांड राइ १ स-
१७. मेत् बिस सात वरि पक्रियाछन्. तिनै प्रगन्नाको आमिलदार मानिस्
१८. पक्रिया. प्रगन्ना पनि हात्रो अम्बल होला भन्या जहि लाग्छ. स्वमेस्वर कुन्ह
१९. तिष्टुं पालहुं दुइ थुम र श्रोनाथ कोम्पनि एति राषि भरभारा ति पक्रीयाका
२०. मानिस लि आउछन्. स्वमेस्वर फत्य भयाको बडाइ ताहा सर्वत्र गराउ. बांकि
२१. इस्मेत साहेब र सरुप पुरनिजा गयो पुरनिजाको साहेबसंग कौसल भ-
२२. याको हात्रा वकिलसग जवाप सबाल भयाको हात्रा दर्माहवाल सिपाहि-
२३. सग टटा भयाको बिस्तार बिनति गरि पठायाछौ. मालू (म) भयो. पुरनिजाको साहे-
२४. बलाइ सरसौगातसंग च्छिपत्र लेषि पठायाछौ. बहुते बनायाछौ. गुलि-
२५. यो मिठो गरि पठाउदै गरि पुरनिजाको साहेब हामिसित अषलासि राष-
२६. न्या भया इस्मेत सरुपको उठायो उठैनन. भला मानिस् हालि मिठो
२७. मसिनु पनि गर. पैषबर पनि बुफ. परन्तु कलकत्ता बडासाहेबलाइ र पुर-
२८. नियाको साहेबलाइ हात्रो षतपत्रसमेत् भला मानिस पनि आउछन्. परंतु
२९. सिपाहिहरूको ठेगाना र तिमिहरूको षायन्को ठेगाना पछिबाट गरि पठा-
३०. उला. हात्रो बन्या सप्रन्या र तिमिहरूलाइ जस हुन्या काज सुरोपुरो भै गर.
३१. इति सम्बत् १८३६ साल वंशाषशुदि १५ रोज ६ मोकाम कान्तिपुर शुभं—

(५ सङ्ख्या)

श्रीदुर्गा सहायः १

श्रीदुर्गा

भवानि

१. स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणेत्यादिविधिविरुदावलीवि-
२. राजमानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीश्रीमहाराजेरणबहादूसहि-
३. हबहादूरसम्सेरजङ्गदेवानाम् सदा समरविजयिनाम् _____
४. स्वस्ति श्रीसर्वोपमायोग्य राजभारासामर्थ श्रीयोगनारायण मल्लके आसि-
५. षपूर्वकपत्रमिदं. जाहा कुशल. ताहा कुशल चाहिये. पत्र आयो. अर्थ मालूम भ-
६. यो. आगे इहाको समाचार भलो छ. उप्रान्त भोटगाउतिर लडाइ भयाको फि-
७. रंगतिरको ससमाचार मुसद्दिहुरूले रंयत पिरिकन षायाको रंयत
८. भाग्याको बिस्तार बिन्ति गरि पठायाछौ. मालूम भयो. बाकि भोटगा-
९. उ हान्न आउन्या को हो. भोट गाउ हान्न आउन्याले हाकिमको मतो-
१०. ले हान्न आयाको हो कि धर्माका मतोले हान्न आयाको हो कि लहासा-
११. को मतोले हान्न आयाको हो कि आफै मौवासि भै आयाको हो. त्यो
१२. ता भोटका हाकिमका मतोले आयाको भया हत्पत् भोटगाउ-
१३. ल्यालाइ पिछा लिनु छैन. दोहोरं कुरो माफ् पर्न्या गरि गर. आफै मौवा-
१४. सि भै आयाको भया भोट गाउल्यालाइ बलियो गरि पिछा पनि लिनु.
१५. भोटगाउल्यालाइ आप्ना साथ बल राधि पर्गन्नामहा तालबन्दिको कु-
१६. रो बांधि आफ्नु पक्को पर्न्या गरि भोटगाउलाइ गुहार दिनु. उप्रान्त मु-
१७. सद्दिहुरूले मूलूकमहा बेजाइ गर्दा रंयत्हरू भाग्या भन्याका कुराका
१८. अर्थकन मूलूकमहा जाइ बेजाइ हुन्छ. भला मानिसलाइ दिया मुलू-
१९. क्को सम्भार हुन्छ भन्नानिमित्य तिमिहरूलाइ बकस्याको हो. कसी हो.
२०. दिन दिन गरि मुलूक अबाद होला भन्दा त दिनदिन मुलूक वरान मात्र
२१. हुन्छ. तिमिहरू ताहा बसिकन पर्गन्ना कारोबार गर्न्याले बेजाइ गर्न पा-
२२. उन्या होइन. आजसम्म कसं भयो त पनि तेस्तो बेजाइ गरि मुलूक बिगा-

२३. इ गन्यालाइ मानिसमाफिक डंड पनि गर. रैयत्लाइ तहला पनि गर.
२४. बाकि तिमिलाइ पनि ताहाको सुब्बाइ थामिबक्स्याको छ. ताहाको सर-
२५. सम्भार बलियो गरि गर. बाकि तिमिसग साथिका अर्थकन इहाबाट
२६. जगजित् पाडे कि मान साहि दुइमहा एककन काज छिनि पठाउछौ.
२७. सम्बत १८३६ साल आषाडशुदि १० रोज ४ मुकाम कान्तिपूर शुभम्—

(६ सङ्ख्या)

श्रीदुर्गा सहायः ?

श्रीदुर्गा
भवानि

१. स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणितरनारायणेत्यादिवि-
२. विधविहदावलीविराजमानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधि-
३. राजश्रीश्रीश्रीमहाराजेरणबहादूसहिबहादूसम्सेर्जे इदेवा-
४. नाम् सदा समरविजयिनाम् _____
५. स्वस्ति श्रीसर्वोपमायोग्य राजभारासामर्थ श्रीयोगना-
६. रान् मल्के आसिषपूर्वकपत्रमिदं. इहा कुसल. ताहां
७. कुसल चाहिये. पत्र आयो. अर्थ मालुम भयो. आगे इहा-
८. को समाचार भलो छ. उप्रांत वैरि १।२ फार जंगल
९. पस्याका घाटबाटमा चोरि साम्ल्या हान्यालाई चाहारि हा-
१०. न्न जाउं भन्या मधेसबाट सरुप तयार भयाको देष्टा विजैपू-
११. र षालि राषि जान्या होइन भनि गइउं न. विजैपूरका संभानि-
१२. मित्य बस्युं भनि लेष्याछौ. योग्य हो. मुष्य संभार भन्याको म-
१३. धेसतिरको चाहिछ. बस्याछौ. बनायाछौ. भोटतिरको संभा-
१४. र त अरू मानिस मात्र पठाया पनि हुन्य हो. तत्पर काजि सर्दा-
१५. र जति गयाका छन् त सभै संभार हुन्यछ. सम्मतले गन्या

१६. गर. बाकि धर्मासित एस्तो एस्तो कुरो भयेथ्यो. उकिल जांदा
 १७. एस्ता तरहसित पठायाथ्युं. फेर मानिस पठायाको छ. उत्त-
 १८. रा आयाको छैन. ९ हजार धर्माको फौज भोटको बाटो आये-
 १९. छ. अघि सुषिम्ले तेसै जगाबाट धर्मालाइ हटायाको रहेछ. आ-
 २०. ज पनि ताहाको फोलंगो कार्टिदिंदा आयाको फौज फर्क्यो. फेरो
 २१. तरीको बाटो गरी आव. तिमि हामि साह्रेल भै चढाइ गरौंला भ-
 २२. न्याको हो. औलामा आउनु भोटचा गाह्रो मान्न भनि लेष्याछौ.
 २३. भलो. भोट मधेसको षबर बुझ पनि लेष. धर्माबाट आयाको
 २४. बुझ पनि लेष र बिति गरी पठाउ. पर हेरि पक्को पारि काज गर्नु
 २५. छ. तेसै बुझसंग आंट कांट पठाउंला. बाकि डालिमकोट छोपो
 २६. काजिले फौज राषन निजामतारादेषि पूर्व जगा देउ भनि २ उकिल २
 २७. भला मानिस पठायाछन् र सोधि पठाउंदा फिरंगिका र हाम्रा सिमा-
 २८. ना नराषोस्. हाम्रा गढिदेषि उत्तर नजिकै राषा भनि पठायां भ-
 २९. नि लेष्याछौ. भलो. जगा दियाछौ. बनायाछौ. तनसित सलुकै राषनु
 ३०. योग्ये छ. जगा दियापछि पर आफनु हेरि काज गनुपर्ला. उप्रांत इ-
 ३१. गापुरको गोगुल साहेबको उकिल् बस्यैको छ. हाम्रो षत सौगात उन-
 ३२. का उकिल हाम्रा मानिस सामेल गरी पठाइउ. अमिर अमराउ अंतका
 ३३. साहेब बाटले सरुपको लागन्याछैन. अंतबाट उत्तव्याको छ भनि ले-
 ३४. ष्याछौ. तसो भया बढिया हो. पश्चिमि ६ राजाको मानिस धोजविर से-
 ३५. न ऐना आफनु सिपारस इसमेट साहेब बितियार गरी कलकत्ता
 ३६. मानिस गयाको छ. फर्क्यापछि कफियत बुझियला भनि लेष्याछौ.
 ३७. भलो. तेसै काजनिमित्त्य भारि सरसौगातसुद्धा दिनानाथ उपाध्या
 ३८. महंत अजप गिरकन पटनाको बाटो गरी कलकत्ता पठायांथ्यु. पुग्या
 ३९. हुन्. तनैसम्म तेताबाट पनि मानिस पठाउ. उप्रांत गोगुल साहेबका
 ४०. उकिल बस्याका छन्. दर्वदेउको मुलुक लुट्याको मुकाबला नगरी
 ४१. गंगाराम थापालाइ बिदा गर्न्या परेन र थाम्याको छ. मुकाबला गरी
 ४२. माल फर्काउ. गंगाराम थापाकन तागीर गर. हाम्रा तम्रा दुबै तरफबा-
 ४३. ट पछिपर्यंत बिगार नहवस् भनि लालमोहर आवस्. तुम्रा दस्तावेज उ-

४४. किल देउ भन्छन्. भोम कंवर पनि चाँडै आवस् भनि लेष्याछौं. भलो. लाल-
 ४५. मोहर पनि पठाउछौं. भिम कंवर बिदा गरी पठाँउछौं. ताहा संसाबुत ग-
 ४६. री ज्या ठहर्छ. बिंति गरी पठाव. सोहिमाफिक गरी जुवाफ पठाँउंला.
 ४७. अंगरेजसित सलुक हामीले राषनु छ. संवत् १८३७ साल भाद्रपदव-
 ४८. दि ३ रोज ६ मोकाम कांतिपुर शुभम् = =

(७ सङ्ख्या)

श्रीदुर्गा सहाय १

श्रीदुर्गा
 भवानि

१. स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामणिनरनारायणे-
 २. त्यादिविधिविरुदावलोविराजमानमानोन्नत-
 ३. श्रीमन्महाराजाधिराजश्रीश्रीमहाराजेरण-
 ४. बहादुरसाहबहादुरसंमत्सैरजङ्गदेवानाम् सदा सम-
 ५. रविजयिनाम् = = =
 ६. स्वस्ति श्रीसर्वोपमायोग्य राजभारासामर्थ
 ७. श्रीजोगनारायन मल्लके आसिषपूर्वकपत्रमि-
 ८. दं. इहा कुसल. ताहा कुसल चाहिये. पत्र आयो. अ-
 ९. र्थ मालुम भयो. आगे इहाको समाचार भलो छ.
 १०. उप्रांत सरूपको काज एस्ता एस्ता तरहसित
 ११. गर्नु भनि अधिका मोहरमा लेष्याको हो. काजि
 १२. सर्दारलाइ पनि तेहि बुफ सुब्बाहरुका सम्मत-
 १३. ले गर भनि लेष्याको हो. पछि तेहि काजको पु-
 १४. रन् पनि वल्लो काजकन पनि अंब्रांस थापा-
 १५. लाइ पठायाको हो. तेसै काजमा तिमिहरु

१६. ढिलाउन गयो. हरिनंद पाध्यालाइ प-
 १७. नि सरूपको बुझ् कया छ. सेष् इसमेट साहे-
 १८. बको पेट् कया छ बुझ्न् भनि मोहर पठाया-
 १९. को हो. हरिनंद उपाध्याका बुझ्दा केहि क-
 २०. बुलिएत दिया ता तेसलाइ उसं सौपन्या
 २१. बुझ् पनि गरिराध्याछन् गरे. तेस्लाइ सुलु-
 २२. कैसंग सौपन्या भया मुगलानाका भला
 २३. मानिसलाइ १।२ हाति १।२ हजार रुयैया क-
 २४. बुलियत् पनि गर भनि तिमिहरूलाइ लेष्याके
 २५. पनि हो. आजसम्म पुगि आयेन तपनि सलु-
 २६. कैसंग तेस्लाइ मुगलाना भला मानिसले
 २७. सौप्या सुघन्याइ काज तेहि हो. कदापक्षे तेसो
 २८. त पुगेन भन्या जबर्जस्तले पनि त्यो काज त गर्ने
 २९. छ. तेस्कुराको मतोजतो बिस्तार काजि सर्दार्ला-
 ३०. इ लेष्याको छ. सम्मतले जसो गरि त्यो काज हात
 ३१. लाग्छ. सो अर्थ गर. उप्रांत लिबुश्टुंग्याहरू
 ३२. मिल्न आउं छन् भन्या कुरो तिमोहरूले पनि
 ३३. लेष्याथ्यो. काजि सर्दारहरूबाट पनि लेष्याछ-
 ३४. न्. हिजो मकुवानिका पाला पनि ति किराति-
 ३५. ले छल्कल बहुते गन्या. हाम्रा पाला पनि
 ३६. तन्ले २।४ बेर मिल्न आउदं फट्टाउदं गन्या
 ३७. जस्तो गरी विरभद्र राइ आएथ्यो. तस्तै
 ३८. गरि निषूकन आया पिछ्या पनि लेउ. निक
 ३९. निका मानिस दर्बार पठाउन्या अर्थ पनि ग-

(अपूर्ण)

(८ सङ्ख्या)

श्रीदुर्गा सहायः १

श्रीदुर्गा
भवानि

१. स्वस्ति श्रीगिरिराजचक्रचूडामगिनरनारायणेत्यादिविविधवी-
२. रुदावलीविराजमानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीश्री-
३. श्रीमहाराजेरणबहादूर्साहबहादूर्समसेर्जङ्गदेवानाम् स-
४. दा समरविजयिनाम् = = = = =
५. स्वस्ति श्रीसर्वोपमायोग्य राजभारासामर्थ श्रीजोग-
६. नारान् मल्लके आसिषपूर्वकपत्रमिदं. इहा कुसल. ताहा
७. कुसल चाहिये. पत्र आयो. अर्थ मालुम भयो. आगे इहां-
८. को समाचार भलो छ. उप्रांत पाहाडमा आयाको वैरि ए-
९. स्ता एस्ता तरहसित हटाइउं. जंगल पसि वाढ वथानि सा-
१०. मल्या हात्त लागिरहेछ. ताहाबाट फाराको लोग कोंप-
११. नि आउला र जंगल चाहारि वैरि कत्तल गरौला भन्याको हो. कोंपनि फा-
१२. राको लोग चाडो नआउदा र इसमेटले म आइ काज गरौला भनि थामि पठा-
१३. उदा तेस औसरमा जंगलको वैरि धपाउन जांछौ. दोहोरो पन्या कठिन पर्ला.
१४. पृष्टिशुद्ध गर्नु छ. ताहापछि सांभासिरले फेदाववाट पनि गुहार मागि प-
१५. ठायो. सुब्बा २।३ हामितिर भयाका छन्. प्रजा भोटचातिर छन् भनि लेष्याछौ.
१६. योग्य हो. तिमिहरुलाइ दोहोरो पन्या संभार गर्नु गाह्रो होला भन्नानिमित्य
१७. काजि सर्दार कोंपनि फाराको लोग पठायाको हो. बाटमा ढिलाउनन् भनि चि-
१८. ठिपत्र मानिस् गरि चांडो जाउ भनि पठायाको हो. चौदंडो चयेनपूर पुग्या हुन्. सु-
१९. ब्बाहरुका सम्मतले ज्या परि आउला. सो काज गर भनि बारंबार लेषि पठायाको हो.
२०. बाकि फाराको फौज कति अरुनका छालबाट कति बाटैबाट फर्कन्छन् भनि बिंति
२१. गरि पठायाछौ. तस्तै गरी फाराको लोग ढिलाउंदा दंड गर्न मोहरसमेत मानि-
२२. स पठाइउं. दंड तिर फारा जाउ भनि पठाइउं. बाकि काजि सर्दार कोंपनि फाराको

२३. लोग आयापछि त तमोरपार सुषिमलाइ चढाइको मर्जि आव भनि बिंति
 २४. गरि पठायाछौ. हुंदा त काजको उद्योग गर्नु मुलुक बढावनु भन्याको बढिया
 २५. हो. तर तिमिहरू काज गर्न पसौला. मुगलानाबाट सरुपले चढाइ गन्या दो-
 २६. होरो पर्न जाला. तस्कारण आज फिरंगिले सरुपलाइ काज दिछन् दिदैनन्.
 २७. सरुपले काज गर्न सक्छ सकतैन. त्यो बुकि धर्माबाट काज गन्यो भनि निश्च-
 २८. य पायापछि प त्यो काज गर्नु छ. नबुकिन सुषिमको काज गर्नु छैन. जो आफना का-
 २९. यम्का गरगौडा संधिसर्पन् बलियो गरि संभार गर. बांकि सरुपले फिरंगि-
 ३०. कन तिन लाषको टिप दियेछ. गया साल मंजुर परेन. एस साल क्या पन्यो.
 ३१. क्या जानो चिन्ह बुफ भन्या हामिछेउ सौगातमाफिकको चिज छैन. पठाउन छ भन्या
 ३२. सरसौगात बकस्या कलकत्ता उकिल पठाउँछौं भनि लेष्याछौ. तसर्थकन कल-
 ३३. कत्ता पटना जाइ जुवाप सुवाल गर्न सरसौगातसमेत दिनानाथ पाध्या पठाइ-
 ३४. उं. गया. ताहाबाट श्रेष्ठाचार मिठ्याससित हालहकिगत बुफन्या गर. बाकि दर्वदे-
 ३५. उको मुलुक गंगाराम थापाले लुटयो. तुम्हो हात्रो अघिदेधिको अषलासि छुदैछ.
 ३६. लुट्याको माल फर्काइदेउ. दिनु छैन भन्या तेहि जुवाप देउ. बुकिलिउं ला भन्छन् भनि
 ३७. लेष्याछौ. मुष्य गंगाराम थापाले लुट्याको हो होइन. हो भन्या निहुं षोजन्या फिरंगी.
 ३८. तेस्तो काज गर्न्या होइन. गरी हाल्या छन् त फिरंगिले सरुपलाइ मर्दिद्विछन्त आ-
 ३९. फनु काबु आयाको धन् क्या फिराउनु छ. आइलाग्याका दिन मारि हटाउन्या तर्जु-
 ४०. त् गरि राष. आयाका दिन हटाउला. सरुपलाइ मर्दिद्वियनहामितिर प अषला-
 ४१. सि राष्या त तेति मालले फिरंगि चिह्लाउनुछैन. फिराउनुपर्ला. तेति बुफ नपाउं-
 ४२. ज्यासम्म फर्काउं छौ दिद्वौं भनि मिठो मसिनु गर. बुफ. बाकि एति थोक चिज
 ४३. सुषिमले फिरंगिलाइ पुन्यायो भनि लेष्याछौ. लंग्याको हो होइन. लंग्याको पुग्या-
 ४४. को भया फिरंगिले सुषिमको फिन्याद सुन्यो सुनेन. त्यो निस्तुक बुकि लेष. परंतु त्या
 ४५. दर्वदेउको मुलुक लुट्याको माल फर्दमा चहायाको हंगमा गर्न्या बाटो मात्र हो कि
 ४६. तेति माल लुट्याको तहकित हो. लुट्याको भया गंगाराम थापाले हो कि जितपाल

(अपूर्ण)

(६ सङ्ख्या)

श्रीदुर्गा सहाय ?

श्रीदुर्गा
भवानि

१. स्वस्ति श्रीगिरिराजब्रह्मवृडामणिनरनारायणेत्यादिविविधावस्दावलोविराज-
२. मानमानोन्नतश्रीमन्महाराजाधिराजश्रीश्रीश्रीमहाराजेरणबहादूसहायबहादू-
३. समसेरजङ्गदेवानाम् सदा समरविजयिनाम् = = = =
४. स्वस्ति श्रीसर्वोपमायोग्य राजभारासामर्थ श्रीयोगनारायण मल्लके आसिष-
५. पूर्वकपत्रमिदं. इहा कुसल. ताहा कुसल चाहिये. पत्र आयो. अर्थ मालुम भयो.
६. अगो इहाको समाचार भलो छ. उप्रान्त पालपाली साहेब र सरुपका साथका
७. जो मानिस रह्याका थिया. कलकत्ताको मद्दत नपाउदा र षर्चले हलाक हुदा
८. भागि भागि जान लाग्या भनि बिंति गरी पठायाछौ. भलो. कलकत्ताका बडासाहेब-
९. ले गोर्षासित विचित्त गर्न ति मानिसले गराया गर्न्या छैनन्. यो कुरो केहि त
१०. अधि पनि बुकियैको हो. केहि कुराको मंजुर नपरोस् भन्नानिमित्त एताबाट दि-
११. नानाथ उपाध्या र अजय गिरलाई कलकत्ता पठायाको हो. पुग्या हुन्. आ-
१२. पना गर्ना कुराकन भरिसष्य गर्न्येछन्. परंतु सरुपका साथका मानिस फु-
१३. टफाट हुन लाग्याछन्. बहुते बनेछ. अफ पनि केहि तरहले फुटफाट हु-
१४. न्या जुक्ति जस्तरहले हुंछ. गर. २१४ भला मानिस पनि हर्कारा हालि राष. स-
१५. रुप पनि काहा छ. क्या मनसुभ गर्छ. क्या षांछ. सो पनि बुफ. फिरंगिका मद्द-
१६. त्विना काज गर्न हुन्याछैन. काज नपाइ तहा कति दिन टिक्छ. निस्तुक बुफ.
१७. बाकि फिरंगिको उकिल आइरहेछ. तहाको प्रमाना र सरसौगात नपाइ जान्या
१८. छैन भनि बिंति गरी पठायाछौ. भ्युं कवरर गंगाराम थापाले लुट्याका अर्थ-
१९. कन तिमिहहले पनि बाढियै कुरो बाध्याछौ. बहुते बनायाछौ. २ हजार ठहरेछ.
२०. ततिमा हाकिमसित घा फारनु केहि छैन. गोगुलसाहेबबाट आयाका मानिसले
२१. पनि एस्ता एस्ता तरहसित कुरो गर्छ भनि बिंति गरी पठायाछौ. बहुते बेस कुरो गरेछ.
२२. भ्यु कवरलाइ पनि आफना काकासित मिलाइ घर गराइदिछौ. सरुपका अर्थ-

२३. कन तिम्रा घरको गुलाम हो. ज्यानको पिछा र यत्किंचित् षान दिया म सौ पंछु
 २४. भनि कुरो गछं भनि बिंति गरि पठायाछौ. बहुत बेस हो. भ्युं कवरको पनि केहि तर-
 २५. हसित घर बनाइदिउला भनि हामिले पिछा लियाको हो. सरुप हाम्रा हात पछं.
 २६. भ्युं कवरको पनि घर बंछ भंदा एताबाट हामिले पठाजु. सरुप हाम्रा हात पन्यापछि
 २७. तथा भ्युं कवरलाइ सौपनु छ. सरुप हाम्रा हात नपरी भ्युं कवरकन सौपनु छैन.
 २८. त्यो काज हाकिमबाट पुगछ भन्या बहुत बढिया छ. बुझिकन काज गर. उप्रांत सुषि-
 २९. म्को काज तिमिहरुले गर्दा एक पलटन् तिलंगा मद्दतकन दिन्छौ. सुषिमको फिरा-
 ३०. इद पनि संन्याछैनौं. तिम्रो तति काज बन्यापछि हामि असाम्को काज गछौं. ति-
 ३१. मिहरुले पनि मद्दत् दिनुपर्ला भनि कुरो भयाको छ. जो मजि भनि बिंति गरी प-
 ३२. ठायाछौ. बढिया हो. सुषिमका अर्थकन हाकिमले हामिलाइ आग्या दिया हुंछ.
 ३३. सुषिमकन त हाम्रा बलले नि मार्न सक्यंछौं. हाकिमले असाम्को काज गर्दा-
 ३४. को दिन् सप्तरहसित हामि हाजिरं छौं. पुस्तपनाइ गरौंला. बाकि हामिले सुषि-
 ३५. म् मादा गोर्षालाइ मद्दत् दिंदा क्या कारनले मद्दत मागेनन् भनि दोचित् पर्ला.
 ३६. मुष्य सुषिमको काज छोटै छ. हाम्रा बलले पनि पुगिजान्या छ. आग्या मात्र चा-
 ३७. हिंछ. तथापछि मधेसका तिलंगा बंदुक तेस् वफाँदमा निभन्या छैन. तेसं त-
 ३८. रहसित जबाफसाल गर. तथादेषि केहि बडो काज परि आया मद्दत् बिंति गरौंला. उप-
 ३९. रांत सुषिमका अर्थकन पंढो भन्या वफाँदिले काज गराइ हुन्या छैन. गरौं भन्या आ-
 ४०. जकाल पनि काज पुगन्याछ भनि बिंति गरी पठायाछौ. तेस्कुराका अर्थकन पश्चिम-
 ४१. बाट भन्या दसैको सायत् गरी चौबिसो हुंछ भन्या षबर छ. मकवानी साहेब पनि इहा-
 ४२. बाट भागि गएर मुगलानामा पसेर हांगामा गर्न लागि रहेछ. पूर्वतिर पनि उत्त-
 ४३. र भन्या लिबुश्रुंग्या दषिन् भन्या सरुप ति छँदैछन्. हामिलाई अन्नेत्र काज प-

(अपूर्ण)

(अप्रकाशित यो पत्रका सकल परराष्ट्रमन्त्रालयको १६ सङ्ख्याको खाममा छन् । यो पत्र सङ्ग्रह गर्दा सानै काममा मदत गर्ने श्रीरुक्मनाथ पौडेल र श्रीमती कमला प्याकुरेललाई धन्यवाद छ ।)

बूढाकाजी अमरसिंह थापा परलोक भएको कुरा परेका, पाँचवटा तात्कालिक अप्रकाशित पत्र

— महेशराज पन्त

अङ्ग्रेजसँग हारी फर्केका बूढाकाजी अमरसिंह थापा दोस्रो लडाइँपछि वि. सं. १८७२ फागुन २४ गते सन्धि भएपछि गोसाईँस्थानतिर बस्न गएका थिए; हिमालयको काखमा उनले प्राणत्याग गरे भनी श्रीसूर्यविक्रम ज्ञवालीले आफ्नो अमरसिंह थापामा लेखनुभएको थियो। त्यहीँ उहाँले अमरसिंह थापाको मृत्यु वि. सं. १८७२ को निगल्दो (सन् १८१६ ई. का प्रारम्भिक भागमा) भएको अनुमान हुन्छ भनेर पनि लेखनुभएको छ।^१

१. १० फेब्रुअरी १८१६ ई. का दिन जनरल ओक्टरलोनीको पल्टन भिछाखोरी अर्थात् अमलेख गंजमा आई पुग्यो। ...

मकवानपुरका हारको समाचार पायेका यती छिटै हरिहरपुरका हारको समाचार सुन्दा काठमाडुमा ठुलो आतङ्क भयो। गुरु गजराज मिश्रले आफुले सही गरी अन्तिम स्वीकृतिका निम्ती जो सन्धि नेपालमा लगेका थिये तीसमा लालमोहर गरी त्यो जनरल ओक्टरलोनीका समीपमा पठाइयो। ३ मार्चका दिन सन्धिपत्र लियेर चन्द्रशेखर वपाध्याय जनरल ओक्टरलोनीका कँपमा उपस्थित भये।

भोली पल्ट नेपाल र कंपनी सरकारको सन्धि भयो। लडाईँ समाप्त भयो। ...

अमरसिंह थापा पुराना युगका मानीस थिये। ...

सन्धि पछीको नेपालमा उनको कुनै स्थान थियेन। यो कारणले व्यवहारपटु औ कुशल राजनीतिज्ञ श्रीमसेन थापाका बलिया काँधमा राजकाजको जटिल भार हालेर भने फँ गरी आफु हिमालयका आश्रयमा गोसाईँथान तिर बस्न गये। हिमालयको स्वतन्त्र सन्तान फेरी हिमालयका शरणमा पर्न गयो। केही पछी हिमालयका काखमा उनले प्राण त्याग गरे। उनको मृत्यु सन् १८१६ ई. का प्रारम्भिक भागमा भयेको अनुमान हुन्छ अर्थात् यो सन्धि भयेका केही कालमा नै उनको मृत्यु भयो।^२

(टिप्पणीमा)

१— अमरसिंहको मृत्यु भयेको यो समय स्केचेजमा पनि लेखिएको छ। स्केचेजमा उनी पहाडमा आफुले बनाएको मन्दिरमा लडाईँ पछी बस्न गये औ वहाँ केही कालमा मरे भनी लेखिएको छ। पृष्ठ- ३४। मैले उनका अंशजाहरु बाट उनी गोसाईँथान गयेको कुरा सुनेको छु। ...

(वि. सं. २००० मा दाजौलङ्गबाट नेपाली साहित्यसम्मेलनद्वारा प्रकाशित सूर्यविक्रम ज्ञवालीको अमरसिंह थापाका १७२, १७४-१७५, १७६, १७७-१७८ पृष्ठ।)

परराष्ट्रमन्त्रालयमा रहेका पुराना कागतपत्रहरूको खोजी गर्दै जाँदा अमरसिंह थापा परलोक गएको कुरा परेका, त्यसै बेलाका, पहिले नछापिएका पाँचवटा पत्र पाइए। गोसाइँथानमा दशहराको मेला भर्ने भनी वि. सं. १८७३ जेठमा अमरसिंह थापा त्यहाँ गएका थिए, जनपूर्णिमाको मेला भरी काठमाडौँ फर्कने उनको विचार थियो र त्यसैले त्यहाँ उनी पाठपूजा गरेर बसिरहेका थिए। तर जनपूर्णिमाको १० दिनअगाडि श्रावणशुक्ल चतुर्थीउपान्त पञ्चमी, साउन १२ गते आदित्यवारको राति पौने बाह्र बजेतिर गोसाइँकुण्डमा उनी जलयोग पाई बिते; परलोक हुनुभन्दा १०/१२ दिन अगाडिदेखि उनी शूलको व्यथाल थलिएका थिए भन्ने कुरा ती पत्रबाट बुकिन्छ।

यताबाट गोसाइँथानतिर अमरसिंह थापा परलोक भए भनी श्रीज्ञवालीले लेखनुभएको कुराको पुष्टि भएको छ भने अमरसिंह थापाको मृत्यु वि. सं. १८७२ को निगल्दो भएको अनुमान हुन्छ भनी उहाँले लेखनुभएको कुरा गसल सिद्ध हुन गएको छ।

बघाटबाट बिहे गरेर ल्याइएको उनकी कान्छी मुखिनी उनिसँग गोसाइँथान गएकोले आफ्ना पतिको लाशसँगै उनीले सहमरण गरिन्; डोटीबाट बिहे गरेर ल्याइएकी मुखिनीचाहिँ घर अर्थात् काठमाडौँमा भएकोले उनीले पछि आर्यघाटमा अनुमरण गरिन् भन्ने कुरा पनि त्यहाँबाट बुकिएको छ।

गङ्गाजीमा अस्थिक्षेपण गरे मुक्ति मिल्छ भन्ने धारणा भएकोले गोसाइँथानमा दाहसंस्कार भए तापनि अमरसिंह थापाको अस्थिक्षेपण ब्राह्मणहरू लगाई बाहिर लगेर गरिएको थियो भन्ने कुरा ३ सङ्ख्याको पत्रबाट बुकिन्छ।

त्यस बेलाको चलनअनुसार चिठी लेखदा देवता, राजा र मान्यजनहरूको नाउँ जहाँ लेखनुपर्छ, त्यहाँ केही ठाउँ छोडी अङ्क दिई सोही अङ्क साथ गरी सो नाउँ माथि शिरमा लेखिन्थ्यो। यो पत्र मसौदा भएको हुनाले यहाँ शिर-बेशोरा छैन। यसैले अस्थिक्षेपण कहाँ भयो भन्ने प्रश्न उठ्न जान्छ। तर पनि अस्थिक्षेपण काशीमा गई गङ्गाजीमा गर्ने चलन भएकोले र जसलाई पत्र लेखियो, त्यस मान्छेलाई ताहाँबाट दक्षिण पश्चिमको षबर केही आया भन्थ्यो उडन्ती र ठेकानियाँ तहकोत गरी साँचो षबर लेख्नु र हनु भनी काठमाडौँबाट लेखिएकोले काठमाडौँबाट दक्षिण-पश्चिममा काशी पनि पर्ने हुनाले अस्थिक्षेपण काशीमै भएको देखिन्छ।

श्रीसूर्यविक्रम ज्ञवालीले अमरसिंह थापाको एउटी मुखिनीको मात्र चर्चा गर्नु भए तापनि उनका चारवटी मुखिनी भएको कुरा उनैले राख्न लाएको अभिलेखबाट थाहा पाइन्छ। जेठीको नाउँ धर्मावती, माहिलीको नाउँ रुद्रावती, साहिँलीको नाउँ धर्मदेवी र कान्छीको नाउँ लालवती हो भनी त्यही अभिलेखमा लेखिएका छ।^१ श्रीज्ञवालीले

२. अमरसिंह थापाको स्त्रीको नाम धर्मदेवी थियो। अमरसिंह थापाको इनै यौटी स्त्री हुन् वा त्यो बेलाका चलन अनुसार इनका अरु पनि स्त्री थिये सो कुरा निश्चित रूपले भन्न नसके ता पनि अरु स्त्री भयेको कुनै प्रमाण नपाइएका कुरा बाट धर्मावती मात्र यौटी स्त्री रहेछन् भन्ने कुरो बोध हुन्छ। इनो धर्मावती बडी धर्मपरायणा तथा ह्याशीला थिइन्।

३. १ परिशिष्ट।

(उत्तको १८० पृष्ठबाट)

धर्मदेवी भनी जुन मुखिनीको नाउँ दिनुभयो,^२ तिनको सच्चा नाउँ धर्मदेवी हो भन्ने कुरा त्यही अभिलेखबाट बुझिन्छ । श्रीज्ञवालीले जेठी मुखिनी धर्मवती र साहिँली मुखिनी धर्मदेवीलाई एउटै सभ्छनुभएको रहेछ भन्ने कुरा उहाँको लेखाइबाट देखिएको छ ।^५

त्यस्तै श्रीज्ञवालीले अमरसिंह थापाका नौजना छोराको नाउँ दिनुभए तापनि^६ चार गुंडबाट गरी उनका १० भाइ छोरा भएको कुरा उनको सोही अभिलेखबाट बुझिन्छ । तिनमा जेठी धर्मवतीतर्फबाट शूरवीर; माहिनी द्वावतीतर्फबाट जगद्वीर; साहिँली धर्मदेवीतर्फबाट रणध्वज, रणभीम, रणजोर, भक्तवीर, रामदास, नरसिंह; कान्छी लालवतीतर्फबाट अर्जुन र भूपाल जन्मेका हुन् भनी त्यस अभिलेखमा लेखिएको छ ।

अब अमरसिंह थापासँग सहमरण गर्ने बघाटे मुखिनी र उनको अनुमरण गर्ने डोटेली मुखिनीको विषयलाई लिएर केही लेखनुपरेको छ ।

२ सङ्ख्याको पत्रमा डोटिबाट विवाह गरी ल्यायाका अर्जुन थापाका महतारी घरबाट सहगमन् गऱ्या भनी पहिलेबाट लेखिएकोमा अर्जुन थापाका महतारीलाई केरी त्यसको ठाउँमा मुष्यानी लेखिएकोले यस वाक्यको पाठ डोटिबाट विवाह गरी ल्यायाका मुष्यानी घरबाट सहगमन् गऱ्या भन्ने बन्न गएको छ । राजाको नाउँबाट लेखिएको पत्रमा फलानाको आमा भनेर किटेर लेखनु राम्रो नठहराएर हो कि किन हो, अर्जुन थापाको महतारीलाई केरी मुष्यानि मात्र लेखिएको छ । यसो भए तापनि डोटीबाट विवाह गरेर ल्याइएकी मुखिनी भनेर अर्जुन थापा र भूपाल थापाको आमा लालवतीलाई भनेको जस्तो लाग्छ । ३ सङ्ख्याको पत्रमा अर्थात् भीमसेन थापा र रणध्वज थापाले अनिरुद्ध उपाध्यायलाई लेखेको पत्रमा जहाँ पबर आइपुग्यापछि डोटीमा विवाह गऱ्याका साफिला महतारीले पनि आर्यातीर्थमा महगमन गऱ्या भनी लेखिएको छ । अमरसिंह थापासँग गोसाईँथान गएर बसेकी र उहाँ सहमरण गरेकी, बघाटबाट बिहे गरेर ल्याइएकी मुखिनीलाई यी पत्ररूमा कान्छी भन्ने विशेषण लगाइएकोले अमरसिंह थापाका मुखिनीहरूमध्ये यिनी कान्छी हुन् भन्ने कुरामा त शङ्कै भएन । तर डोटीबाट विवाह गरेर ल्याइएकी, आर्याघाटमा अनुमरण गर्ने मुखिनीलाई ३ सङ्ख्याको पत्रमा साफिला महतारी भन्ने विशेषण लगाइएकोले एउटा अष्टपारो पर्न गएको छ । अमरसिंह थापाको माथि चर्चा गरिएको अभिलेखअनुसार रणध्वज आदि ६ भाइ छोराको आमा धर्मदेवी साहिँली हुन् भन्ने कुरा स्पष्ट बुझिन्छ । तर मेरो विचारमा यहाँ साहिला महतारी भनेर डोटीबाट

४. २ सङ्ख्याको टिप्पणी ।

५. २ सङ्ख्याको टिप्पणी ।

६. अमरसिंह थापाका ९ जना छोराहरू भयेको कुरा जानिएको छ । तिनको नाम उमेरका क्रम अनुसार तल लेखे बमोजिम छ । (१) सुरवीर (२) रणध्वज (३) रणसिंह (४) रणजोर (५) भक्तवीर (६) रामदास (७) नरसिंह (८) अर्जुनसिंह (९) भूपाल ।

(अमरसिंह थापाको १८० पृष्ठबाट)

श्रीज्ञवालीले यहाँ जगद्वीरको नामै छुटाउनुभएको छ र रणभीमलाई रणसिंह भनी लेखनुभएको छ ।

विवाह गरेर ल्याइएकी मुखिनीलाई जो मनियो, त्यो धर्मदेवीलाई भनेको हुनु सम्भव छैन । कति कारणले भने रणध्वज जस्ता नेपालको हालिमुहाली चलाउने छोराकी आमा धर्मदेवीलाई डोटिमा विवाह गन्याका साकिला महतारी भनी खुद उनकै छोरासमेत मिलेर लेखेको पत्रमा चिनारी गराउने जरुरत पर्ने थिएन । यस कारण यहाँ साकिला महतारी भनेर लेखियो तापनि डोटिबाट विवाह गरेर ल्याइएकी मुखिनी साहिली नभएर काहिली हुनु धेरै सम्भव छ । डोटिबाट विवाह गरेर ल्याइएकी मुखिनी भनेको अमरसिंह थापाको अभिलेखमा काःछी भनी लेखिएकी, अर्जुन थापा र भूपाल थापाको आमा हुनु पनि सम्भव छ । यस्तै बघाटबाट विवाह गएर ल्याइएकी काःछी मुखिनी अमरसिंह थापाको अभिलेखमा नाउँ परेका चार जना मुखिनीभन्दा भिन्न हुनु धेरै सम्भव छ । यसो भए तापनि विशेष प्रमाण नपाएसम्म यस विषयमा यसै हो भनेर किटेर भने भन्न सकिँदैन ।

अमरसिंह थापाका एक जना छोरा भक्तवीर पहिल्यै परलोक भइसकेको कुरा श्रीसूर्यविक्रम ज्ञवालीले लेख्नुभए तापनि* उनी वि. सं. १८७२ सम्म मरेका थिएनन्, अङ्ग्रेजसँग लडाइँ हुँदा पूर्वतर्फको मुहुडाको सेनापति उनी कै थिए, उनी कर्नेल भएका थिए भन्ने कुरा तात्कालिक पत्रबाट बुझिन्छ ।*

(? सङ्ख्या)

ज. भीमसेन थापा र काजी रणध्वज थापाले

सु. कर्णवीर अधिकारीलाई वि. सं. १८७३ साउन २९ गते लेखेको चिठीको मसौदा

श्री: १

१. सं. १८७३ शा. भाद्रवदी २ रोज ७^१ जनरल काजीबाट सु. कर्णवीर अधिकारीके -

७. ई छोराहरूमा सुरवीर, रणसिंह, भक्तवीर र नरसिंहका विषयमा केही थाहा पाइयेन । जेठा सुरवीरको बालक कालमा नै स्वर्गवास भयेको कुरा मैले सुनेको छु । यो हिसाबले ठाहिला भक्तवीर हुन आउँछन् । तल लेखेका कुराबाट ई ठाहिला छोरा भक्तवीरको पनि मृत्यु भयेको कुरा बुझिन्छ । एक चोटी भज्जीका राजा रत्नपालले केही अपराध गरे बापत इनलाई प्राणदण्डको आज्ञा भएर सिपाहीहरू लँजाँदै रहेछन् । अमरसिंह थापाकी स्त्री शर्मामतीको दृष्टि इन माथी परेछ । ठाहिला काजीको जसतो सुन्दर मुख देखेर धर्मावतीलाई आफ्ना मृत ठाहिला छोराको स्मरण भयेछ र उनले पति सँग यो कुरा भन्दा इनले प्राणदान पायेथे । (गुर्खा कौनभवेस्त आव अर्को)

(अमरसिंह थापाका १८०-१८१ पृष्ठबाट)

८. २ परिशिष्ट ।

९. वि. सं. १८७३ भाद्रकृष्ण

गते वार तिथि घडी पला

साउन २९ शनि द्वितीया ७ ५१

(पात्रोबाट)

२. श्रावणशुदी २ को १० पत्र आयो. अर्थ मालुम भयो. उप्रान्त वकील भै जान्या गोसाइंले कहुआको दक्षिणतर-
३. फको षबर र मलासफेतुवासाउन्का जिमीदारले र आफना मानीसले कहुआको अल्मोडाको षबर
४. आफुले पायाको लेष्याछौ. बढिया गन्याछौ. दषिन्तिरको नया षबर जो सुनिन्छ. सो तहकोकात्
५. गरी लेषतै रहन्या गर्नु. आफना निज कुराका अर्थ हाल भन्या जगा कहिँ देषिदैन.
६. तेस्तरफको बन्दोबस्त चौतरियाबाट लायाअह्हायाबमोजीम आफना जिम्मा लाग्याका
७. जगाको षबर्दारी राषी बसुन्या काम बडियै गन्याका छौ. समयपरलाइ भारादारबाट संभार राषुन्या
८. काम ताहीं भयो भन्या बेसै हो. भयेन भन्या सोमाफीक संभार होला. बांकी रिषी-पुन्या नुहाउन्या गरि हजुरमा बिदा भै - - - जे-
९. ठडेषो - - - थानमा गई आफनु पाठपूजा गरी बसुनुभयाको प्रारब्धले दानापानी वांही छिन्न हुन्या
१०. रहेछ र श्रावणशुदी ५ रोज आदित्यवारका रात्री १३ घरोमा - - - थानका कुंडमा जलयोग पाई
११. मुक्त हुनु भयेछ. शुभं

(परराष्ट्रमन्त्रालयको १४ सङ्ख्याको पोकाको १०२३ सङ्ख्याको पत्र)

१०.

वि. सं. १८७३ श्रावणशुक्ल

गते	वार	तिथि	घडी	पला
साउन, १४	शुक्र	द्वितीया	४७	५७

(पात्रोबाट)

११.

वि. सं. १८७३ श्रावणशुक्ल

गते	वार	तिथि	घडी	पला
साउन १६	आदित्य	चतुर्थी	३६	१०

(पात्रोबाट)

(२ सङ्ख्या)

श्री ५ गीर्वाणबाट चौतारा बम शाहलाई वि. सं. १८७३ साउन ३० गते गएको पत्रको मसौदा

श्री १

१. सं. १८७३ शाल मिति भाद्रवदि ३ रोज १^२ श्री ५ बाट चौतारा बम्साहके मसौदा
२. श्रावणसुदि ६ रोज २ का मितिमा^{१३} लेष्याको अर्जि भाद्रवदी ३ रोज १ का दोन^{१४} दाषिल् भयो. अर्थ जा-
३. हेर भयो. उप्रांत मिर षां र रणजित्सिको छोरा षड्गसिले जयेनगरको राजालाइ मारि मुलुक्
४. अमल् गर्दा राजालाइ मान्या तपनि उन्को छोरालाइ गादीमा बसाल्नु भन्त्या मनसुवा राषि २
५. पल्टन् गोरा १ कंपु काला ५ रजबन्मथुरामा जम्मा गन्यो भन्त्या षबर तिमिले चौतारा र
६. जनरललाइ लेष्याको रहेछ. चौतरा र जनरलबाट हाम्रा हजूरमा जाहर भयोथ्यो. पश्चिम
७. दक्षिणतरफको षबर बुङ्गानिमित्त तिमिले पठायको प्युठानी तिलकपुरि संन्यासि आ-

१२.

वि. सं. १८७३ भाद्रकृष्ण

गते	वार	तिथि	घडी	पला
साउन ३०	आदित्य	तृतीया	१२	३९

(पात्रोबाट)

१३.

वि. सं. १८७३ श्रावणशुक्ल

गते	वार	तिथि	घडी	पला
साउन १७	सोम	पञ्चमी	२९	५६

(पात्रोबाट)

पञ्चमी २९।५६ उप्रान्त षष्ठी लागेपछि सोमवारकै दिन बम शाहले अर्जा लेखेको देखिन्छ ।

१४. साउन ३० गते ।

८. इपुगि उस्ले जुमानी कहाको षबर अजिमा लेषि बिति गरी पठाउन्या काम् बढिया गन्याछौ.
९. पुना सिधिया हुल्कर नागपूर भर्तपूर गैह जाटसित कुरा भै रणजीर्त्सिले लुध्याना अ-
१०. मल् गन्याको कुरा सांचो हो भन्या त्यो पाठ बढिया भयेछ. तहकीत गर्नालाइ १ जोडो हल्-
११. कारा तिमोले पठायकं रह्याछन्. तिन्हेरू आइपुगी थाहा होला. अऊ पनि षषबर र रणजीत्-
१२. सिं गैरहहरूको मन्सुबा क्या रहेछ. बुझि ल्याउनु भनी अहाइ येक् दुइ जोडि पाका मानीस्
१३. षटाई पठाउं दे गन्या बढिया होला. बाहीरबाट नलेष्याको र औं उठीको छाप लाग्याको
१४. फार्सि चिठी पठायछौ. दाषील् भयो. रादरफरद भन्याको डाक्दर मथुरा जांछ भन्या षबर सां-
१५. चो फुटो क्या रहेछ. सो पनि बुक्नु. जो आयाको तहकीत् षबर बिति गरी पठाउन्या काम् गर्दै रह-
१६. नु. बांकि येक् फार्सिनबिस् नभै हुन्या रहेनछं. देस्बाट फिकाउं भन्या बढिया हुदैन. ताहांबा-
१७. ट पठाइदिनु भनी चौतारा र जनरल्लाइ लेष्याछौ र हात्रा हजूरमा बिति गन्या. जाहां भन्या यौ-
१८. टा मात्र छं. उपर छैनन्. लेषप-हको काबेल् कुराकहनिमा विश्वासी डबल्को फार्सिनबि-
१९. स् ताहीबाट तलास् गरी फिकाइ राषन्या काम् गर. बाकि बुढाकाजी अमरसिंह थापाले दसह-
२०. राका^{१५} मेलालाइ - - - जांछु भनि बिदा भै जेठदेषि गयाका श्रावणी पूर्णमासी-

१५.

वि. सं. १८७३ ज्येष्ठशुक्ल

गते	वार	तिथि	घडी	पला	
जेठ २५	बुध	दशमी	२५	१५	दशहरा १०

(पात्रोबाट)

सम्म^{१६} बस्छु भ-

२१. नि वाहि बस्याका थिया. उस्तमा शूलको बेथा भै १०।१२ दीन बेरामी भै श्रावण
मैन्हा-
२२. को १६ दीन जांदा आदीत्यवारका रात्रीमा - - - जलयोग पाइकन बोल्दा बोल्दै
सचे-
२३. तैसित उन्का प्राण मुक्त भयाछं. बुढापाका काम काज गरिआयाका जान्ग्या मानिस्
थिया. उन्को जीउंनु तांहीसम्म रहे-
२४. छ. - - का इछाले मुक्त भया. बघाटबाट विवाह गरी ल्यायाका कांछा मुष्यानि
साथै ग-
२५. याका थिया. बांही सहगमन् भयाछन्. डोटिबाट विवाह गरी ल्यायाका मुष्यानी
२६. घरबाट सहगमन् भया. उपर रह्या. बांकि गारन् आइ-
२७. पुग्याको षबर अधि लेष्याको पुगी बुळ्याहौं. उपर षबर यथास्थितै छ. तेस्तरफ जो
भया-
२८. को षबर बिति गरी पठाउदै रहनु. शुभम् —————

(परराष्ट्रमन्त्रालयको १४ सङ्ख्याको पोकाको १०१६ सङ्ख्याको पत्र)

(३ सङ्ख्या)

ज. श्रीमसेन थापा र काजी रणध्वज थापाले

अनिरुद्ध उपाध्यायलाई वि. सं. १८७३ साउन ३० गते लेखेको चिठीको मसौदा

श्री: १

१. सं. १८७३ शा. भाद्रवदी ३ रोज १^० जनरल् काजीबाट अनिरुद्ध पाध्याके -

१६.

वि. सं. १८७३ श्रावणशुक्ल

	गते	वार	तिथि	घडी	पला	
साउन	२६	बुध	पूर्णिमा	६०	०	ऋषितर्पणी १५
						(पात्रोबाट)

१७. साउन ३० गते ।

२. पौषवदि १४ रोज ६ का' मितिको पत्र भाद्रवदि २ रोज ७ का' दिन
३. आइपुग्यो. अर्थ मालुम भयो. उप्रान्त कुशलछेमपूर्वक - १ -
४. पुग्याछौ. बढिया भयेछ. चित्त स्थिर गरी - १ - मा बसी - २ -
५. का चरणमा चित्त लगाउनु. - ३ - को शुभ चिन्तन् पनि गर्दै
६. रहनु. बाँकी कलकत्ता भन्त्याको फेद हो. फेद समायाको भया
७. काम सबै उं'ही आउँछ. घर सं'गाली मुठी बलियो ग'न्या काम पार ला-
८. ग'न्याछ भनी लेष्याका अर्थ अपना मनले देष्याको बढियं ले-
९. ष्याछौ. जाहाँ पनी - ३ - को ब'न्या सप्र'न्या कुरा सबैका मतसग
१०. सलाहैले बषतमाफीक हुन्येछ. ताहाबाट दक्षिणपश्चिमको षबर
११. केही आयो भ'न्या उडंती र ठेकानियां तहकोत गरी सांचो षबर लेष्टै रह-
१२. न्या गर्नु. उप्रान्त - - ४ - - जनेपूर्णिमासंम - - ५ - - मा
१३. बसी स्नान गरी आउनाका इच्छाले सर्कारमा बिदा भै जेठदेशी - ५ -
१४. मा गै पाठपूजा गरी बस्तुभयाको थियो. दानापानी घट्याको रहेछ र श्रावणशुक्ल
१५. ४ उप्रान्त पंचमी लागी आदित्यवारका रात्रिमा' - - - का कुंडमा
१६. जलयोग पाई देहत्याग गरी मुक्त हुनुभयेछ. बघाटमा विवाह ग-
१७. न्याका कांछा महतारी साथै थिया. उन्ले वां'हो सहगमन् ग'न्याछन्. जा-
१८. हां षबर आइपुग्यापछि डोटोमा विवाह ग'न्याका साफ़िला महतारी-
१९. ले पनी आर्यातीर्थमा सहगमन ग'न्या. यो षबर अस्थिक्षेपण गर्न
२०. पठायीका ब्राह्मणहरूका मुषजवानी सुन्याहौ. वर्षासनका
२१. कुरालाइ बिनती ग'न्या काम होला. शुभं-

(परराष्ट्रमन्त्रालयको १४ सङ्ख्याको पोकाको १०१५ सङ्ख्याको पत्र)

१८.

वि. सं. १८७२ पौषकृष्ण

गते	वार	तिथि	घडी	पला
पौष	१६	शुक्र	चतुर्दशी ३०	५६

(पात्रोबाट)

१९. वि. सं. १८७३ साउन २९ गते ।

२०. साउन १६ गते ।

(४ सङ्ख्या)

काजी रणध्वज थापालगायत पाँच भाइले

काजी बालनरसिंह कुँवरलाई वि. सं. १८७३ भदौ २ गते लेखेको चिठीको मसौदा

श्री: १

श्री गोसाइं

श्रीपशुपति श्रीगुह्येश्वरी श्रीमहाराजा

३

२

श्रीबाबाज्यु

१

१. सं. १८७३ भाद्रवदि ७ रोज ५^{२२} काजीहरु ५ भाइबाट काजी बालनरसिंह कवरके -
२. भाद्रवदि २ का दिन^{२२} लेषियाको चिठी एही ७ रोज ५^{२२} आइपुग्यो. अर्थ बिस्तार
३. मालुम भयो. उप्रान्त - १ - परलोक हुनुभयाको षबर सुन्दा मनमा अप-
४. सोस मानी हाँचो चित्त सम्झाउनालाइ आत्मीयमा जस्तो चाहिन्या हो. सो
५. यथायोग्य लेषी आयेछ. एस् बषत्मा एस्तो परी आवला भन्न्या मनमा प-
६. नी थियेन. भावी मेटीसकुनु कसैले रहेनछ. एस् वर्षमा हुनिहार एस्तै रहेछ
७. र सतरुद्राका किनाराबाट आउनुभै - - २ - - को दर्सन् श्रीजनैल दा-
८. ज्युसित र अरु आप्त इष्टमित्र सबसित भेटघाट गरी हामीलाइ दर्सन् आशी-
९. वाँद बक्सी केही दिन हिमालयको उत्तम तोर्थ - ३ - कुंड उहाँ बसी जनैपूर्णिमाका मेलामा
१०. स्नान गरी आउं ला भनी सर्कारमा बिदा भै जेठमा - ३ - थानमा गं बस्नुभया-
११. को थियो. दाना पनी उंहीं छुट्न्या रहेछ र - ३ - कुंड-

२१.

वि. सं. १८७३ भाद्रकृष्ण

	गते	वार	तिथि	घडी	पला
भदौ	२	बृहस्पति	सप्तमी	३०	४०

(पात्रोबाट)

२२. साउन २९ गते ।

२३. भदौ २ गते ।

१२. मा संसार छोडी स्वर्गारोहण हुनुभयेछ. हामोले चित्त समाधान राख्ना
 १३. कुरालाइ आपत इष्टमित्रले लेष्ण्या सम्झाउन्त्या कुरा एस्तै हुन्. बढिया लेष्ण्याछौ. सं-
 १४. सारको गति एस्तै छ भन्त्या कुरा सज्जनदेशी सुनिन्छ तापनी बिर्सनु भन्त्या क-
 १५. ठिनै हुन्त्या रहेछ. परंतु फिक्री गरी क्या लाग्न्त्या रहेछ. भावी मेटिन्त्या
 १६. रहेनछ. सत्संग र षामिदको काज देषी कालक्षेपण गरी रह्याका छौं.
 १७. ताहांबाट पनी आफनु कुशलछेम लेष्तै रह्या बढिया होला. शुभम्

(परराष्ट्रमन्त्रालयको १४ सङ्ख्याको पोफाको १०१४ सङ्ख्याको पत्र)

(५ सङ्ख्या)

काजी रणध्वज थापाले

जहरसिंह अधिकारीलाई वि. सं. १८७३ भदौ २ गते लेखेको चिठीको मसौदा

श्री १

१. काजीबाट जहसि अधिकारिकै - सं. १८७३ भाद्रव ७^{२४}
२. भाद्रवदी ३ मा^{२५} लेष्ण्याको एही ७ का दोन^{२६} आईपुगयो. अर्थ मालूम भयो. उप्रांत
३. - - - मुक्त हुनुभयाको षबर पाउंदा तिमिलीलाई बडो अप्सोस् पर्न्यो हो. संसा-
४. रगति जानीसकनु कसैले रहेनछ. हास्रा दोनदशाले पादा यस्तै पन्थो.
५. क्या लाग्छ. उत्पति र पलंय संसारमा हुं छ भनी चित्त सावधान गर्न पर्न्या रहेछ.
६. मेरो क्या गती. लाटागांडा दाज्यू भाई तपांडिका पिछामा छन् भनी लेष्णा-
७. का अर्थ हास्रा - - - मुक्त हुनुभयो तापनी तीमीहरुका ता हामी छदे-
८. छौं. आफना भरमा रह्याका मानीस्को संभार बषतमा गर्न्यौं. हाल र जस्तो छ
 तिमिले पनि बुक्याकै होला.

२४. भदौ २ गते ।

२५. साउन ३० गते ।

२६. भदौ २ गते ।

९. तिमिले पनी घरको अल्मल् छिनी जाहां

१०. आउन्या काम गर्नु. शुभम्

(परराष्ट्रमन्त्रालयको १४ सङ्ख्याको पोकाको १०१२ सङ्ख्याको पत्र)

१ परिशिष्ट

पशुपतिको मित्री उत्तरद्वारको तोरणको रजतामिलेख

श्रीगणेशाय नमः ॥

स्वस्ति श्रीसम्बत् १८७१ श्रीशाके १७३६ आश्विनमासे शुक्लपक्षे तिथौ १० वासरे १ श्रीमन्महाराजाधिराजश्री ३गोर्वाणयुद्धविक्रमभूपतिसेवकात्रेयगोत्रोत्पन्नश्रीअमरसिंहथापा-
भिधेयेन श्रीधर्मदेवीति विख्यातया धर्मपत्न्या श्रीरणध्वजनामधेयेनेतत्सत्कर्मकरणाग्रसरेण
प्रख्यातपुत्रेण सह श्रीसाम्बशिवपशुपतिप्रितये श्रीरणध्वजसंज्ञकपुत्रद्वारा समर्पितम् ।

अथैतत्पत्नीपुत्रपौत्राणां नामान्यभिधीयन्ते ।

धर्मावती ज्येष्ठपत्नी शूरवीरो हि यत्सुतः ॥

रुद्रावती मध्यमा च जगद्वी (र) स्तु तत्सुतः (ः) ॥१॥

ततोऽनु धर्मदेवीति ख्याता भर्तृपरायणा ॥

श्रेष्ठा सर्वगुणोपेता पार्वतीव महेशितुः ॥२॥

यस्यां जाता महात्मनः शौर्योदार्यदयान्विताः ॥

पुत्रास्तेषु गुणैर्ज्येष्ठो नामतः श्रीरणध्वजः ॥

रणभीमस्ततोनु श्रीरणजोर इति स्मृतः ॥३॥

भक्तवीरो रामदासो नरसिंह इति क्रमात् ॥

कनिष्ठा लालवत्यस्यामर्जुनः प्रथमः सुतः ॥४॥

कनीयानथ भूपालः (ः) दशैते वीरवत्तराः ॥

आख्यायन्ते ततः पौत्रा रिपुमर्दनपूर्वकाः ॥५॥

गम्भीरो बदलश्चैव तथा मातवरः स्मृतः ॥

गर्जसिंहस्तथा चोक्त (ः) रणसिंहः सुदर्शनः ॥६॥

उजोरसिंहस्तदनु रणदीपस्तथापरः ॥
रणगंज इति ख्यातो दश चैते यथाक्रमात् ॥७॥

(वि. सं. २०१३ मा काठमाडौँबाट इतिहास-प्रकाशक संघद्वारा प्रकाशित इतिहास-प्रकाश २ अङ्क २ भागका ३१४—३१५ पृष्ठबाट) २०

[गणेशजीलाई नमस्कार ।

स्वस्ति श्रीसंवत् (वि. सं.) १८७१ श्रीशाके १७३६ आश्विनशुक्ल दशमी आदित्यवारको दिन^{२५} श्रीमहाराजा-धिराज श्रीश्रीश्रीगीर्वाणयुद्धविक्रम राजाका सेवक, आत्रेय गोत्रमा जन्मेका श्रीअमरसिंह थापाले धर्मपत्नी धर्मदेवी र यो सत्कर्म गर्न अधि सरेका, प्रख्यात छोरा रणध्वजसँग तोरणसहितको यो चाँदीको ढोका बनाएर पार्वतीसहितका शिव पशुपतिको प्रीतिको लागि छोरा रणध्वजमार्फत चढाए ।

अब यिनका पत्नी, छोरा र नातिहरूका नाउँ लेखिन्छन् । जेठी पत्नी धर्मावती हुन् । तिनका छोरा झूरवीर हुन् । माहिली रुद्रावती हुन् । तिनका छोरा जगद्वीर हुन् ॥ १ ॥

त्यसपछि महादेवकी पार्वती जस्तै पतिव्रता, श्रेष्ठ, सबै गुणले सम्पन्न धर्मदेवी हुन् ॥ २ ॥

तिनमा महात्मा, शुन्याइँ, उदारता र दया भएका छोराहरू जन्मे । गुणले जेठा रणध्वज हुन् । रणभीम र त्यसपछि रणजोर हुन् ॥ ३ ॥

अनि क्रमैले सक्तवीर, रामदास र नरसिंह हुन् । कान्छी पत्नी लालवती हुन् । यिनमा जन्मेका जेठा छोरा अर्जुन हुन् ॥ ४ ॥

कान्छा भूपाल हुन् । यी दश जना वीर छन् । त्यसै गरेर नातिहरूका नाउँ भनिन्छन् । रिपुमर्दन, गम्भोर, बदल, मातवर, गर्जसिंह, रणसिंह, सुदर्शन, उजोरसिंह, त्यसपछि रणदीप, अर्का रणगंज यी दश जना क्रमैसँग भएका हुन् ॥ ५-७ ॥]

२७. वि. सं. २०२३ मा प्रकाशित पूर्णिमा ९ अङ्कको ४८ पृष्ठमा यस अभिलेखको विषयमा लेख्दा मैले इतिहास-प्रकाश २ अङ्क २ भाग भन्नुपर्नेमा गलतीले २ अङ्क ३ भाग भनी छपाएको रहेछ ।

२८.

वि. सं. १८७१ शाके १७३६ आश्विनशुक्ल

गते वार तिथि घडी पला

कार्तिक ९ आदित्य दशमी ५६ २०

(पात्रोबाट)

(इतिहास-प्रकाश २ अङ्क ३ भागका ३१५-३१६ पृष्ठमा छापिएको उल्यामा हेरफेर गरी यो उल्या तयार गरिएको हो ।)

यस अभिलेखबाट अमरसिंह थापाको चार गुंडबाट जन्मेका छोराहरूको यस्तो विवरण बन्न आउँछ—

अमरसिंह + धर्मावती

शूरवीर

अमरसिंह + रुद्रावती

जगद्दीर

अमरसिंह + धर्मदेवी

रणध्वज, रणभीम, रणजोर, भक्तवीर, रामदास, नरसिंह

अमरसिंह + लालवती

अर्जुन, भूपाल

२ परिशिष्ट

(? सङ्ख्या)

भक्तवीर थापाले काजी रणध्वज थापालाई वि. सं. १८७२ भदौ २ गते लेखेको चिठी

श्रीदुर्गा सहाय

श्री ५ षामिद २

श्री ६ बाबाज्यू १

१. स्वस्ति श्रीसर्वोपमायोग्यत्यादिसकलगुणगरिष्ठ राजभारासामर्थ श्रीश्रीश्रीकाजि दाज्यू रणध्वज थापाका चरणतल इत भक्तविर

२. थापाको कोटिकोटिसेवासतसपूर्वकपत्रमिदम. इहा कुशल. ताहा पाव कुशलसंगलसे हमारो प्रतिपाल उद्धार होला. आगे इहा-
३. को समाचार भला छ. उप्रांत तांहाको काजकाममा तपाजि रहि डोटिको मुहुडा हामिलाई लाग्न भयो भंन्यासल्ल्यान देले-
४. ष दषिनको छेडो पर्न जान्छ भन्छन्. तांहां १ भाई र डोटिको मुहुडा हुन गया हाता-माला भै अगाडि पिछ्छाडि बलियो राषि
५. दुवै मुहुडा गरि आयो भंन्या उहिमाफिक्को चांजो र एकै मुहुडा गरि आयो भंन्या दुवै मुहुडाको लस्कर कठा भै हटाउन्या
६. काम हुदो हो. यो सुत्र नबांधि डोटिको मुहुडा लाग्न गया कुह्याउ छेडि मुहुडाको उठा लगाया ऊं लगाउला कि भंन्या
७. चित्तमा लाग्छ. आजकाल छाउनि पन्या याममा फौज उठाई पश्चिमैतरफ रमना गछं. यकातिर मुहुडा देषाई यका-
८. तरफ छेडि काजको सांध्ये गरिराषेछ. अबप्रांत पनि तेहि पाठ् गर्ला कि भन्या ऊं लाग्छ. यसतरफलाई श्रीजड अरु
९. कम्पनी पाडे काजि आया सम्भार रहन्यै थियो. गुरुबक्स गोरष र श्रीमेहेर श्रीनाथ भया डोटि सल्ल्यानको मुहुडा
१०. बलियै हुन्या थियो. सल्ल्यानमा रह्याको कंपुको फयर पालपा आई बस्या हुन्यैछ. मेरा अर्थलाई मुहुडाको मोष्टेयार
११. गरि हजार नाल साथ लगाई पठायाको हो. मिहिनत केहि गर्न सकेन भंन्या तपाजि-का मनमा पनि पर्न गयो हो. यो उ-
१२. मेरमा यत्रो मेहेरबानगि भयापछि केहि काम भै आयेन भन्या मलाई पनि षातिर रह्याको छ. मोष्य भन्या पश्चि-
१३. मको मुहुडामा गोलबोल जोरि रहन पाया बढिया थियो. सो पाठ् भयेन भन्या यस दुस्मनसितको यक् बिबस्ता न-
१४. बसि मलाई क्कि नेपाल राषन्या काम हर्केस नहवस. - १ - को भन्या क्किआई घर राषन्या मन छ. जन्मनु मर्नु
१५. सनिसारमा चल्यैको छ. निमष षाई - २ - को काज टहलमा मर्नु हांम्रो औलाई हो. बाकि षानु केहि छैन भनि क-

१६. बर कपदानका घरबाट लेषछन्. १०।८ षेत कबदानि षानगिमा नेपालमा पारिदिनु भया कपिलाको जिविका
१७. भै काजमा सोमना रहदा हुन्. सम्सेर राना भन्या आउन्याछैन. श्रीजङ्ग मिलाउनाको लेषत अघि आयोथ्यो. ते-
१८. स्को क्या पाठ हुन्छ. सिक्षापत्र आउदै रह्या बढिया होला. इति सम्बत् १८७२ साल मिति श्रावणसुदि १२ रोज ४^{२९} मो-
(फट्केमा) काम धनकुटा शुभम्

(यो चिठी वि. सं. २०२३ मा काठमाडौंबाट वीरपुस्तकालयद्वारा प्रकाशित, श्रीशङ्करमान राजवंशीद्वारा सम्पादित शाहकालीन ऐतिहासिक चिठीपत्र संग्रह (१ भाग) का १४०-१४२ पृष्ठमा छापिएको छ। यसको मूल प्रति नेपाल राष्ट्रिय अभिलेखालयमा छ र यसको खामसङ्ख्या ३५२ हो। यहाँ मूलसँग भिडाई शुद्ध पाठ छापिएको छ।)

(२ सङ्ख्या)

ज. भीमसेन थापा र काजी रणध्वज थापाले

कर्नेल भक्तवीर थापालाई वि. सं. १८७३ वैशाख ४ गते लेखेको अप्रकाशित चिठी

श्री १

१. सं १८७२ साल वैशाखवदी २ रोज १^{३०} जनरल काजीबाट कर्नेल भगतवीर थापाके

२९.

वि. सं. १८७२ श्रावणशुक्ल

गते	वार	तिथि	घडी	पला
भदौ २	बुध	द्वादशी	४३	५८

(पात्रोबाट)

३०.

वि. सं. १८७३ वैशाखकृष्ण

गते	वार	तिथि	घडी	पला
वैशाख ४	आदित्य	द्वितीया	६	३९

(पात्रोबाट)

सं. १८७३ लेखनुपर्नेमा यहाँ भूलले सं. १८७२ लेखिन गएको देखिन्छ।

२. चैत्रशुदी १२ रोज ३ का^३ दीन लेष्याको पत्र एहि शुदि १५ रोज ६^३ का दीन आईपुग्यो.
३. अर्थ मालुम भयो. उप्रांत सुब्बा जयन्त षतृलाइ जगा छाडीदेउ भनी राहा रस्ता
४. बन्द गरी बसिरहेछ. जो माफिकको काम गर्न्या हो. हुकूम र आग्या आया लेष-
५. न्या काम गर्दा हुं भनि लेष्याका अर्थ जगा छाडीदेउ भनि राहा रस्ता बन्द गरी उ-
६. सले बस्ता सुबा जयन्त षतृले बढिया लेषी पठायाछन्. जाहां आउनालाइ कप-
७. तान बायलु साहेब जांहा आइपुग्यो.
८. सिवानाको बात्चीत् गरी लेष्या कुरा लेषी पठाउं ला र सोईबमोजीम ताहां-
९. बाट लेषी पठाउन्या काम गर्लास्. धनकिष्ण मेघवर्न रानाको पट्टाको नक्कल् र
१०. लिम्बुहेरुका रुक्का पठाईछस्. आइपुग्या. हेरी मोहर गराइ पठाउन्या काम
११. पछि होला. सुबेदार रणवीर कार्किको कुरा लेष्याका अर्थ जगा तेही
१२. हो. रुपैया दीनलाइ अंत जगा काहां छ. तेस् जगाले थामन सक्छं भं-
१३. न्या छदैछ. सक्तिन भंछं भन्या छाड भन्नु. बाकि चैत्रशुदी १५ रोज
१४. ६ का दीन काजी रणध्वज थापाले कारबार थामी कजायी येकौटी गरी द-
१५. सन् गन्यो. बाकि काजी धोकल् षतृ र सर्दार रामसुन्दर थापाले सर्कारला-
१६. इ लेष्याका अजिमा आउछौं भनि लेष्याको रहेछ. तिन्हेरु दुवै जनाला-
१७. इ ताही थाम्न्या काम गर्नु. शुभं

(यो पत्र नेपाल राष्ट्रिय अभिलेखालयको ३५३ सङ्ख्याको खाममा छ ।)

३१.

वि. सं. १८७२ चैत्रशुक्ल

गते	वार	तिथि	घडी	पला
चैत्र ३०	मङ्गल	द्वादशी	३४	२

(पात्रोबाट)

३२.

वि. सं. १८७२ चैत्रशुक्ल

गते	वार	तिथि	घडी	पला
वि. सं. १८७३ वंशाख २	शुक्र	पूर्णिमा	१६	२३

(पात्रोबाट)

श्री ५ गीर्वाणको स्वर्गवास भएको कुरा परेको तात्कालिक अप्रकाशित पत्र

- महेश्वराज पन्त

[श्री ५ राजेन्द्रबाट वि. सं. १८७३ माघ २९ गते
पद्मपाणि पण्डितलाई गएको पत्रको ससौदा]

श्री: १

श्रीबुबाज्यु १ [श्रीबज्याज्यू ४] श्रीजेठामुमाज्यु २ श्रीईश्वर ५

श्रीमुमाज्यु ३

१. सं १८७३ शा फागुनवदी ८ रोज श्री ५ बाट पद्मपाणि पण्डितके
२. उप्रान्त जनैल काजीलाई तिमिले लेष्याका पत्रको अर्थ हाम्रा हजुरमा जाहर भयो.
३. बढिया लेष्याछौ. जाहांका अर्थ दुर्दैवका इछाले एस सालका मार्गशुदी १ बुधवारका
४. दिन - १ - बिफरका व्यथाले शान्त हुनुभयो. - २ - ले सहगमन गर्नुभयो. थोरै

दि-

१. कोठभित्रका पद केरिएका छन् ।

२.

वि. सं. १८७३ फाल्गुनकृष्ण

गते	वार	तिथि	घडी	पला
माघ	२९	आदित्य	अष्टमी	२२

(पात्रोबाट)

३.

वि. सं. १८७३ मार्गशुक्ल

गते	वार	तिथि	घडी	पला
मार्ग	८	बुध	प्रतिपद्	१८

(पात्रोबाट)

५. नपछि सोही व्यथाले - ३ - पनी शान्त हुनुभयो. [मलाई का-

६. षमा लि - ४ - देस दुनियाको रक्षा र भर्भारादारमाथीको हुकुम चलाउनुहुंछे.]

- ५ -

७. का इछाले जाहां एस्तो पन्यो तपनी तिमोलाइ जौन . काजमा पठायको हो. हो
अहायामा-

८. फीक [श्रीमन्त] सेनाध्यक्षप्रभृतिको चित्त बुझाइ एकत्वले कर्तव्य कार्यमा चांडो
उद्युक्त हु-

९. न्या काम गराउनु. तिम्रो मिहिनत् बुझी बक्सन्या हामी छंदेछौं. ज्यादा बिस्तार जनैल
काजी-

१०. का पत्रले बुझौला. शुभम्

(परराष्ट्रमन्त्रालयको १४ सङ्ख्याको पोकाको १०४७ सङ्ख्याको पत्र)

—[कृष्ण २५ भाग १]—

हाम्रा प्रकाशित कृति

संशोधन-मण्डलतर्फबाट

१. पूर्णिमा १ देखि ५६ अङ्कसम्म	२९६।५०
२. अमिलेख-सङ्ग्रह १ देखि १२ भागसम्म	७।५०
३. इतिहास-संशोधन	५०।
४. सावधान-पत्र	२५।
५. विद्या-रक्षा	२०।
६. व्याकरण-संशोधन	३।५०
७. पञ्चाङ्ग-संशोधन	१५।
८. बुद्धिबिन्दोद-प्रश्नावली र त्यसको उत्तर	२१।
९. रत्नदीप	२।५०
१०. वृत्तशतक	३।
११. नेपालसंवत्को राष्ट्रिय मान्यताको अनौचित्य	५।
१२. श्री ३ महाराज पद्मशमशेरका कुरा	१२।

नेपाल-सांस्कृतिक-परिषदतर्फबाट

१. जयरत्नाकरनाटक	८।
२. त्रिरत्नसौन्दर्यगाथा	१०।
३. ऐतिहासिक-पत्रसङ्ग्रह (पहिलो भाग)	४।५०
४. ऐतिहासिक-पत्रसङ्ग्रह (दोस्रो भाग)	३।५०

जगदम्बा-प्रकाशनतर्फबाट

१. गल्लीमा पर्याकिएका कसिङ्गर	६।२५
२. इतिहास-संशोधनको प्रमाण-प्रमेय	१८।
३. श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेश (१-५ खण्ड)	४१।

त्रि. वि. वि. पाठ्यक्रमविकासकेन्द्रतर्फबाट

१. गोलबोध	१३।७२
२. सुमतित्र (त्रि. वि. वि. संस्कृतअध्ययनसंस्थानको आयोजनामा तयार भएको)	१०२।५०

नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानतर्फबाट

१. पण्डित गोपाल पाँडे र उनको घनमूल ल्याउने रीति	१६।४०
२. प्राचीन र नवीन गणितको तुलना	१५।
३. त्रिकोणमिति (ज्योत्पत्ति)	
४. श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहको उपदेशको संस्कृत तथा नेपाली पद्यमयी व्याख्या	

पूर्णिमा (इतिहास-प्रधान त्रैमासिक पत्रिका)

का. मे. अ. द. नं १५५/२३६

कार्यालय—

संशोधन-मण्डल

१०/३७४ बटु सवलबहाल, काठमाडौं, नेपाल

वि. सं. २०४० चैत्र

यस अङ्कको मूल्य रु. १७।-

मुद्रक—

लुष प्रेस

ख १, ३७३ काठमाडौं—१